

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BALOGH MIKLÓS, DR. BESENYEI LAJOS,
DR. HARCSA ISTVÁN, DR. KATONA TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke),
DR. KLINGER ANDRÁS, NYITRAI FERENCNÉ DR., DR. PUKLI PÉTER,
DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY, VÉGVÁRI JENŐ, DR. VÉRTES ANDRÁS,
VISI LAKATOS MÁRIA (főszerkesztő), DR. VUKOVICH GYÖRGY

76. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1998. MÁRCIUS

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Baranyai István, a KSH ny. osztályvezetője; *Csicsman József*, az Új Calculus Számítógép-alkalmazási Bt. matematikusa; *Havasi Éva*, a KSH tanácsosa; *Horváth Ádámné*, a KSH ny. főmunkatársa; *Papp Péterné*, a KSH osztályvezetője; *Dr. Rédei Mária*, a KSH osztályvezetője; *Dr. Soós Lőrinc*, a KSH főosztályvezetője; *Dr. Schnell Lászlóné*, a KSH szakfőtanácsosa; *Szaszkóné dr. Sin Aranka*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat munkatársa.

*

Lakatos Judit, a KSH főosztályvezetője; *Nádas Magdolna*, a KSH ny. csoportvezetője; *Nádudvari Zoltán*, a KSH főtanácsosa; *Reisz László*, a KSH tanácsosa; *Tűű Lászlóné*, a KSH ny. osztályvezetője.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: Visi Lakatos Mária
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Katona Tamás
1536 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 1998
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva (szerkesztőségi titkár), Simonné Káli Ágnes

---

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51. Telefon: 345-6528
Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.
Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6212
E-mail: statszemle@ksh.x400gw.itb.hu

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapképesítő postahivatalnál és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság Hírlapelőfizetési Irodájánál, (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219-98636, 021-42795 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre 2100 Ft, egy évre 4200 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

A regionális fejlettség és a mezőgazdaság néhány összefüggése. – <i>Dr. Soós Lőrinc</i>	205
A mai magyar háztartások jövedelemeloszlása. – <i>Havasi Éva</i> – <i>Horváth Ádámné</i> – <i>Rédei Mária</i> – <i>Schnell Lászlóné</i>	221

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

A családtámogatási rendszerek hatásvizsgálata mikroszimulációval. – <i>Csicsman József</i> – <i>Papp Péterné</i>	238
---	-----

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

Az 1848-as forradalom statisztikai hivatala	250
Adalékok Fényes Elek pályájához. – <i>Szaszkóné dr. Sin Aranka</i>	253
A háztartási költségvetési adatfelvételek hét évtizede. – <i>Dr.</i> <i>Bara-nyai István</i>	266

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Személyi hírek	288
Szervezeti hírek – Közlemények	288

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Nowack, M.: A hivatalos statisztikát érintő Internet-kihívások. <i>(Nádudvari Zoltán)</i>	290
Wyckoff, A.: A számítógépes hálózatok fejlődése. <i>(Reisz</i> <i>László)</i>	292
Green, A. E.: Kirekesztettség, munkanélküliség, inaktivitás. <i>(Lakatos Judit)</i>	293

Outrata, E.: A statisztikus az átmenet időszakában. (<i>Tűz Lászlóné</i>).....	294
Bauer, M. – Kronsteiner, C. H.: A szegénység, a veszélyeztetettség és a kirekesztettség. (<i>Nádas Magdolna</i>)	296
Bibliográfia.....	299

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

A REGIONÁLIS FEJLETTSÉG ÉS A MEZŐGAZDASÁG NÉHÁNY ÖSSZEFÜGGÉSE*

DR. SOÓS LŐRINC

Magyarországon a régiók kialakítására az elmúlt évtizedek során több kísérlet történt, de azoknak a valós térségi kapcsolatokat is befolyásoló, a közigazgatásban is tartósnak mutató hatása nem volt. Az EU társult tagság, a csatlakozási tárgyalások megkezdése azonban mind közelebb hozza az uniós területbeosztás struktúrájához az igazolás szükségét, amely az ország méretét tekintve 5, legfeljebb 7 régió kialakítását jelenti. A kistérségi rendszer, a hagyományos megyerendszer mellett, azzal egyenértékű területi szintként jelenik meg.

Az ország gazdasági potenciáljában, a régiók, ezen belül a térségek, a települések infrastrukturális fejlettségében történelmi távlatokra visszatekintve is jelentős területi különbségek mutathatók ki. Ezeknek egy része olyan objektív, a földrajzi környezetből, az ipartelepítő tényezők elhelyezkedésének különbözőségéből, az eltérő településszerkezetből fakadó különbségek, amelynek mérséklésére ésszerűtlen törekedni, a különbségek másik csoportja azonban messze túlmutat az objektív adottságokon. Ezek mérséklése érdekében az elmúlt 30 év során több, bár hatásukat tekintve váltakozó eredményességű elképzelés, határozat, jogszabály született.

Terület- és településfejlesztési elképzelések

Az 1971-ben életbe lépett Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció a településeket úgy kategorizálta, hogy felállította a települések funkcionális értelemben vett hierarchikus rendszerét. Meghatározta a régiók, megyék életében döntő jelentőségű nagyvárosok ellátóintézményi hálózatának kritériumait éppúgy, mint a „funkció nélkül” maradt „egyéb települések” (döntően aprófalvak) ellátási követelményeit is. A koncepció alap gondolata az azonos kategóriába sorolt települések fejlettségi színvonalának közelítése, kiegyenlítése volt.

Közel harminc év távlatában már jól látható, hogy a koncepció olyan elemeket hordozott magában, amelyek a későbbi kudarcot előidézték. A térségi kapcsolatoktól elszakított módon kizárólag településkategorizáláson alapuló merev rendszer a kategóriákon belüli különbségek mérséklését tűzte ki célul. Azonban a kategóriák között eleve megle-

* Készült az OTKA T-01-3628 számú kutatás keretében.

vő igen nagy fejlettségi különbségeken alapulva, a magasabb kategóriákba tartozó települések gyorsabb fejlesztésével inkább a további területi differenciálódást segítette, semmint a nivellálódást. Ezt a tendenciát a megyei központosító–elosztó rendszer még tovább erősítette.

Közel másfél évtizedes próbálkozások, korrekciók után az 1980-as évek közepén született meg „A terület- és településhálózat-fejlesztés hosszú távú feladatai” c. koncepció, amelynek talán leglényegesebb alap gondolata az előzőkben vázolt ellentmondás kiküszöbölésének szándéka, a területi különbségek térségi szemléletű mérséklése volt. Elnevezéséből is következően itt már nem egyoldalúan a településhálózat fejlesztése volt a célkitűzés vezérmotívuma, hanem egyenértékű szempontként jelent meg a településkapcsolatokra koncentráció követelménye is.

Kulcsfontosságú eleme volt ennek az elképzelésnek, hogy – a hosszú távú feladatokhoz szorosan hozzárendelve – a kormányzat kidolgoztatta a gazdaságilag elmaradott térségek lehatárolását, amely kinyilvánítottan a forrásallokáció alapját kívánta képezni az ésszerű mértékű felzárkóztatás igényével. A gazdaságilag elmaradott térségek felzárkóztatásában, a területi kiegyenlítésben már ez az elemző munka is kiemelt szerepet tulajdonított a mezőgazdaságnak. Az elmaradott térségekbe tartozás kritériumai között vezető helyen jelent meg a kedvezőtlen mezőgazdasági adottság, amely az akkori mezőgazdaságnak a jelenlegitől erősen eltérő szerkezetén alapult.

A koncepció és a térségi lehatárolás több lényeges eleme ma is időtálló, s annak, hogy a magyarországi településhálózatban mégsem indult el a területi kiegyenlítődes, véleményem szerint három oka volt:

- mind erősebbé vált a költségvetés recessziója, ily módon a tömeges extenzív fejlesztési igénnyel járó folyamatokat nem támogathatta megfelelő hatékonysággal;
- a szakmailag helyes döntés időben megkésett, a végrehajtás szakaszában már kevésbé volt meg az az egyetemes, a feladat végrehajtására koncentráció politikai és szakmai akarat, amely az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció meghirdetését követő időszakot még jellemezte;
- részben az előző okkal párhuzamosan, a különböző tárcák kezében levő, közvetlenül vagy közvetve a területi kiegyenlítődeszt szolgáló fejlesztési források hatékony, integrált felhasználásának lehetősége igen jelentősen mérséklődött, amivel párhuzamosan megnőtt a kiegyenlítődeszt nem feltétlenül szolgáló, esetenként éppen az ellen ható lobby-érdekek érvényesülésének mozgásterét.

A településhálózat és a területfejlesztés lényegi kérdéseinek felvetődése mellett párhuzamosan zajlottak olyan folyamatok, amelyek az egészségtelen differenciálódási folyamat fékezése, megállítása helyett kevésbé meghatározó, bár kétségtelenül látványos jelenségekben öltöttek testet. Ennek egyik legjellemzőbb megnyilvánulása volt a városok számának gyakran formális növelése. Az elmúlt két évtized, helyenként erőltetett ütemű, várossá nyilvánítási folyamata oda vezetett, hogy a városok száma csaknem 20 év alatt 75-ről napjainkra közel 200-ra emelkedett. A várossá nyilvánítási folyamat motiváló tényezői között a támogatások településtípusonkénti különbsége jelentős szerepet játszott. Mindebből törvényszerűen következett, hogy a városodási és a városiasodási folyamat nem volt összhangban, így számos olyan város található az országban, ahol az urbanizációnak még évtizedekig folytatódnia kell, hogy a település elérje a városiaság valóságos kritériumait. Ezek a településeken, de esetenként az „érett” városokban is hiányos a városi jellegű infrastruktúra, ugyanakkor jelentős a mezőgazdasági termelés, tömegesen az életforma része a földhasználat, sőt a peremterületeken az állattartás is.

Napjainkban, alig valamivel az 1996. március 19-én elfogadott területfejlesztésről és területrendezésről szóló XXI. törvény és nagyszámú végrehajtási rendelete megjelenése után és az Országos Területfejlesztési Konceptió elfogadásának szakaszában a feladat néhány szempontból hasonló a közel három évtizeddel korábbihoz, de időközben döntő tényezővé lett az EU-csatlakozás területi követelménye. A törvény deklarálja, hogy „Az Országos Területfejlesztési Konceptió az ország távlati fejlesztését megalapozó és befolyásoló tervdokumentum, ami meghatározza az ország hosszú távú fejlesztési céljait, továbbá a fejlesztési programok kidolgozásához irányelveket, információkat biztosít az ágazati és a kapcsolódó területi tervezés és a területfejlesztés szereplői számára”.

A tervdokumentum 1997 őszén készült el, és háttéranyagként kapcsolódik az Országgyűléshez e témában benyújtott határozati javaslatához, amelynek tárgyalása 1998. február–március hónapokban zajlott le. A kidolgozott részletes munkaanyag szerint a területfejlesztés alapelvei:

- folyamatosan törekedni kell a területfejlesztési döntések decentralizálására, a területi kérdésekben döntést hozók közötti optimális munkamegosztásra;
- a döntések lehetőleg azon a szinten szülessenek, ahol a területi problémák megjelennek, a helyi szint fölötti irányítási struktúráknak csak azokon a területeken szabad elsőbbséget biztosítani, ahol a feladatok helyi vagy térségi szinten nem vagy csak rosszabbul oldhatók meg;
- a helyi döntések meghozatala az érintettek minél szélesebb körének bevonásán alapuljon, ennek érdekében széles nyilvánosság, a társadalmi támogatottság minél magasabb fokára van szükség.

A területfejlesztési koncepció jövőképében az ún. „kiegyensúlyozott fejlődési modell” érvényesülése mellett, megjelenik többek között, hogy:

- a különböző adottságú térségek sajátos fejlődési pályákon, egymással munkamegosztásban és nem alárendelt módon fejlődnek;
- mérséklődnek a jelenleg még jelentős területi egyenlőtlenségek, a valamilyen szempontból hátrányos helyzetű térségek köre csökken;
- az ország régiói, megyei az európai és a határ menti együttműködés fő szervezői;
- a településrendszer meghatározó szintje a kistérségi együttműködés.

Rögzíti a koncepció azt is, hogy: „A gazdaság értéktermelő képessége függvényében, területileg differenciált módon többlétfajta támogatást kell biztosítani a területfejlesztés rendelkezésére álló központi forrásokból a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatása, fejlesztése érdekében, figyelembe véve a megyéken belüli térségi különbségeket is”.

A hátrányos helyzetű kistérségek a területfejlesztés kedvezményezett térségei, ezek:

- a társadalmi–gazdasági szempontból elmaradott térségek,
- az ipariszerkezet-átalakítás térségei,
- a mezőgazdaságvidék-fejlesztés térségei,
- a tartósan, jelentős munkanélküliséggel sújtott térségek.

A koncepció az agrárgazdaság fejlesztésének kulcskérdéseit – többek között – a következőkben foglalja össze:

- a kiemelkedően jó mezőgazdasági adottságok hatékony kihasználása;
- a térségek területfejlesztési céljainak megfogalmazása figyelembe véve a térség népességének kötődését az agrárgazdasághoz;

- a falvak és a tanyák tevékenységének megújítása a mezőgazdasági termelés funkcióinak követelményeivel összhangban;
- a termőhelyi adottságokhoz jobban igazodó földhasznosítás.

A koncepció egyik lényeges eleme az ország településeit 138 (a módosított változatban Budapesttel együtt már 150) térségre osztó statisztikai kistérségi rendszer. Az eredeti lehatárolást széles társadalmi megegyezésen alapuló módon a Központi Statisztikai Hivatal szakemberei végezték.

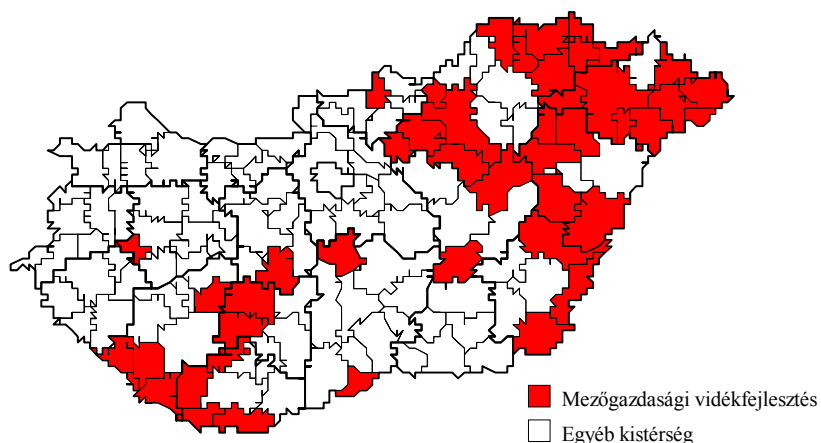
A térségi besorolás körüli viták természetesen akkor kezdtek éleződni, amikor láthatóvá vált, hogy a térségi beosztás az adott térség fejlettsége függvényében forrásallokáció alapjául is szolgál. Részben ennek a folyamatnak volt következménye a kistérségek számának növekedése.

A kistérségi rendszeren belül a mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei közé azok a kistérségek sorolhatók, amelyeknél

- az urbanitás/ruralitás hányados az országos átlag alatt van;
- a mezőgazdasági aktív keresők aránya a vidéki átlag felett helyezkedik el;
- az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap nem éri el az országos átlag 75 százalékát;
- a munkanélküliek aránya 1996. december 20-án az országos átlag 133 százalékát meghaladta.

A vázolt mutatószámrendszer alapján ebbe a mezőgazdasági körbe az ország 138 kistérségéből 42 statisztikai kistérség került.

1. ábra. A mezőgazdasági vidék-fejlesztés kistérségei
(az Országgyűlés határozata alapján)

A kialakított statisztikai kistérségekben a fejlesztés prioritásait a koncepció az alábbiakban látja:

- a mezőgazdasági termelés szerkezetének és integrációjának megerősítése, beleértve a termékfeldolgozás és -forgalmazás szövetkezéseit, vállalkozásait és a kapcsolódó infrastrukturális fejlesztéseket;
- a kedvezőtlen mezőgazdasági adottságú térségekben gazdálkodók támogatása;

- a mezőgazdaságban foglalkoztatottak kiegészítő tevékenységének támogatása, az alternatív munkalehetőségek bővítése;
- a mezőgazdasághoz kötődő szociálpolitikai programok kiszélesítése;
- a helyi társadalom fejlődését, önszerveződését elősegítő programok kidolgozása és támogatása;
- a környezet, a természet, a táj védelmének elősegítése.

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a fejlesztésre váró térségek mezőgazdaságának értéktermelő képessége között igen nagy eltérések mutathatók ki. A 42 térség közül például a Borsod-Abaúj-Zemplén megyeiek az ország leggyengébb értéktermelő területei közé tartoznak, ugyanakkor a Hajdú-Bihar megyei és a Békés megyei térségek az ország legerősebb mezőgazdasági területei. Ez többek között arra mutat rá, hogy a koncepció végrehajtásával kapcsolatos majdani tudatos mezőgazdaság-fejlesztés során valóban a helyi sajátosságokhoz, adottságokhoz igazodó fejlesztési modell kell legyen a döntő tényező.

Az Országos Területfejlesztési Koncepcióban is új szempont a belátható időn belüli EU-csatlakozás miatt a területi kiegyenlítődés kérdésköre. Sokan, sokféle szempontból elemezték már az ország életére, magára a területi nivellálódásra nagy hatást gyakorolni képes, területi kiegyenlítést szolgáló EU-források várható hatását, hiszen a mai kritériumrendszer szerint valamennyi régióknak EU-támogatásra jogosult.

E tekintetben az országon kívüli és az országon belüli erők, érdekek igen világosan kirajzolódnak. Az Uniónak, ezen belül elsősorban a fejletlenebb országoknak érdeke fűződik ahhoz, hogy a belépésig hátralévő időszakban a leendő tagországok minél gyorsabban növekedve, az Unió átlagától minél kevésbé lemaradva lépják át az integrációs szervezet küszöbét, ezáltal minél kevésbé rendezzék át a kiegyenlítést szolgáló, igen jelentős EU-források eddig kialakult elosztási arányait. Az országon belüli erők, a területi lobby különböző csoportjai pedig abban érdekeltek, hogy úgy változzék az országon belüli (egyébként éppen az Országos Területfejlesztési Koncepció munkaanyagában rögzített) régióbeosztás, hogy az az általuk preferálni kívánt régiót (térséget) az EU-források igénybevétele szempontjából a lehető legkedvezőbb helyzetbe hozza. Ennek érdekében esetenként az ésszerűségeen túlmutató kezdeményezések is nagy nyilvánosság előtt kaptak teret.

Az egyes megyék, régiók gazdasági potenciáljának számszerűsítésére a Központi Statisztikai Hivatalban első ízben 1996-ban került sor. Ez az igen jelentős módszertani fejlesztés szorosan kötődött az EU-adatigényeket középpontba állító tudatos fejlesztési folyamathoz, egyúttal az ország alapvető érdekeit képviselő azon tényhez, hogy e nélkül az EU által módszertani szempontból kontrollált számítás nélkül az ország nem részesedhet az Unió kiegyenlítődést szolgáló igen jelentős pénzeszközeiből.

Az első, 1994. évi adatok alapján 1996 áprilisában közzétett adatsorok a megyék fejlettségében meglehetősen nagy különbségeket jeleztek, s a helyzet az elmúlt évek során az összképet tekintve alig változott.

Abban nyilvánvalóan semmi meglepő nincs, hogy az egy főre jutó hazai termék a rangsor végén elhelyezkedő Nógrád megye esetében a budapesti érték egyharmadát sem éri el, az azonban viszonylag kis területű országunk esetében az egészségesnél jóval nagyobb területi különbségeket jelez, hogy az egy főre jutó hazai termék a legfejlettebb megye (Győr-Moson-Sopron) és az utolsó helyezett között közel kétszeres különbséget mutat. (Lásd az 1. táblát.)

1. tábla

A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása, 1994–1996

Terület	Az egy főre jutó bruttó hazai termék* (ezer forint)		
	1994-ben	1995-ben	1996-ban
Budapest	765	970	1251
Pest	324	388	494
<i>Közép-Magyarország</i>	<i>619</i>	<i>773</i>	<i>991</i>
Fejér	410	535	688
Komárom-Esztergom	341	481	600
Veszprém	339	473	539
<i>Közép-Dunántúl</i>	<i>367</i>	<i>499</i>	<i>613</i>
Győr-Moson-Sopron	440	575	740
Vas	439	574	731
Zala	401	522	626
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>428</i>	<i>559</i>	<i>703</i>
Baranya	356	460	518
Somogy	325	434	503
Tolna	401	505	602
<i>Dél-Dunántúl</i>	<i>357</i>	<i>463</i>	<i>534</i>
Borsod-Abaúj-Zemplén	299	414	473
Heves	310	415	489
Nógrád	263	332	382
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>296</i>	<i>401</i>	<i>461</i>
Hajdú-Bihar	353	417	523
Jász-Nagykun-Szolnok	335	422	509
Szabolcs-Szatmár-Bereg	262	338	397
<i>Észak-Alföld</i>	<i>314</i>	<i>390</i>	<i>472</i>
Bács-Kiskun	329	430	508
Békés	338	413	510
Csongrád	402	520	624
<i>Dél-Alföld</i>	<i>354</i>	<i>453</i>	<i>545</i>
<i>Összesen</i>	<i>425</i>	<i>544</i>	<i>672</i>

* Az évközepi lakónépességgel számítva.

Ezek a gazdasági–politikai szempontból hosszú távon egyaránt nehezen kezelhető eltérések a bruttó hozzáadott érték előállításában szerepet játszó gazdasági ágak teljesítménye közötti igen jelentős – esetenként egymás hatását erősítő, más esetekben gyengítő – különbségek eredőjeként alakultak ki.

A mezőgazdaság teljesítménye

A mezőgazdaság teljesítményének megyénkénti fajlagos szórása a térségek igen eltérő természeti adottságai ellenére a többi nemzetgazdasági ághoz viszonyítva még viszonylag kiegyensúlyozottnak mondható. Az 1996. évre vonatkozóan elvégzett számítások szerint a mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás gazdasági ág az országos vidéki bruttó hozzáadott érték előállításából mintegy 10 százalékkal részesedett. A mezőgazdasági művelés szempontjából kevésbé kedvező természetföldrajzi adottságú megyék (pél-

dául Borsod-Abaúj-Zemplén, Veszprém) nyilvánvalóan átlag alatti mezőgazdasági potenciállal rendelkeznek, ezeken a területeken a megyei összteljesítményből a mezőgazdaság 6-7 százalékos mértékben részesedik, míg a jó természetföldrajzi adottságú és (vagy) jó minőségű földekkel rendelkező megyékben a részesedés 13 és 17 százalék között ingadozik.

Mivel a mezőgazdaság bruttó hazai termékéből való részesedése az országos vidéki átlagot tekintve nem domináns, így természetesen nincs kiegyenlítő hatása a fajlagos GDP-rangsor egészére, bár több megye esetében kimutatható, hogy teljesítményük a megyei rangsor szélsőségeit tompítja. Ezt jelzi, hogy a megyék egy lakosra jutó GDP-je és a mezőgazdaság bruttó hozzáadott értékéből való részesedése között enyhe negatív korreláció mutatható ki.

2. tábla

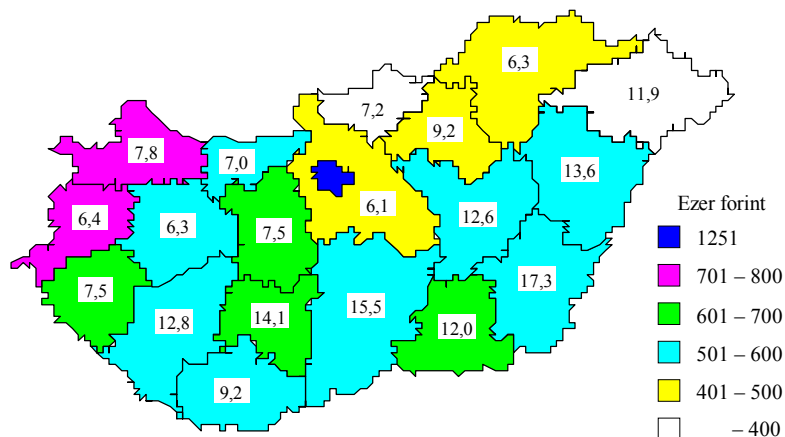
A mezőgazdaság és a feldolgozóipar részesedése a bruttó hozzáadott értékből, 1996 (százalék)

Megye	Mezőgazdaság	Feldolgozóipar
Baranya	9,2	15,6
Bács-Kiskun	15,5	21,7
Békés	17,3	25,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	6,3	28,5
Csongrád	12,0	22,3
Fejér	7,5	37,2
Győr-Moson-Sopron	7,8	30,6
Hajdú-Bihar	13,6	20,4
Heves	9,2	20,3
Jász-Nagykun-Szolnok	12,6	27,9
Komárom-Esztergom	7,0	32,0
Nógrád	7,2	25,0
Pest	6,1	28,8
Somogy	12,8	19,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	11,9	20,7
Tolna	14,1	15,3
Vas	6,4	43,0
Veszprém	6,3	27,9
Zala	7,5	29,7
<i>Országos vidéki átlag</i>	<i>10,4</i>	<i>26,5</i>

A magyar mezőgazdaság hosszú távú trendjében hagyományosan jelentős, bár valamelyest csökkenő szerepet játszik az ország gazdasági potenciáljában: a mezőgazdasági-élelmiszeripari vertikum termelte meg 1996-ban a GDP 11 százalékát (a vidékinek 17 százalékát), ez az arány a földtulajdoni-földhasználati változásoknak és az állatállomány nagymértékű csökkenésének együttes hatására a korábbihoz képest mérséklődött.

A mezőgazdaság értéktermelő képessége a tulajdoni struktúra alapvető változásával együtt jelentősen átalakult. Az állami gazdaságok és a megmaradt szövetkezetek átlagos termőterülete 1991 és 1994 között felére esett vissza, a kisgazdaságoké viszont háromszorosára nőtt. Ez azt eredményezte, hogy a kisgazdaságok részesedése a mezőgazdasági bruttó termelési értékből 3 év alatt 44 százalékra emelkedett.

2. ábra. Az egy főre jutó GDP (ezer forint)
és a mezőgazdaság részesedése a GDP-ből (százalék) megyénként, 1996

A kilencvenes évek első felében végrehajtott mezőgazdasági összeírások eredményei szerint közel másfél millió olyan kistermelő gazdaság van az országban, amelyek árutermelők, vagy megfelelő kedvező körülmények kialakításával rövid távon árutermelőkké tehetők, bár többségük célja döntően a saját fogyasztásra termelés. Ez azonban az Unióba törekvő ország mezőgazdaságának fejlesztése szempontjából tömegjelenségként csak rövid távú megoldás lehet. Az adatok arra utalnak, hogy a népesség közel felének többé-kevésbé közvetlen kapcsolata van a mezőgazdasággal, amely így a társadalom működőképessége szempontjából talán fontosabbnak tekinthető, mint a mérhető agrárgazdasági potenciál alapján. Megyei példákkal is alátámasztható, hogy igen sok család keres és talál megélhetést és jövedelemkiegészítést a tulajdonában levő vagy bérelt mezőgazdasági terület művelésével tartósan vagy átmenetileg jelentkező társadalmi problémák – munkanélküliség vagy tartós reáljövedelem-csökkenés – idején.

A mezőgazdaságból élő népesség aránya igen jelentős területi szóródást mutatott, így a földhöz való gazdasági és érzelmi kötődés mértéke is nagyon különbözik az egyes tájegységeken, területegységeken.

A kilencvenes évek első felében olyan méretű és minőségű változások zajlottak le a földtulajdonban, a földhasználatban és az állattartásban, amelyek csak több évtizeddel korábbi átalakulásokhoz hasonlíthatók.

Alapvető hatást gyakorolt a magyar mezőgazdaság értékesítési lehetőségeire az a gazdaságpolitikai szemléletváltás, amely a kelet-európai piacokkal szemben a nyugati exportot részesítette előnyben. A keleti piacok jelentőségének csökkenését a gazdaságpolitikai szándék változása mellett jelentősen befolyásolta, hogy ezek a piacok ebben az időszakban csökkenő fizetőképességű, állami garanciavállalás nélküli piacok voltak. Ezt a lényegében tartós áruhitelt azonban a hazai gazdálkodók likviditási helyzete nem tette vállalhatóvá.

Az 1990-es évek elején bekövetkezett hirtelen piacváltásra sem a magyar mezőgazdaság, sem az élelmiszeripar nem volt felkészülve, hiszen korábbi exportja a keleti piacok

alacsonyabb minőségi, határidőbeni jóval lazább, kevésbé szigorú állat- és növény-egészségügyi követelményeire épült, s csak néhány nagyüzem szigorú belső termelési feltételei feleltek meg a feszített nyugat-európai normáknak. Legalább ekkora hatást gyakorolt a mezőgazdaság egészére az a határozott gazdaságpolitikai irány, amely a tulajdoni struktúra gyors átalakítását esetenként az ágazat termelési-értékesítési érdekei elé helyezte. Az erőltetett ütemű átalakítás a gyakorlatban lényegében azzal a következménnyel járt, hogy a létrehozott falugazda-hálózat nem tudta pótolni a termelőszövetkezetek kiscgazdaságokat szervező erejét.

Míndezekhez járult, hogy az 1990-es évek első felében három kifejezetten csapadékhiányos év sújtotta a növénytermelést, amely részben a takarmányhiány, részben az ebből fakadó áremelkedések révén döntően hatott a kiscgazdaságok állattartó kedvére. Az aszályos évek hatását fokozták azok az átgondolatlan adminisztratív intézkedések, amelyek például a szavasmarha-állomány erőltetett ütemű csökkentését ösztönözték. A kedvezőtlen tényezők együttes hatására a sertés- és a szavasmarha-állomány öt év alatt csaknem a felére esett vissza.

Az állatállomány változása ezekben az években jelentős területi és időbeli különbségekkel ment végbe:

– az állattartó gazdaságok fajlagos értéktermelő képessége között kistérségenként nem ritkák az ötszörös-hatszoros különbségek sem, míg a növénytermelés körében a különbségek általában a kétszeres alatt maradnak, azt csak néhány kirívó esetben haladják meg; megállapítható, hogy a legéletképesebbek az ún. vegyes gazdaságok, amelyekben gyakran a növénytermelés-állattenyésztés vertikum zárt láncot alkot;

– jól megfigyelhető a nagy állattartó megyékben is a specializáció, csupán néhány megye esetében fordul elő, hogy a száz hektár termőterületre jutó szavasmarha- és sertésállomány egyaránt lényegesen meghaladja az országos átlagot, Baranya, Békés és Csongrád megyében pedig nagyon magas a fajlagos sertésállomány és átlagos vagy az alatti a szavasmarha-állomány;

– Komárom-Esztergom megyében az országos átlag kétszeresét is meghaladó a sertéssűrűség, ami arra vezethető vissza, hogy ebben a kis megyében három nagy, sertéstartásra specializálódott gazdaság is működik, magas állománnyal, jó hatékonysággal;

– Vas, Veszprém és Győr-Moson-Sopron megyékben magas a szavasmarha-sűrűség, alacsony, legfeljebb az átlagoshoz közeli a fajlagos sertésállomány.

Földtulajdon-földhasználat

Tanulságos volna figyelemmel kísérni, hogy a föld tulajdoni és használati viszonyai-ban az 1990-es évek első felében lezajlott gyökeres változások mennyiben érintették a bruttó hozzáadott érték területenkénti ágazati arányait. Erre nyilvánvalóan egzakt, meg-alapozott, tudományos igényű válasz – pontos, összehasonlítható számítások hiányában – nem adható, de e hiány áthidalására kiváló lehetőséget adnak a mezőgazdasági összeírások. Ezek eredményeiből – a felvételek összevetését valamelyest zavaró fogalmi, módszertani különbségek ellenére – a lényegére utaló válaszok jórészt leszűrhetők.

A Központi Statisztikai Hivatal 1991-ben és 1994-ben hajtott végre teljes körű mező-gazdasági összeírást, amelyek a kisebb módszertani különbségek ellenére kitűnő lehetőséget kínálnak a földhasználat követéses (ún. longitudinális) jellegű vizsgálatának elvég-zésére, bár ezt a módszert a statisztika inkább hosszabb távú vizsgálatokban alkalmazza. A két összeírás időpontja a változások követése szempontjából szerencsésnek mondható. Az első összeírás időpontjáig a földtulajdon-földhasználat körében a változásoknak csak

elenyésző hányada zajlott csak le, ezt követően gyorsult fel a folyamat, és már csaknem a záró állapotot regisztrálhatta az 1994. évi összeírás.

A vizsgálat módszere azon a mezőgazdasági alkalmazásokban többször publikált longitudinális típusú eljárás alapul, amelynek alkalmazása során kiválasztottuk azt a csaknem 45 ezer termőterülettel rendelkező kisgazdaságot, amelyek mind az 1991., mind az 1994. évi felvétel alapján azonosíthatók voltak. A kialakított termőterületi nagyságkategóriák szerint a tábla megfelelő rovatába – gondos azonosítás után – aszerint kerültek be a gazdaságok, hogy 1991-ben (oldalrovat), illetve 1994-ben (fejrovat) milyen nagyságú termőterülettel rendelkeztek. Ily módon a tábla átlójában szerepelnek azok a kisgazdaságok, amelyek a két időpontban közel azonos nagyságú termőterülettel rendelkeztek, az átló felett helyezkednek el a területüket növelő, alatta a területüket csökkentő gazdaságok. Végeredményben egy adott rovatban megjelenő adat minél távolabb helyezkedik el a tábla átlójától, annál nagyobb a változás intenzitása.

A vizsgálat kiinduló alapját a 3. tábla adatai képezték.

3. tábla

*A mintában szereplő kisgazdaságok száma
a termőterület nagysága szerint, 1991–1994*

Termőterület (hektár)	A gazdaságok száma	
	1991-ben	1994-ben
0	2 725	912
0,1–0,5	26 590	19 385
0,6–1,0	7 356	4 181
1,1–2,5	6 001	4 958
2,6–5,0	1 566	7 936
5,1–10,0	478	4 228
10,1–30,0	163	2 563
30,1–50,0	23	349
50,1–100,0	14	275
100,1–300,0	8	125
300,1–500,0	1	30
500,1–	–	10
<i>Összesen</i>	<i>44 925</i>	<i>44 925</i>

A tábla adataiból jól látható, hogy a 2,5 hektáros kategória határ éles választóvonalat jelent a gazdaságok területváltozása szempontjából. Az e területméret alatti kategóriákban látványosan csökkent a gazdaságok száma, míg e fölött ugrásszerűen, több kategóriában tízszerest is meghaladó mértékben nőtt. (Az okok részletezésére a későbbiekben visszatérek.) A longitudinális vizsgálat országos eredményei azt jelzik, hogy a kisgazdaságok 90 százaléka növelte vagy szinten tartotta gazdaságának méretét, s mindössze 10 százaléknál figyelhető meg területcsökkenés.

A mintában szereplő, használt földterületüket növelő, gazdaságok együttes területnövekedése meghaladja a 150 ezer hektárt, egy gazdaságra jutóan a 6 hektárt. A területcsökkenést jelző gazdaságok összterülete együttesen is alig mérséklődött, ami a mintában gazdaságokként átlagosan mindössze 1 hektáros területcsökkenést jelent. A területnövelő

és -csökkentő gazdaságok összevetéséből világosan kirajzolódik az az irányzat, amely eredőjét tekintve jelentős területbővülésben és az egy gazdaságra jutó termőterület számottevő emelkedésében egyaránt megmutatkozik.

Megállapítható, hogy az átrendeződés döntő, csaknem kizárólagos tényezője az 1991 és 1994 között lezajlott földkércsítés volt, amelynek során a gazdálkodók tömegei jutottak földterülethez. Jól kimutatható, hogy kialakulóban van egy agrárértelmség, amely fő megélhetési forrásának tekinti a nagyrészt kércsítés útján szerzett agrárvagyon működtetését. A 100 hektárnál nagyobb birtokok tulajdonosainak csaknem 50 százaléka a mezőgazdaságban jól hasznosítható közép- és felsőfokú iskolai végzettségű, míg a kisebb birtokkategóriákban ez az arány 20 és 30 százalék között mozog. A gazdálkodás dinamizmusát tekintve is jelentősek az eltérések. A gazdálkodásukat hitelfelvétellel is élénkítő gazdák aránya az általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében 9, míg a felsőfokú iskolai végzettségűeknél 23 százalék.

Az országos változás viszonylag nagy és meglehetősen szerteágazó okokra visszavezethető területi különbségeket takar.

4. tábla

*A termőterület változása
(százalék)*

Megye	Termőterületét 1991 és 1994 között		
	szinten tartotta	növelte	legalább 2 kategóriával növelte
Baranya	49,4	42,3	26,8
Bács-Kiskun	50,1	38,7	28,5
Békés	34,8	52,6	33,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	37,4	50,4	36,0
Csongrád	54,4	33,7	18,9
Fejér	30,9	57,7	37,0
Győr-Moson-Sopron	51,7	40,3	29,2
Hajdú-Bihar	42,3	45,8	34,2
Heves	37,3	54,7	41,2
Jász-Nagykun-Szolnok	55,9	35,5	23,4
Komárom-Esztergom	29,0	57,5	43,4
Nógrád	54,6	37,4	24,1
Pest	44,5	49,9	35,4
Somogy	43,1	44,8	29,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	33,0	58,5	40,9
Tolna	31,1	60,8	48,5
Vas	37,2	52,6	36,0
Veszprém	55,3	35,3	23,9
Zala	45,9	43,4	26,6
<i>Vidék összesen</i>	<i>43,0</i>	<i>47,1</i>	<i>32,5</i>

– A területüket lényegében szinten tartó gazdaságok aránya megyénként 29 százalék (Komárom-Esztergom) és 55 százalék (Veszprém, Jász-Nagykun-Szolnok) között ingadozik; a területüket növelő gazdaságok aránya a 60 százalék (Tolna) és 33–34 százalék (Csongrád) között szóródik.

– A kistermelő gazdaságok legintenzívebb területnövekedését felmutató megyék körében a területnövekedés intenzitása is kiugró, ebben a körben a gazdaságok mintegy háromnegyede legalább 2 területkategóriával növelte termőterületét (ez az extenzív bővítés a gyakorlatban a 0,5–2,5 hektáros területű kis gazdaságoknak a 2,5–30 hektáros kategóriák felé történt elmozdulásban mutatkozott meg).

– A birtokméret látványos növekedést mutat, az 5. tábla adatai szerint az egy gazdaságra jutó termőterület megyénként a nagyrészt 1 hektár alatti értékről többségében 4 hektár körüli méretűre növekedett, de például Tolna megye esetében a 8 hektárt is meghaladta; birtokméretek szóródása mögött befolyásoló tényezőként jelenik meg a domborzati viszonyok és a településszerkezet különbözősége is; a bérelt termőterületek aránya 1991 és 1994 között két megye kivételével mindenhol csökkent, 6 megye esetében a 20 százalékpontot is meghaladó mértékben.

5. tábla

A mintában szereplő gazdaságok birtokméretének és tulajdoni struktúrájának alakulása, 1991–1994

Megye	Az egy gazdaságra jutó termőterület (hektár)		A termőterületből a bérelt terület aránya (százalék)	
	1991-ben	1994-ben	1991-ben	1994-ben
Baranya	0,7	3,8	31,9	10,8
Bács-Kiskun	1,3	4,4	46,9	14,2
Békés	0,8	4,1	28,7	21,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,6	3,5	39,7	38,6
Csongrád	1,0	4,4	15,9	6,0
Fejér	0,8	4,7	59,0	33,1
Győr-Moson-Sopron	0,6	4,0	37,7	35,5
Hajdú-Bihar	0,6	4,1	36,0	13,5
Heves	0,4	3,0	30,1	24,5
Jász-Nagykun-Szolnok	0,6	5,4	30,8	16,0
Komárom-Esztergom	0,3	3,1	16,8	19,2
Nógrád	0,4	3,1	30,9	14,9
Pest	0,6	2,7	47,2	16,8
Somogy	0,8	4,1	32,4	10,8
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,9	4,3	26,8	17,8
Tolna	0,9	8,2	48,5	22,0
Vas	0,7	3,7	20,9	11,4
Veszprém	0,4	3,0	26,9	30,4
Zala	0,6	2,9	18,4	23,8
<i>Vidék összesen</i>	<i>0,7</i>	<i>4,1</i>	<i>34,8</i>	<i>19,1</i>

– Az eddig vázolt, az egész termőterületre érvényes megállapítások hasonló arányokkal, lényegében elhanyagolható megyénkénti eltérésekkel a legnagyobb súlyú szántóterületre is érvényesek.

– A kert és főleg a szőlő művelési ágazatban jellegüknél fogva sajátos, a látványos területnövekedés helyett elsősorban a tulajdoni viszonyok változásában mutatkozó irányzatok érvényesültek.

– A birtokméret a szőlő művelési ágazatban is növekedett, de ez a területbővülés arányaiban töredéke a termőterület emelkedésének. A tulajdoni struktúrát tekintve azonban

itt is nagyarányú a bérelt területek súlyának visszaszorulása. A szőlőterületből a saját tulajdonú terület aránya megyénként részben a történelmi hagyományoktól, a borvidékek elhelyezkedésétől, részben a tulajdoni viszonyok rendezésének előrehaladottságától függően meglehetősen nagy mértékben széles skálán szóródik: Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben a magántulajdonú szőlőterület aránya az 1991-es felvétel időpontjában nem érte el a 60 százalékot, míg 9 másik megyében meghaladta a 90 százalékot is. Három év alatt látványos és gyökeres változás zajlott le a tulajdonviszonyokban, de Fejér megye kivételével mindenhol 10 százalék alatt maradt a bérelt szőlőterület aránya, sőt 12 megyében az 5 százalékot sem érte el.

– A kert művelési ágban a bérelt területek aránya már 1991-ben is alacsony, megyénként 1 és 6 százalék közötti, 1994-re pedig 10 megyében is 1 százalék alá esett.

– A tulajdoni viszonyok változásának sajátos vonása a külföldi tőke fokozatos beépülése. A mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás ágban 1996-ban a jegyzett tőkéből 6,1 százalékot tett ki az elsősorban gépek, berendezések formájában megjelenő külföldi tőke aránya, és részesedése a külföldiek földtulajdon-szerzésének korlátozása ellenére is fokozatosan emelkedik. A leglátványosabb növekedés a holland és a francia mezőgazdasági befektetők körében figyelhető meg.

6. tábla

Az 1991 és 1994 közötti területnövelés intenzitása megyénként

Megye	Az első	A második	A harmadik	A negyedik	Az ötödik
	legnagyobb területnövekedést mutató gazdaságok hány kategóriával mozdultak el a cellában a termőterület nagyságcsoportjai szerint				
Baranya	9	5	3	4	3
Bács-Kiskun	5	4	3	3	2
Békés	5	4	3	9	3
Borsod-Abaúj-Zemplén	10	5	7	6	5
Csongrád	3	5	3	2	4
Fejér	9	5	1	4	10
Győr-Moson-Sopron	3	5	4	3	4
Hajdú-Bihar	5	4	3	10	8
Heves	5	10	4	6	3
Jász-Nagykun-Szolnok	5	4	9	3	11
Komárom	5	6	8	5	4
Nógrád	8	3	4	5	4
Pest	5	3	4	3	8
Somogy	5	5	3	4	9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3	5	4	4	10
Tolna	5	7	6	8	4
Vas	5	4	3	8	4
Veszprém	10	5	7	4	3
Zala	5	3	4	4	7

Jól jelzi a kistermelő gazdaságok területének bővülését ha megvizsgáljuk megyénként az öt legintenzívebb területnövelés intenzitását. A 6. tábla alapjául az előzőekben bemutatott termőterületi nagyságcsoportosítás szolgál. A táblában sorrendbe állítottam megyénként az öt legintenzívebb elmozdulást, s az értékek a hektárban kifejezett területnöveke-

dés sorrendjében a kategóriák közötti eltérést jelzik. A leggyakoribb elmozdulás – némi megyénkénti eltérés mellett – a 0,1–0,5 és a 0,6–1,0 hektáros kategóriáknak a 2,6–5,0, a 5,1–10,0 és a 10,0–30,0 hektáros termőterületek felé történt elmozdulásban regisztrálható. Emellett nem ritkák a szélsőséges területnövekedést mutató kategóriák sem. A 3. táblában látható 12 kategóriásra kialakított skálán előfordulnak a 9–10 kategóriás elmozdulások is, sőt Jász-Nagykun-Szolnok megyében olyan gazdaság is van, amelyik 1991-ben termőterülettel még nem rendelkezett, 1994-ben pedig már közel 700 hektáron gazdálkolt.

A bemutatott, helyenként meglehetősen szélsőséges tendenciák mögött érdekes megyei sajátosságok húzódnak meg.

– Csaknem valamennyi alföldi megyében, de a hagyományosan erős mezőgazdasági kultúrájú dunántúli területeken is jelentős szerepet játszott a megfigyelt gazdaságok területének növekedésében az évszázados földtulajdonlasi vágy továbbélése, újjáéledése. A kárpótlási folyamat során tízezrek törekedtek őseik birtokát vagy azzal közel egyenértékű nagyságú és minőségű földterületet visszaszerezni.

– A tekintetben már erősen változó a kép, hogy ezt a területet milyen módon hasznosítják. A szántóterület esetében azokon a területeken jellemzőbbnek tekinthető a föld bérbeadása, ahol a termelőszövetkezetek nem hullottak szét. Ez a hasznosítási mód ugyanis lehetővé teszi a jó minőségű földeken a jövedelmező nagyüzemi művelés folytatását, a föld minőségének megőrzését, egyúttal az általában 3-5 évre megkötött szerződés alapján megfelelő jövedelemkiegészítést biztosít a föld tulajdonosa számára.

– Az intenzív kultúrák esetében ellentétes irányzatok figyelhetők meg. A szőlőterületek esetében például elenyészőre csökkent a bérelt terület aránya, ami nyilvánvalóan arra vezethető vissza, hogy a jó minőségű szőlőterületeken a tulajdonos nem vállalja a bérbeadásból, az esetleges szakszerűtlen művelésből származó hosszú távú gazdasági károkat, hanem maga igyekszik megtermelni a jövedelmet. Jellemző a szőlő művelési ágban, hogy amennyiben változtatni akarnak, inkább hajlandók eladni a területüket, mint bérbeadni. Hatványozottan igaz ez a gyengébb minőségű, kockázatos jövedelmi pozíciójú szőlőterületeken, illetve kampányszerűen azokban az években, amikor az értékesítési lehetőségek, és a piaci árak különösen kedvezőtlenek.

– A művelés vagy bérbeadás dilemma megoldását objektív okból jóval nagyobb arányban jelenti a bérbeadás azokon a döntően aprófalvas területeken (például Zala, Borsod-Abaúj-Zemplén, Veszprém megyékben), ahol a lakosság előregedett, s nem képes a nagyobb méretű földek önálló művelésére.

– Lényegesen visszafogottabb a megnövekedett területű gazdaságok bérbeadási szándéka azokon a térségekben, ahol a munkanélküliség tartósan magas. E területeken a lakosság érintett rétegei tulajdonképpen kényszergazdálkodóknak is tekinthetők, hiszen helyzetük javítására más reális lehetőség nem kínálkozik. Tapasztalatok szerint ezekben a térségekben a legerősebb a gazdaságok saját fogyasztási célú működtetésének szándéka is, ami úgyszintén az életszínvonal romlását ellensúlyozza.

– A gazdálkodást folytatók jelentős része (például Jász-Nagykun-Szolnok megyében) él azzal a lehetőséggel, hogy a meglévő (esetleg kárpótlás útján kiegészített) rentábilis gazdaságméret biztosítása érdekében földterületét bérleménnyel tovább növeli.

– Egészen speciális Csongrád megye helyzete. E megyét a mezőgazdaságban az 1990-es évek első felében lezajlott változások két eltérő részre osztották. A jó minőségű,

a Tiszától keletre eső földeken szinte változatlanul megmaradtak, illetve újjászerveződtek a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok, amelyek továbbra is jövedelmezően gazdálkodnak. A Duna-Tisza-közi homokhátság gyenge minőségű földjén speciális szakszövetkezetek működtek, amelyek az 1990-es évek elején széthullottak és az új tulajdonosok a bérbeadás szempontjából jórészt kényszerpályára kerültek. Ebben a térségben ugyanis a tapasztalatok szerint viszonylag kicsi az a mezőgazdasági vállalkozói kör, amely az alacsony jövedelmezőségű területek bérbevételével foglalkozik, tehát gyakori a monopolhelyzet kialakulása, egyenlőtlen az áralku.

– A jó minőségű területeken nagyméretű, életképes, nagyrészt értelmiségiek által irányított gazdaságok jöttek létre, és ezzel párhuzamosan jelentősen javult a gépesítettség is. Igen sokan éltek azzal a lehetőséggel, hogy a meghirdetett és kedvezően elbírált gépbeszerzési pályázatokon 25 százalékos vissza nem térítendő állami támogatáshoz juthattak. A saját erő aránya általában nem érte el a 20 százalékot. Például Tolna megyében az 1990-es évek első felében (fokozatos növekedés után) volt olyan év, amikor gépbeszerzésre közel ezer gazdaság nyújtott be pályázatot, és ezek kétharmada eredményes volt. Emellett rokon, ismerősi kapcsolatok alapján használt eszközökkel is jelentősen bővült (elsősorban a Dunántúlon) a gazdaságok erő- és munkagéppálmánya.

– A kedvezőtlen termőhelyi adottságú területeken (például Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Veszprém megye és Baranya megye egyes területein) magas a területüket szinten tartó gazdaságok aránya. Ezeken a mezőgazdasági művelés szempontjából kedvezőtlen fekvésű területeken ugyanis nem látták biztosítottnak a földből való megélhetést még azok sem, akiknek lehetőségük lett volna bővíteni gazdaságukat. E területek jórészen az adottságokhoz igazodóan inkább az állattartás dominál, így a gazdaságok célja elsősorban az állatállomány takarmányát biztosító terület művelése. A tapasztalat az, hogy ezekben a térségekben ugyanakkor nagyobb arányú a takarmánytermelő bérlemény igénybevétele, mint a jó minőségű mezőgazdasági területeken.

*

Összegzésképpen megállapítható, hogy a megyék erősen eltérő gazdasági fejlettségének kiegyenlítésében a mezőgazdaság nem képes döntő szerepet betölteni, de parciális változóként a jövőben is jelentős hatásával kell számolni.

A birtokméretek, a tulajdoni szerkezet területi eltérései és időbeni változásai együttesen arra utalnak, hogy a legnehezebb helyzetben levő megyék (azon belül még inkább a hátrányos helyzetű kistérségek) lakossága számára gyakran a mezőgazdaság kínálja az egyetlen lehetőséget életszínvonaluk tartós vagy átmeneti nehézségeinek ellentételezésére. A mezőgazdasági termelés az árutermelő méretű gazdálkodástól a saját fogyasztásra termelés erősítéséig széles skálán szóródik az érintett térségekben. Az Országos Területfejlesztési Konceptió elfogadása és megvalósítása jelentős szerepet játszhat a területi kiegyenlítési folyamat ésszerű végigvitelében, de rövid távú, látványos eredményekre e téren nem lehet számítani.

E tanulmány keretei (hasonlóan az Országos Területfejlesztési Konceptióhoz) megállnak az országhatároknál. Az EU-tagság felé közeledve azonban a további kutatások-

nak szükségképpen túl kell lépniük a határokon, hiszen a határmenti gazdasági kapcsolatok több térségben már ma is hagyományosan erősek, s a jövőben a térségek gazdasági kapcsolatainak gyors bővülésével kell számolni.

Mindezen jelenségek folyamatos méréséhez, követéséhez további kutatásokra van szükség, amelyek alapja a bővülő elemzési lehetőséget nyújtó területi statisztikai információs bázis lehet.

IRODALOM

- Országos Területfejlesztési Konceptió. VÁTI-háttéranyag. 1997. 177 old.
 A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása 1996-ban. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 13 old.
 Területi statisztikai évkönyv, 1996. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 482 old.
 Laczka Sándorné: A földterület és a földhasználat alakulása 1945 és 1994 között. *Statisztikai Szemle*. 1998. évi 2. sz. 117–129. old.
 Oros Iván: A földterület mezőgazdasági hasznosítása Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 1997. évi 4–5. sz. 400–415. old.
 Magyarország agrártörténete. Mezőgazdasági Könyvkiadó. Budapest. 1996. 760 old.
 Tájékoztató az 1994. évi mezőgazdasági gazdaságszerkezeti összeírás eredményeiről. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 74 old.
 A gazdaságilag elmaradott térségek társadalmi–gazdasági jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 94 old.
 Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók. Társadalomstatisztikai füzetek. 11. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 48 old.
 A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény. *Magyar Közlöny*. 1996. évi 26. sz. 1436–1444. old.
 Külföldi működő tőke Magyarországon, 1995–1996. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 136 old.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság. Területfejlesztés. EU-régiók.

SUMMARY

The author deals with some aspects of the relationship between the agriculture and the state of development of the regions concerning Hungarian economy.

While examining the content of the Law on Regional Development legislated some 20 to 25 years ago and the related conceptions of that time he points out the consequences of their failures and errors.

The author points out how much the success of the further developing of regions depends on the existing of EU-conform regional units, on the available indicators of the regions, i.e. that sufficient information should be provided for the regional allocation of the EU-sources according to the effective needs.

In the following part of the study the 1996 figures of the economic results relating to the individual regions are introduced. On the basis of the data of the surveys carried out in 1994 and 1996 the results of Hungarian agriculture are presented. Finally an overall picture is given on the changes in landed property and in the use of land as well as in the formation of the sizes of landed properties.

A MAI MAGYAR HÁZTARTÁSOK JÖVEDELEMELOSZTLÁSA*

HAVASI ÉVA – HORVÁTH ÁDÁMNÉ – RÉDEI MÁRIA – SCHNELL LÁSZLÓNÉ

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1996 áprilisában a mikrocenzus kiegészítőjeként, jövedelmi felvételt hajtott végre. A felvétel célja a lakosság különböző rétegei, csoportjai 1995. évi jövedelmi színvonalának, a jövedelmek források szerinti szerkezetének és a jövedelemegyenlőtlenségek alakulásának bemutatása.

Az ilyen típusú felvételek a Hivatalban viszonylag hosszú múltra tekintenek vissza. Az első jövedelemfelvétel 1960-ban volt, majd 1963-tól kezdődően 1988-ig ötévente ismétlődött, véletlen mintakiválasztással, egyszeri kérdőíves kikérdezéssel, melynek technikája, módszere az említett időszakban gyakorlatilag változatlan maradt. Két pillérré támaszkodott: az önkéntes lakossági kikérdezésre és a kötelező munkáltatói válaszadásra. Így a lakossági jövedelmek legnagyobb hányadát kitevő, munkavállalásból származó jövedelmek megbízhatósága megegyezett a munkaügyi statisztikában regisztrálttal, a társadalmi jövedelmek bevallási pontossága pedig igen jó volt. A csekély hányadot kitevő nem mezőgazdasági és mezőgazdasági tevékenységből származó „vállalkozói” jövedelmeket pedig szakértői becslések felhasználásával korrigálták. Ezáltal a jövedelemfelvételek nagy pontossággal tükrözték az egyes társadalmi csoportok jövedelmi helyzetét, a jövedelmek időbeni alakulását és a jövedelmi különbségek rétegenkénti eltéréseit.

Az 1990-es évek társadalmi, gazdasági változásai nyomán a munkáltatói adatszolgáltatásra is épülő jövedelemfelvétel kivitelezhetetlenné vált, s a jövedelemszerzés többcsatornássá válásával részben létjogosultságát is veszítette. Ugyanakkor a személyi jövedelemadó bevezetése és magas aránya, a vállalkozói réteg kialakulása és növekedése, a rejtett gazdaság kiszélesedése, a romló életszínvonal egyrészt megnövelte a jövedelemfelvételre nem válaszolók számát és arányát, másrészt a jövedelemfelvételben közreműködők körében is megsokszorozta azok számát, akik eltitkolták vagy legalábbis „alulbecsülték” bizonyos típusú jövedelmeiket. Így a kilencvenes évek első felében a reális jövedelmek és a jövedelem-differenciáltság megismerésére tett kísérletek kevésbé voltak sikeresek. Ugyanakkor mind a gazdasági élet szereplőinek, mind a társadalmi szférának egyre nagyobb szüksége lett volna a „valóság” jövedelemnagyságok, jövedelemegyenlőtlenségek ismeretére.

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA T/10, F7) támogatásával készült.

A megváltozott helyzetben mind a szakemberek, mind az ezzel foglalkozó intézmények, kutatóintézetek részéről fokozott érdeklődés mutatkozott egyrészt a jövedelemkérdezési technikák iránt, másrészt a jövedelembevallásoknak valamilyen módszerrel történő korrigálására a jövedelemadatok minőségének javítása érdekében. E próbálkozások sorozatába szervesen illeszkedett a KSH 1996. évi jövedelemfelvétele, mely új volt abban az értelemben, hogy a kötelező mikrocenzushoz kapcsolódva információkkal rendelkezett olyan társadalmi rétegek, csoportok háztartás-összetételéről, demográfiai, iskolai végzettségi, gazdasági aktivitási és lakásjellemzőiről, amelyek nem voltak hajlandók részt venni az önkéntes bevalláson alapuló lakossági jövedelemfelvételen.

Ezen információkat is felhasználva – első ízben a KSH történetében – olyan imputációs, korrekciós eljárás kidolgozására történt kísérlet, amely a bevallásoknál talán realisabb képet ad a lakosság jövedelmi helyzetéről.¹

A JÖVEDELMEK ALAKULÁSA 1987 ÉS 1995 KÖZÖTT

Az 1987 és 1995 között eltelt idő a modernkori magyar történelem egyik meghatározó időszaka volt az egyének és családok jövedelmi helyzetére gyakorolt hatását illetően is. A korábbi gazdasági és politikai intézményrendszer lebontása és az új kiépítése hosszú folyamat, melynek első, meghatározó szakasza 1995 végére, 1996 első felére lezárult. A két jövedelemfelvétel eredményeinek összehasonlításával e folyamatnak a lakosság jövedelmi szerkezetére, megélhetési viszonyaira gyakorolt hatását vehetjük össze.

Az átalakulás bevezető szakasza egybeesett a gazdasági visszaeséssel, s hatásuk együttesen érvényesült. A GDP a vizsgált időszakban 13 százalékkal esett vissza. A makrojövedelmek erőteljes csökkenését, fáziskéséssel ugyan, de követték a mikroszintű – lakossági – jövedelmek is. A munkahelyek száma jelentősen csökkent, s a teljes foglalkoztatást a nagyarányú munkanélküliség és az aktív korú nyugdíjasok számának ugrászerű növekedése váltotta fel. 1987-ben a foglalkoztatottak száma 4,8 millió, azaz a munkaképes korú népességnek több mint háromnegyede aktív kereső volt. Az ezt követő nyolc év alatt az aktív keresők száma 3,5 millióra esett vissza, ami azt jelentette, hogy a munkaképes korúak kevesebb mint 60 százaléka maradt aktív kereső. 1987-ben 2,3 millió ember részesült nyugdíjban vagy nyugdíjszerű ellátásban, s számuk 1995-re már 3 millióra nőtt. A munkanélküli-ellátásban részesülők száma 1995-ben – a járadékjogosultság folyamatos korlátozása ellenére is – 400 ezer fő volt, hozzátevé, hogy ezeknek az embereknek egyre nagyobb hányada már tartós munkanélkülivé vált. A keresettel rendelkezők számának csökkenését a keresetek reálértékvesztése kísérte. Az 1987. évi havi bruttó 7000 forintos átlagkereset, amely nettó értékben 6200–6300 forintnak felelt meg, megközelítőleg 25 900 forintra emelkedett, de ez reálértékben – a fogyasztói árindex 5,4-szeres emelkedése következtében – 23,5 százalékos csökkenést jelentett. A magas infláció hatására az 1987. évi egy főre jutó 5262 forintos átlagos havi jövedelemnek 1995-ben reálértékben a 28 415 forintos jövedelem felelt meg. Ebben az évben az egy főre jutó havi átlagos nettó jövedelem azonban mindössze 17 978 forint volt. A pénzbeni jövedelmek átlagosan 40 százalékos reálérték-csökkenése az állam újraelosztási szerepének szűkülésével párhuzamosan ment végbe.

¹ A módszer részletes leírását a Jövedelemeloszlás Magyarországon, 1995 (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1998. 163–185. old.) c. kiadvány tartalmazza.

Annak ellenére, hogy a nemzeti jövedelem központosított újraelosztásának lehetőségei egyre inkább korlátozódtak, a társadalmi jövedelmek összjövedelmen belüli részese-
dése nagymértékben növekedett. 1987-ben a munkajövedelmek az egy főre jutó összes
személyes jövedelemnek 75,5, a társadalmi jövedelmeknek pedig 23,5 százalékát tették
ki. 1995-ben a munkából származó jövedelmek aránya 69,4 százalékra csökkent, a társa-
dalmi jövedelmeké pedig 29,3 százalékra emelkedett, döntően annak következtében,
hogy míg 1987-ben száz háztartásra átlagosan 128 aktív kereső jutott, nyolc évvel ké-
sőbb már csak 89. A jövedelmek szerkezetének átrendeződése azonban társadalmi réte-
genként és jövedelemszintenként nagy különbségeket mutat. (Lásd az 1. táblát.) Míg
1987-ben a legalsó jövedelmi tizedben a társadalmi jövedelmek aránya négyszerese volt
a legfelső jövedelmi tizedbe tartozók ilyen típusú jövedelmének, addig nyolc év eltelté-
vel az arány már közel ötszörös volt. A felső tizedbe tartozók jövedelemszerkezete vi-
szont alig változott a két felvétel között. 1995-ben már különösen élesen rajzolódik ki az
az összefüggés, hogy minél kisebb az egy főre jutó jövedelem, annál alacsonyabb a
munkajövedelmek és annál nagyobb a szociális jövedelmek aránya.

1. tábla

*A piaci és a társadalmi jövedelmek részese-
dése az összjövedelemből
az egy főre jutó nettó jövedelem alapján képzett jövedelmi tizedekben
(százalék)*

Jövedelmtípus	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
	tized									
	1987-ben									
Piaci jövedelem	55,6	59,6	64,2	67,4	70,7	73,1	76,7	77,4	82,5	87,5
Társadalmi jövedelem	44,2	38,7	34,7	31,5	28,3	26,1	22,3	22,0	16,6	11,0
Egyéb jövedelem	0,2	1,7	1,1	1,1	1,0	0,8	1,0	0,6	0,9	1,5
	1995-ben									
Piaci jövedelem	41,3	54,4	60,3	59,9	57,8	59,6	62,4	67,8	74,1	86,9
Társadalmi jövedelem	56,7	44,1	38,8	39,3	41,4	40,0	36,8	31,5	24,9	10,1
Egyéb jövedelem	2,0	1,5	0,9	0,8	0,8	0,4	0,8	0,7	1,0	3,0

Megjegyzés. Piaci jövedelem a munkaviszonyból, a vállalkozásból, az egyéb önálló tevékenységből és a mezőgazdaságból származó jövedelem együttes értéke.

Az egy főre jutó jövedelmek nagyságát nemcsak a befolyt összjövedelem, hanem a háztartások taglétszáma és ezen belül is a keresők és eltartottak aránya határozza meg.

A háztartások száma – a nagy háztartások elaprózódása, a többgenerációs családok funkcióvesztése, valamint a társadalom demográfiai sajátosságai következtében – 1987 óta tovább növekedett, és 1995-ben 80 ezerrel több, összesen 3,87 millió háztartás volt Magyarországon. Ezzel párhuzamosan a háztartások taglétszáma 2,8-ről, 2,6-re csökkent. A gyermekszám csökkenése is ezt a tendenciát erősítette. A száz háztartásra jutó 15 éven aluli eltartottak száma 1987-ben 58 volt, 1995-ben már csak 47. Bár a gyermekek száma csökkent, a családok eltartási kötelezettsége a tanulási idő kitolódásával, az oktatási költségek emelkedésével és a pályakezdő fiatalok elhelyezkedési nehézségei miatt nőtt. Az eltartott gyermekek után járó családi pótlék igénybe vevőinek száma 1987-ben és 1995-

ben közel azonos volt, de az állami költségvetésből e célra kifizetett összeg reálértékéből 27 százalékot veszített. A társadalmi jövedelmek többségére igaz, hogy miközben az igénybe vevők száma nőtt vagy változatlan maradt, a kifizetett összeg reálértéke csökkent a vizsgált nyolc év alatt. A szociális jövedelmek nagyságát leginkább meghatározó nyugdíjak összege például reálértékben 5 százalékkal csökkent, miközben a nyugdíjasok száma 28 százalékkal nőtt. 1995-ben a havi átlagos nyugdíj már csak 74 százalékát érte a nyolc évvel korábbinak. A vizsgált időszakban tehát sem a keresetek, sem a társadalmi juttatások nem tudták megőrizni reálértéküket, s e kettő együttesen vezetett az átlagjövedelmek jelentős csökkenéséhez.

Miközben a lakossági jövedelmek nagysága csökkent, szóródásuk, egyenlőtlenségük jelentősen nőtt. Elsősorban a magas jövedelműek összjövedelemből való részesedése emelkedett, de a szegények elszegényedése is fokozódott. 1987-ben a felső tized átlagjövedelme 4,6-szerese volt az alsó tizedének, s ez az arány 1995-re már 7,5-re nőtt. A népesség legalacsonyabb jövedelmű 10 százaléka az összjövedelemnek mindössze 3,3 százalékaival, a legmagasabb jövedelmű tizede az összjövedelemnek 25 százalékaival rendelkezett 1995-ben.

2. tábla

A népességtizedek részesedése az összes személyes jövedelemből
(százalék)

Év	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
	egy főre jutó személyes nettó jövedelmi tized									
1977	4,5	6,3	7,3	8,1	8,9	9,8	10,8	12,0	13,7	18,6
1982	4,9	6,4	7,3	8,1	8,8	9,6	10,7	11,9	13,7	18,6
1987	4,5	6,0	6,9	7,7	8,5	9,4	10,5	11,8	13,8	20,9
1995	3,3	5,0	6,2	7,2	8,2	9,1	10,2	11,7	14,1	25,0

Forrás. Az 1. jegyzetben i. m. 13. old.

Az összjövedelem eloszlását szemléletesen mutatja az 1987-re és 1995-re felrajzolt Lorenz-görbe (lásd az 1. ábrát), amely azt fejezi ki, hogy az egy főre jutó jövedelem alapján sorba rendezett népesség az összjövedelem mekkora hányadával rendelkezik. Ha a görbe egybeesik az átlóval, akkor a jövedelmek egyenletesen oszlanának meg a népességben belül, s minél nagyobb a távolság az átló és a tényleges görbe között, annál nagyobb a jövedelmek egyenlőtlensége.

A jövedelemegyenlőtlenség leggyakrabban használt mérőszáma a Lorenz-görbén alapuló Gini-mutató, amely a Lorenz-görbe által lefedett területnek az egységnyi terület feléhez viszonyított arányát mutatja. Értéke az 1995-ös jövedelemfelvételnél 0,30 volt, amely nemzetközi összehasonlításban is meglehetősen magas érték.²

A jövedelemkülönbség alakulását több egyenlőtlenségi mutatóval is vizsgáltuk.

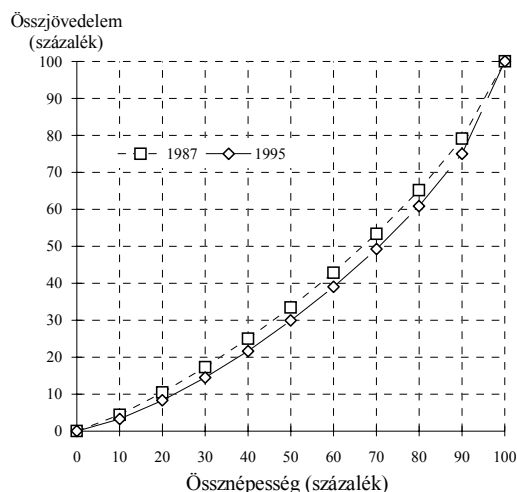
A Robin Hood-index arra ad választ, hogy a különböző decilisekbe tartozók tényleges jövedelme mennyivel haladja meg az arányos, 10 százalékos jövedelemhányadot, tehát az átlag fölött élők jövedelméből mennyit kellene átcsoportosítani a szegényebbek

² Lásd: Andorka Rudolf – Ferge Zsuzsa – Tóth István György: Valóban Magyarországon a legkisebbek az egyenlőtlenségek? *Közgazdasági Szemle*. 1997. évi 2. sz. 89–112. old.

javára ahhoz, hogy jövedelmi egyenlőség legyen. A jövedelmi egyenlőség biztosításához 1982-ben az egy főre jutó nettó jövedelmek 15, 1987-ben 17 százalékát és 1995-ben már több mint egyötödét (21%) kellett volna átcsoportosítani.

1. ábra. A személyes jövedelmek Lorenz-görbéje

Az Élteső–Frígyes-index az egyenlőtlenség mérésének a nemzetközi irodalomban is egyik gyakran használt mutatója, mely az átlag feletti átlagjövedelmét az átlag alattiak átlagjövedelmének százalékában fejezi ki. Ez a többi egyenlőtlenségi mutatóval összehangban már 1982-ről 1987-re is jelzett némi egyenlőtlenségnövekedést, de 1987-ről 1995-re ugrásszerű emelkedést mutatott, értéke 1,99-ről 2,36-ra változott.

3. tábla

A főbb egyenlőtlenségi mutatók időbeni alakulása

Mutató	1977.	1982.	1987.	1995.
	évben			
A felső és alsó tized átlagjövedelmének aránya	4,13	3,80	4,64	7,58
Élteső–Frígyes-index	1,84	1,82	1,99	2,36
Robin Hood-index	15,1	14,9	17,1	21,0
Gini-mutató	0,211	0,206	0,236	0,296

Bármely mutatót választottuk tehát az általános jövedelmi egyenlőtlenség mérésére, mindegyik a jövedelmek nagyfokú polarizálódását igazolta.

A JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉG KIALAKULÁSÁNAK TÉNYEZŐI

Az erőteljes osztársadalmi egyenlőtlenségeken belül természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül a különböző társadalmi, gazdasági, demográfiai csoportok belső egyenlőtlenségei sem.

A háztartásfő gazdasági aktivitásának hatása

1995-ben a háztartások kevesebb mint felében (46,5 százalékában) volt a háztartásfő aktív kereső, 44,3 százalékában nyugdíjas, 6,2 százalékában munkanélküli és 3 százalékában egyéb inaktív vagy eltartott.

A háztartások jövedelmi helyzetét alapvetően meghatározta a háztartásfő és a háztartás tagjainak gazdasági aktivitása. Azokban a háztartásokban, ahol a háztartásfő 1995-ben aktív kereső volt, az egy főre jutó éves szintű személyes jövedelem átlagosan 234 481 forintnak felelt meg, míg a nyugdíjas háztartásfőjű háztartásokban ennél átlagosan 10 százalékkal kisebb, a munkanélküli háztartásfőjű háztartásokban pedig mindössze 131 218 forint volt. Az aktív háztartásfőjű háztartásokban száz háztartásra 165 kereső és 10 munkanélküli, a nyugdíjas háztartásfőjű háztartásokban 21 kereső és 6 munkanélküli, a munkanélküli háztartásfőjű háztartásokban 43 kereső és 121 munkanélküli jutott. A háztartásfő aktivitása tehát szoros összefüggést mutatott a háztartás többi tagjának gazdasági aktivitásával.

Az aktív keresővel rendelkező háztartások 48 százaléka egykeresős, 42 százaléka kétkeresős és 10 százaléka három- vagy többkeresős volt. Érdemes hangsúlyozni, hogy a háztartás keresőszámának növekedésével nincs arányban sem a háztartási jövedelem, sem pedig az egy főre jutó jövedelem változása. A második kereső belépésével a háztartás jövedelme másfélszeresére növekedett, de az egy főre jutó jövedelem csak 20 százalékkal, újabb keresők belépésével a háztartás jövedelme az egykeresős háztartások jövedelmének megközelítően kétszeresét tette ki, de az egy háztartástagra jutó jövedelem közel azonos volt a kétkeresős háztartások fajlagos jövedelmével. A háztartások jövedelmi helyzetét tehát nagymértékben befolyásolja a kereső háztartástag léte vagy hiánya. A második, illetve harmadik kereső belépése javította ugyan a háztartás anyagi helyzetét, de nem olyan hatékonysággal, mint ahogy azt a főkereső tette.

4. tábla

A háztartások megoszlása a háztartásfő gazdasági aktivitása szerint a különböző jövedelmi tizedekben (százalék)

Gazdasági aktivitás	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
	tized									
Aktív kereső	42,1	49,8	50,1	44,2	38,8	35,9	38,2	42,0	47,6	73,2
Nyugdíjas	13,6	25,1	36,1	47,5	56,5	60,2	58,0	55,3	49,2	24,3
Munkanélküli	27,0	17,2	9,8	5,8	3,0	3,0	3,0	2,2	2,4	1,3
Egyéb inaktív és eltartott	17,3	7,9	4,0	2,4	1,6	0,9	0,8	0,6	0,8	1,2
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A felső jövedelmi tizedbe tartozó háztartásoknak több mint 70 százalékában a háztartásfő aktív kereső volt. (Lásd a 4. táblát.) A felső népességhuszadban arányuk a 80 százalékot is meghaladta. Az aktív kereső háztartásfővel rendelkező háztartások jövedelmi helyzete azonban a háztartásfő beosztása, iskolai végzettsége, életkora, eltartási kötelezettsége szerint nagyon változatos képet mutatott. A nyugdíjas háztartásfőjű háztartásokban a nyugdíj átlagos megélhetési szintet biztosított, lehetővé tette a szegénység elkerü-

lését, de nem volt elégséges a jómód eléréséhez. A munkanélküli háztartásfőjű háztartások többsége az alsó három jövedelmi tizedbe került, a társadalom legszegényebb 5 százalékában arányuk ötszöröse saját súlyarányukhoz képest. Az egyéb inaktív és eltartott háztartásfőjű háztartások esetén a legszegényebb 5 százalékba kerülés valószínűsége még a munkanélküliekénél is magasabb, több mint hétszeres.

Az aktív és inaktív háztartásfőjű háztartások között jelentős eltérések mutatkoztak a jövedelmek források szerinti összetételében is. (Lásd az 5. táblát.) Az aktív háztartásfőjű háztartások bruttó jövedelmének 85,2 százaléka piaci típusú volt, míg ez az arány a munkanélküli háztartásfőjű háztartásokban 58, a nyugdíjas háztartásfőjű háztartásokban 34,8 százalék és az egyéb inaktív és eltartott háztartásfőjű háztartásokban mindössze 42 százalékot tett ki. A társadalmi jövedelmek aránya értelemszerűen fordított volt.

5. tábla

A jövedelmek források szerinti összetétele a különböző gazdasági aktivitású háztartásfők háztartásaiban (százalék)

Jövedelemforrás	A háztartásfő				Összes háztartás
	aktív kereső	munkanélküli	nyugdíjas	egyéb inaktív, eltartott	
Munkaviszonyból	62,7	41,0	18,3	22,9	48,8
Vállalkozásból és egyéb önálló tevékenységből	16,6	7,3	4,0	9,0	12,6
Mezőgazdaságból és egyéb keresőtevékenységből	5,9	9,7	12,5	10,2	8,0
Nyugdíjból	3,6	5,2	60,6	6,7	19,5
Egyéb társadalmi jövedelemből	9,6	33,6	4,6	38,9	9,7
Egyéb jövedelemből	1,6	3,2	0	12,3	1,4
Bruttó jövedelem összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nettó jövedelem aránya	77,7	88,0	94,1	93,1	83,0
A háztartások megoszlása	46,5	6,2	44,3	3,0	100,0

Az iskolai végzettség szerepe

Az átalakuló Magyarországon az iskolai végzettségnek meghatározó szerepe van a jól fizető munkaerő-piaci pozíció megszerzésében és megtartásában. Bár a jobban képzett munkaerő a szocialista gazdaságban is magasabb jövedelmet élvezett, a felsőfokú végzettségűek többsége magasabb életszínvonalat tudott elérni, mint a társadalmi átlag, de a különbségek nem voltak ilyen élesek.

1995-ben az alsó jövedelmi tizedben nyolc általánossal vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező aktív kereső háztartásfők aránya 35 százalék volt, míg a felsőfokú végzettségűek aránya még az 5 százalékot sem érte el. Ugyanakkor az összes háztartáson belüli arányuk közel azonos, 20 százalék körüli volt. A leggazdagabb felső jövedelmi huszadban a legkevésbé iskolázottak 8 százalékot képviseltek, szemben a felsőfokú végzettségűek 52 százalékával.

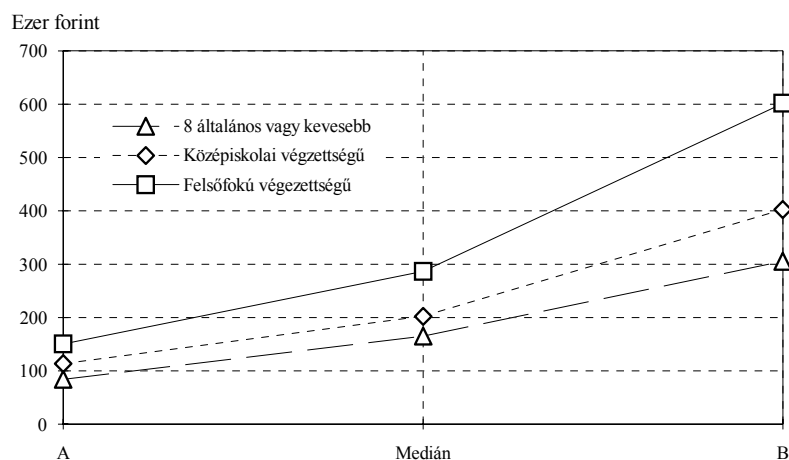
A 8 általánossal vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező aktív kereső háztartásfők háztartásainak egy főre jutó éves nettó jövedelme átlagosan 186 282 forint volt, a felsőfokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban a jövedelmi átlag ennek közel kétszerese.

Az egyes jövedelmi tizedekbe tartozó háztartások megoszlása az aktív kereső háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége szerint (százalék)

A háztartásfő iskolai végzettsége	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
	tized									
Felsőfokú	4,8	6,6	6,3	9,1	11,4	14,6	12,3	19,1	26,0	44,7
Középfokú	21,4	21,7	25,0	30,1	28,7	31,0	30,5	31,6	30,3	29,6
Szaktanulmányi képző iskolák	39,0	44,4	43,6	38,3	35,4	35,7	34,1	28,2	25,1	15,7
8 általános vagy kevesebb	34,8	27,3	25,1	22,5	24,5	18,6	23,1	21,0	18,5	10,1
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A háztartásfők iskolai végzettségi szintjének emelkedésével nőtt a háztartásukba tartozók megélhetési szintje is. A legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező háztartásfők háztartásaiban az alsó jövedelmi tized határa 83 940 forint/fő volt, a felsőfokú végzettségűek háztartásaiban 150 595 forint/fő, ami alig valamivel alacsonyabb, mint az előbbi csoportba tartozó háztartások mediánjövedelme.

2. ábra. Az egy főre jutó nettó jövedelem alapján képzett népességtizedek kiemelt jövedelmi értékei a háztartásfő iskolai végzettsége szerint

A – a legalacsonyabb jövedelmi tized felső határa
B – a legmagasabb jövedelmi tized alsó határa

A szakképzetlen és a legfeljebb szaktanulmányi képző, szaktanulmányi iskolai végzettséggel rendelkező aktív kereső háztartásfők háztartásai nagyon hasonló jövedelmi szinten éltek, s a jövedelmek eloszlási sajátosságai is azonosak voltak. A jövedelmek nagysága és a jövedelmi sajátosságok már különböztek a középfokú végzettséggel rendelkező háztartásfők háztartásaiban, s teljesen eltérők voltak a felsőfokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban.

A foglalkozási viszony hatása

A gazdasági szerkezet átalakulásának egyik jellemzője az aktív keresők körében az önálló foglalkozásúak, a vállalkozók számának ugrásszerű növekedése. 1995-ben az aktív keresők 10 százaléka egyéni vállalkozóként tevékenykedett, de többségük még alkalmazott nélkül. A privatizáció a nem önállóként dolgozók jelentős részének helyzetét is megváltoztatta. Bár továbbra is az alkalmazotti munkaviszony a legjellemzőbb, az alkalmazásban állók többsége már az ugrásszerűen megszaporodott magán- vagy vegyes tulajdonú társas vállalkozásokban és az alkalmazottat is foglalkoztató egyéni vállalkozóknál dolgozik. Az állami tulajdon uralma a kilencvenes évek közepére megszűnt. A felvétel idején az aktív keresőként foglalkoztatottak mindössze 35 százaléka dolgozott kizárólagosan állami tulajdonban levő gazdasági szervezeteknél és állami intézményeknél, az aktív keresők 42 százalékát már magántulajdonban levő cégek alkalmazták.³ Ez a korábbi évtizedek jövedelemfelvételeihez képest teljesen új helyzetet teremtett az információszerzés tekintetében is. A lakossági jövedelembevallásokat a múltban, a kötelező adatszolgáltatás révén, ki lehetett egészíteni az állami vállalatok, intézmények jövedelemigazolásaival, a megváltozott helyzetben azonban erre már nem volt lehetőség. A magánvállalkozások esetén egyébként is jóval szélesebb skálán mozognak a nem fix jellegű, a bejelentett keresetet kiegészítő egyéb jövedelmek, amelyeket a felvételen is csak töredékesen vallottak be.⁴

1995-ben az aktív háztartásfőjű háztartásokon belül az alkalmazottként dolgozó háztartásfők háztartásaiban az egy főre jutó éves jövedelem 221 571 forint volt, a vállalkozókéban pedig átlagosan 290 702 forint. Ez a különbség azonban a valóságban vélhetően még nagyobb.⁵

A beosztás hatása

A háztartások jövedelmi színvonalát alapvetően a háztartásfő gazdasági aktivitása határozta meg. A keresőtevékenységet végzők jövedelmét azonban jelentősen befolyásolta a munkahelyi hierarchiában betöltött pozíciójuk, beosztásuk is. A vezető beosztású háztartásfők háztartásaiban az egy főre jutó jövedelem közel másfélszerese volt az aktív háztartásfőjű háztartások jövedelmi átlagának. Kiemelkedő a szakképzettséget nem igénylő fizikai munkát végzők jövedelmi leszakadása. (Lásd a 7. táblát.)

Ha a háztartásfő vezető beosztásban volt, vagy felső szintű szakemberként dolgozott, akkor a háztartás felső jövedelmi tizedbe, illetve huszadba kerülésének valószínűsége kimagaslóan nagy volt, számarányukhoz képest közel három és félszeres súllyal szerepeltek a felső jövedelmi tizedben. Ugyanakkor a szakképzetlen fizikai munkát végző háztartásfők háztartásainak a legalacsonyabb jövedelmű 5 százalékba kerülésének esélye is feltűnően magas, saját arányuk két és félszerese volt.

A vezető beosztású vagy felső szintű szakemberként dolgozó alkalmazásban álló háztartásfők háztartásaiban az egy főre jutó jövedelem másfélszerese volt az országos átlag-

³ Lásd erről bővebben: Mikrocenzus, 1996 (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.) c. kiadvány 51–57. oldalát.

⁴ A vállalkozói jövedelmek esetében a bevallások hiányosságai miatt egy nagyon visszafogott – a makroelszámolásoknál alkalmazott eljáráshoz képest igen szerény – jövedelemkorrekciót alkalmaztunk, ennek részletes leírását az 1. lábjegyzetben jelzett kiadvány tartalmazza.

⁵ A jövedelembevallások szerint a vállalkozók egy főre jutó jövedelme átlagosan 168 ezer forint volt 1995-ben.

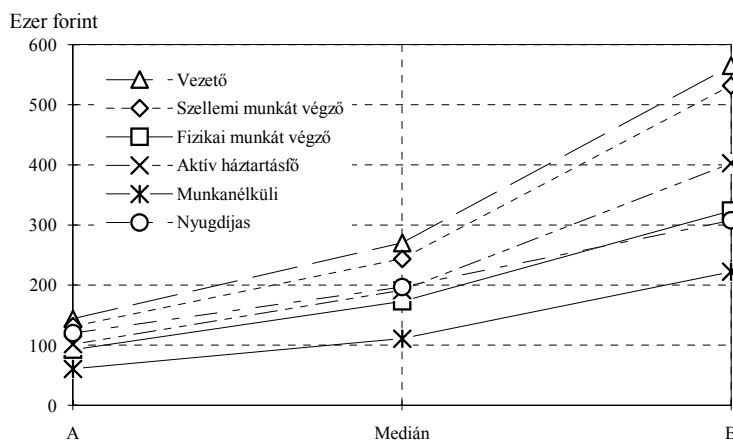
nak és 40 százalékkal magasabb, mint az aktív keresős háztartásfőjű háztartások átlaga. A szellemi munkát végző vállalkozói háztartásfők kimutatható jövedelme az aktív kereső háztartásfőjű háztartások jövedelmének másfélszerese volt. Az aktív háztartások körében a legrosszabb jövedelmi helyzetben a segédmunkás háztartásfők háztartásai voltak, jövedelmük az aktív kereső háztartásfők átlagos egy főre jutó jövedelméhez képest 34 százalékos elmaradást mutatott.

7. tábla

Jövedelmi arányok a háztartásfő beosztása szerint az aktív háztartásfőjű háztartások körében, 1995

A háztartásfő	Az egy főre jutó évi nettó jövedelem az átlag százalékában	A háztartások aránya (százalék)
Alkalmazásban álló		
Vezető	139,2	6,1
Felső szintű szakember	137,5	11,0
Egyéb szakember	105,1	11,0
Ügyviteli alkalmazott	104,6	2,6
Szak- és betanított munkás	81,3	44,8
Segédmunkás	66,1	6,6
Alkalmazásban állók együtt	94,5	82,1
Ebből:		
Szellemi munkát végző	124,0	30,7
Fizikai munkát végző	79,4	51,4
Vállalkozók együtt	124,0	17,9
Ebből :		
Szellemi munkát végző	151,7	5,5
Fizikai munkát végző	113,0	12,4
<i>Aktív kereső háztartásfők együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

3. ábra. Az egy főre jutó éves nettó jövedelem a háztartásfő beosztása szerint

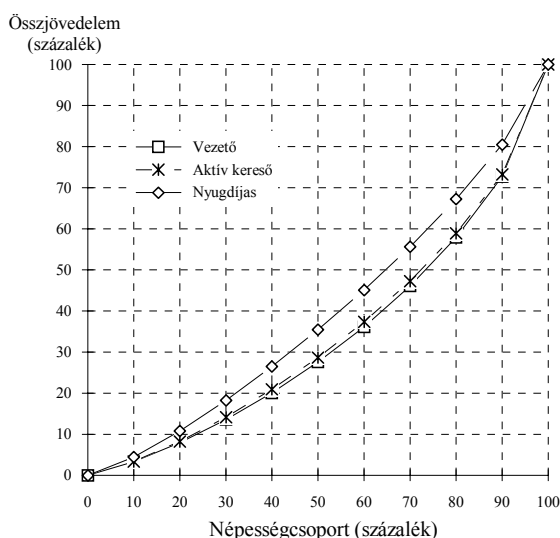
A – a legalacsonyabb jövedelmi tized felső határa
B – a legmagasabb jövedelmi tized alsó határa

A legalacsonyabb jövedelmi tizedbe kerülés jövedelmi határai, a munkanélküli háztartásfők háztartásaiba tartozókat leszámítva, viszonylag közel estek egymáshoz. A mediánjövedelmek a szellemi munkát végző háztartásfők háztartásaiba tartozóknál, s fokozottabb mértékben a vezető beosztásúak csoportjában voltak magasabbak az átlagosnál. A legmagasabb jövedelmi tized alsó jövedelmi határánál azonban erőteljesen kinyílt a jövedelmi olló. A szellemi munkát végzők s ezen belül is a vezetők és felső szintű szakemberek háztartásaiba tartozók jóval magasabb jövedelmeket realizáltak, mint az aktív háztartásfőjű háztartások tagjai általában, s különösen nagy volt az eltávolodás a nem aktív háztartásfőjű háztartások tagjainak jövedelméhez képest.

A legszegényebb háztartások tagjai közül a munkanélküli háztartásfőjű háztartásokba tartozók voltak a legszegényebbek, azaz a szegények szegényei. A munkanélküli háztartások „gazdagjai” is csak az aktív háztartásfőjű háztartásokba tartozó legszegényebbek jövedelmével vehették fel a versenyt. A nyugdíjasok és a fizikai munkát végző háztartásfők családtagjai viszonylag kiegyenlített jövedelmi szinten éltek, a szegény és a gazdag nyugdíjas és munkás családjának jövedelmi helyzete között nem voltak nagy különbségek. Ha a háztartásfő vezető beosztásban vagy felső szintű szakemberként dolgozott, akkor a háztartásukba tartozók rendelkezésre álló jövedelme messze meghaladta az átlagos jövedelmi szintet, de az átlagos „jólét” nagy jövedelmi különbségekkel is párosult.

A jövedelemegyenlőtlenségi mutatók mindegyike a vezető beosztásúak jövedelmének kiugró egyenlőtlenségeit igazolja. A Robin Hood-index 24 százalék, a Gini-index 0,33, a felső és alsó jövedelmi tized aránya 8,25. Ugyanezt támasztja alá igen szemléletesen a 4. ábra Lorenz-görbéje is.

4. ábra. Az aktív kereső, a vezető beosztású és a nyugdíjas háztartásfők háztartásába tartozó személyek Lorenz-görbéje

A háztartásfők gazdasági aktivitásával és beosztási szintjével összefüggő jövedelmi különbségeket a lakóhely településtípusa tovább növeli. A jövedelmi hierarchia két végpontját a Budapesten élő vezető beosztású háztartásfők háztartásai (jövedelmük az orszá-

gos átlag több mint kétszerese) és a községekben élő eltartott háztartásfők háztartásai képviselték.

8. tábla

Az egy főre jutó nettó jövedelem a háztartásfő gazdasági aktivitása és beosztása szerint településtípusonként az országos átlag százalékában

A háztartásfő	Budapest	Vidéki városok	Községek	Összesen
Vállalkozó	151,6	134,1	123,4	134,8
Alkalmazásban álló				
Vezető	212,6	141,0	115,0	151,3
Felső szintű szakember	185,2	132,1	128,4	149,5
Egyéb szakember	139,1	107,5	97,6	114,2
Ügyviteli alkalmazott	127,0	106,1	109,5	113,7
Szak- és betanított munkás	110,3	85,9	84,4	88,4
Segédmunkás	88,4	70,6	68,5	71,8
Munkanélküli	73,7	60,3	56,9	60,8
Nyugdíjas	109,3	96,5	94,9	98,2
Egyéb inaktív	69,9	57,3	55,4	60,0
Eltartott	61,4	58,8	50,4	55,5
Összesen	125,6	98,2	89,4	100,0

Az eltartott gyermekek számának szerepe

1995-ben a háztartásoknak megközelítően 40 százalékában volt csak 20 éven aluli eltartott gyermek. Az aktív háztartásfőjű háztartásokban viszont éppen fordított volt az arány, közel 40 százalékában nem volt 20 év alatti, eltartásra szoruló gyermek. 1987-hez képest nőtt az alacsonyabb gyermekszámú, illetve gyermek nélküli háztartások aránya.

9. tábla

Az aktív kereső háztartásfőjű háztartások jövedelemarányai és súlya a gyermekek száma szerint

A 20 éven aluli gyermekek száma*	Aktív háztartásfőjű háztartások		Összes háztartás		Az aktív háztartásfőjű háztartások megoszlása (százalék)	
	egy főre jutó jövedelme a gyermektelenek százalékában					
	1987	1995	1987	1995	1987	1995
Nincs	100,0	100,0	100,0	100,0	37,1	39,3
1	76,1	70,9	90,3	81,7	28,0	28,8
2	64,6	60,3	76,4	70,9	28,5	25,9
3 és több	48,0	45,1	57,1	48,9	6,4	6,0
<i>Összesen</i>	<i>75,2</i>	<i>72,2</i>	<i>87,6</i>	<i>84,1</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* 1987-ben a 19 éven aluli gyermekek adatai szerepelnek.

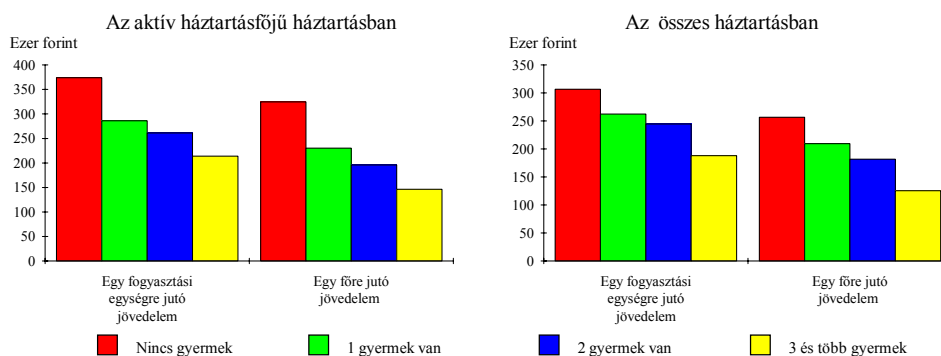
Miközben az eltartott gyermekek száma tovább csökkent, az eltartási kötelezettség egyre nagyobb terhet jelentett a háztartások számára. A gyermek nélküli háztartások egy

főre jutó nettó jövedelméhez képest a gyermekek jövedelmi helyzete 7 százalékpontot romlott 1987-ről 1995-re. 1995-ben a gyermekes háztartások egy főre jutó jövedelme a gyermek nélküli háztartások jövedelmének 72 százaléka volt. Egy eltartott gyermek 18 százalékkal csökkentette az átlagos jövedelmi szintet a gyermek nélküli háztartásokhoz képest, két eltartott gyermek már megközelítően 30 százalékkal. Három vagy több eltartott gyermek esetén a háztartás egy főre jutó jövedelme a gyermek nélküli háztartások jövedelmének kevesebb mint felét tette ki. 1987-ben egy eltartott gyermek átlagosan 10, kettő 24 és három vagy több gyermek 43 százalékkal csökkentette a háztartás átlagos jövedelmét a gyermek nélküli háztartásokéhoz képest. (Lásd a 9. táblát.)

A gyermekszámból adódó anyagi helyzetbeli különbségeket a háztartások egy főre jutó jövedelemarányai a valóságosnál valamivel nagyobbak mutatják. A kisebb gyermekek szükségletei ugyanis kisebbek, mint a felnőtteké, továbbá a nagyobb létszámú családoknál a közös családi szükségletek kielégítése (ilyen például a rezsiköltség, a tartós javak közös használata stb.) nem igényel a háztartás létszámával arányosan nagyobb összeget. Ezért az anyagi, fogyasztási viszonyok különbségeinek érzékeltetésére a statisztika fogyasztási egységekben számol. A hazai és nemzetközi gyakorlatban egyaránt többféle fogyasztási egység használatos, a KSH számításaiban a nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tevő, ún. módosított OECD-skálát alkalmazza.⁶ A fogyasztási egységre számított különbségek értelemszerűen kisebb jövedelmi különbségeket mutattak (lásd az 5. ábrát), mint az egy főre jutó jövedelem alapján számítottak, de a különbségek – ha tompítottan is – továbbra is fennálltak.

5. ábra. Az egy főre és az egy fogyasztási egységre jutó éves jövedelmek a gyermekek száma szerint, 1995-ben

A különböző gyermekszámú háztartások jövedelemeloszlását összehasonlítva megállapítható, hogy a gyermekszám növekedésével erőteljesen csökkenő általános jövedelemszint meglehetősen hasonló sajátosságokat mutatott. A gyermektelenek és az egy- és kétgyermekes háztartások jövedelmei közötti különbségek az alsó és felső decilisekben nagyon hasonlóak voltak. A legszegényebbek, a közepes jövedelműek és a jómódúak relatív jövedelmi különbségei nem változtak meg lényegesen a gyermekszám növekedésével, azaz az induló jövedelmiszint-eltérések maradtak a meghatározók. A három- és

⁶ A fogyasztási egység részletes kifejtése a Jövedelemeloszlás Magyarországon 1995 c. kiadvány módszertani fejezetében található. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1998. 181. old.

többgyermekes háztartások esetében is a kezdeti jövedelmi leszakadás volt a domináns, de a jövedelmi rés a jövedelmi szint előrehaladásával még tovább nőtt.

Valamennyi egyenlőtlenségi mutató azt jelezte, hogy az egyenlőtlenség a gyermekek számának növekedésével párhuzamosan nő. A Robin Hood-index a gyermektelen háztartásoknál 19,1-ről a 3 és több gyermekeseknél 20,6-re, a Gini-index 0,266-ról 0,286-ra, a két szélső tized jövedelmi aránya pedig 6,1-ről 7,6-re emelkedett.

A háztartások generációs összetételének és a háztartásfő életkorának hatása

A háztartások korösszetételének jövedelmekre gyakorolt hatása nem egyértelmű, de néhány sajátosságát érdemes kiemelni. Általánosságban elmondható, hogy a fiatalok jelenléte a háztartásokban rontotta a háztartások jövedelmi helyzetét. A legkedvezőbb jövedelmi helyzetben a csak középkorúakból álló háztartások voltak, hiszen aktív életszakaszban és gyermek nélkül éltek. Őket, lényegesen alacsonyabb jövedelmi színvonalal a csak időskorúakból és a közép- és időskorúakból álló háztartások követték. Ezután következtek az olyan háztartástípusok, amelyekben fiatalok is éltek. 1995-ben a legszegényebbek a háromgenerációs háztartások tagjai voltak, náluk az egy főre jutó éves jövedelem 197 ezer forint volt. (Lásd a 10. táblát.) A generációk együttélése tehát sok esetben kényszerhelyzet, melyet az alacsony jövedelem tartósít.

10. tábla

Az egy főre jutó éves nettó jövedelem alakulása a háztartások korösszetétele szerint

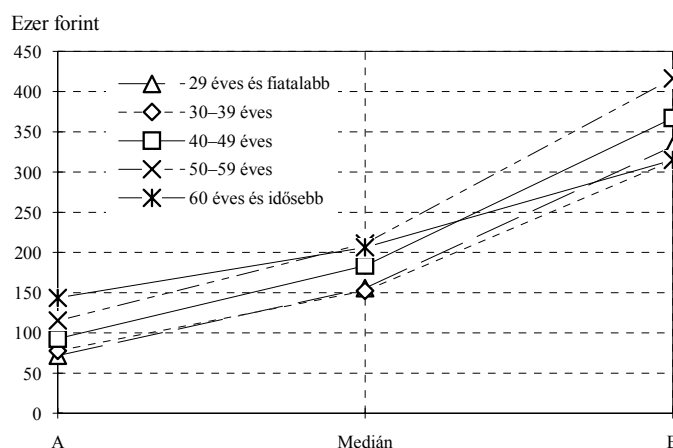
Háztartásösszetétel	Jövedelem	
	ezer forintban	az országos átlag százalékában
Mindhárom generáció	197,4	91,5
Középkorúak és idősek	231,9	107,5
Fiatalok és idősek	206,0	95,5
Fiatalok és középkorúak	201,5	93,4
Csak idősek	231,5	107,3
Csak középkorúak	308,0	142,8
Csak fiatalok	198,6	92,0

A háztartásfő korcsoportjának a háztartások jövedelmével való kapcsolata megerősíti azt a korábbi megállapítást, hogy a fiatal háztartások az átlagosnál rosszabb jövedelmi helyzetben vannak. A fiatalabb háztartásfőjű háztartások eltartási kötelezettsége meghaladja az idősebb korosztályba tartozókéét, ráadásul napjainkban kisebb eltartóképeségüket a szociális juttatási rendszer sem kompenzálja.

A különböző korcsoportba tartozó háztartásfők háztartásaiban az éves nettó jövedelem átlaga eltérő jövedelmi egyenlőtlenségeket takar. A fiatal háztartásfők háztartásaiban a legszegényebb alsó jövedelmi tizedbe tartozók jövedelmi maximuma fele akkora volt, mint az időskorúak esetében, ugyanakkor a közepes jövedelmi szinten élő fiatal és idős háztartások jövedelmében már csak kevesebb mint másfélszeres volt a különbség és a legmagasabb jövedelmű tizedbe tartozó fiatal és idős háztartások induló különbsége eltűnt, sőt a fiatal jómódúak jövedelme meghaladta az idősekéét.

Annak ellenére, hogy a fiatalabb generációk jövedelemszintje alacsonyabb volt az átlagosnál, a jövedelemegyenlőtlenségek mégis nagyobbak voltak. Az idősebb generációk ugyanakkor magasabb és egyben kiegyenlítettebb jövedelemszinten éltek 1995-ben, mint a fiatalabbak.

6. ábra. Az egy főre jutó éves nettó jövedelem alapján képzett népességtizedek kiemelt jövedelmi értékei a háztartásfő korcsoportja szerint

A – a legalacsonyabb jövedelmi tized felső határa
B – a legmagasabb jövedelmi tized alsó határa

Valamennyi egyenlőtlenségi mutató azt jelezte, hogy ha a háztartásokat háztartásfőjük kora szerint csoportosítjuk, akkor a fiatalabb korosztályok felől az idősebbekig haladva egyre homogénebb rétegeket kapunk. A leegyenlőtlenebb népességcsoport a 30 év alattiak rétege: itt a Gini-mutató értéke 0,345 és a 60 éves és idősebb korúakig haladva 10 éves közzel értéke monoton csökken a 0,191 értékig.

A lakóhely jellege

A területi különbségek 1987 és 1995 között településtípusonként növekedtek. 1987-ben a budapestiek egy főre jutó havi nettó jövedelme (32,5 ezer forint) még csak 14 százalékkal volt magasabb az országos átlagnál (28,6 ezer forint), 1995-ben már 26 százalékkal (22,6, illetve 18,0 ezer forint).

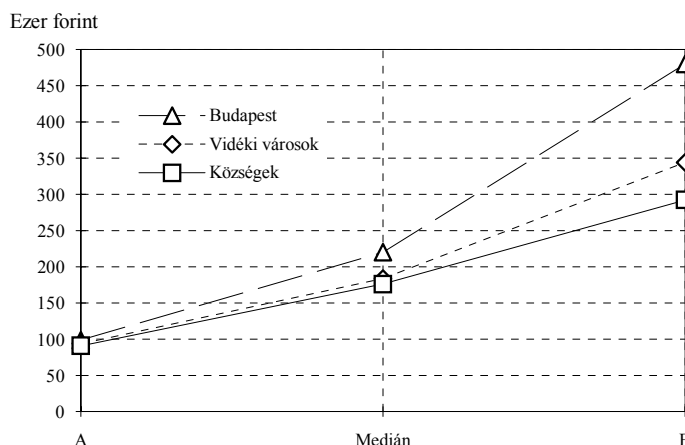
A fogyasztási egység alapján számított eltérések tendenciájukat tekintve hasonlóak, például az eltérés a fogyasztási egységek alapján számolva a budapesti háztartások javára 12 százalékról 23 százalékra emelkedett.

A települési hierarchia jövedelemegyenlőtlenséget erősítő szerepe egyedül a szegények között nem érvényesült. A legalacsonyabb jövedelműek Budapesten, a vidéki városokban és a községekben egyformán szegények voltak. A jövedelmi olló a középrétegeknél (a mediánjövedelem körül) Budapest és vidék viszonylatban nyílt szét, de a ma-

gasabb jövedelmű háztartások esetében a területi hierarchia már mindhárom szinten érvényesült.

A települési hierarchián fölfelé, a községtől a főváros felé haladva a jövedelem-egyenlőtlenségek növekvők.

7. ábra. Az egy főre jutó nettó jövedelem alapján képzett népességtizedek jövedelme Budapesten, a városokban és a községekben

A – a legalacsonyabb jövedelmi tized felső határa
B – a legmagasabb jövedelmi tized alsó határa

A legmagasabb jövedelmű felső és a legalacsonyabb jövedelmű alsó tized jövedelmkülönbsége átlagosan 7,5-szeres, Budapesten 10-szeres, a községekben 5,9-szeres. A jövedelemegyenlőtlenség másik fontos mutatója az Éltető–Frigyes-index Budapesten 2,72, a községekben pedig 2,09. A Robin Hood-index Budapesten 24,2, ugyanakkor a községekben 18,2 százalék.

*

Napjaink magyar társadalmában a lakosság jövedelmi helyzetének pontos megismerése nehézségekbe ütközik. A lakossági felvételek és a különböző becslési eljárások, illetve ezek kombinációi ugyanis csak közelíthetik a valóságos jövedelmi viszonyokat. Az általunk végzett jövedelmi felvétel érvényességi köre és megbízhatósága is korlátozott. Mivel a felvétel csak a magánháztartásokban élőkre terjedt ki, ezért a hajléktalanok és az intézményi háztartásokban élők (család nélküli idősek, illetve betegek) eleve hiányoznak. A kiugróan jómódú, jóval a társadalmi átlagnál magasabb színvonalon élők - elérhetetlenségük és magas megtagadási arányuk miatt - szintén hiányoznak, illetve alulreprezentáltak az összlakosságra vonatkozó lakossági felvételekben, és így a jövedelmi felvételben is. A társadalmi hierarchia alsó és felső szűk rétegének megismerésére csak speciális rétegvizsgálatok lehetnek eredményesek. A jövedelmi felvételben megkérdezettek közül egyetlen személy volt, akinek egy főre jutó jövedelme mai árakon számolva

megközelítően havi 800 ezer forint volt, a felső jövedelmi tized alsó határa 1995-ben körülbelül 45 ezer forintos havi jövedelmet jelentett a háztartásokban egy főre vetítve.

A jövedelemfelvétel az átlagpolgárok átlagjövedelmének és jövedelem-különbségeinek a bemutatására tett kísérletet, és ennek többé-kevésbé a jelenlegi viszonyok között is meg tudott felelni. A kimutatott jövedelmek meghaladták az adózott jövedelmeket, de az „egyéb” jövedelmek csak részlegesen kerültek számbavételre. E korlátok ellenére is a társadalmi rétegek közötti jövedelmi különbségek, bizonyos társadalmi csoportok jövedelmi leszakadása és mások pozíciónyerése, azaz az általános jövedelmi színvonal romlása mellett bekövetkezett jövedelmi átrétegződés jól nyomon követhető.

IRODALOM

- Atkinson, A. B. – Micklewright, J.*: Economic transformation in Eastern Europe and the distribution of income. Univ. Press. Cambridge. 1992. 448 old.
- Atkinson, A. B. – Rainwater, L. – Smeeding, T. M.*: Income distribution in OECD countries. OECD Publications. Párizs. 1996. 164 old.
- Andorka Rudolf – Ferge Zsuzsanna – Tóth István György*: Valóban Magyarországon a legkisebbek az egyenlőtlenségek? *Közgazdasági Szemle*. 1997. évi 2. sz. 89–112. old.
- Az ajtók záródnak (!) Jelentés a Magyar Háztartási Panel 5. hullámának eredményeiről. Szerk.: *Sik Endre és Tóth István György*. TÁRKI. Budapest. 1997. 252 old.
- Családi költségvetés, 1995. Adattár. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 318 old.
- Redmond, G. – Collins, G.*: Poverty in the UK and Hungary: Evidence from HBS. University of Cambridge. Cambridge. 1997. 54 old.
- Havasi Éva – Horváth Ádám – Schnell Lászlóné*: Jövedelemeloszlás Magyarországon, 1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998. 185 old.
- Havasi Éva*: Válaszmeztagadó háztartások. *Statisztikai Szemle*. 1997. évi 10. sz. 831–843. old.
- Havasi Éva – Schnell Lászlóné*: Az 1996-os jövedelmi felvételre nem válaszoló háztartások – A meztagadók természete, a meztagadók sajátosságai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 38 old.
- Jövedelemeloszlás Magyarországon, 1987. Szerk.: *Éltető Ödön*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 160 old.
- Magyarország, szegénység és szociális támogatások. Világbank. Washington D.C. 1995. 102 old.
- Mikrocenzus, 1996. A népesség és a lakások jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 377 old.
- Szabó Zsuzsanna*: A háztartási költségvetési felvétel módszertana. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 115 old.
- Zafir Mihály – Keszthelyiné Kobzos Katalin*: Társadalmi jövedelmek, a háztartások szociális helyzete, 1996. (Kézirat.)
- Zafir Mihály*: Létminimum, 1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 22 old.

TÁRGYSZÓ: Jövedelemfelvétel.

SUMMARY

The authors summarize the most significant data of the population income survey carried out by the HCSO in April, 1996.

The study makes an attempt to present the incomes and the inequalities in the incomes of the population in Hungary after the change of regime. The analysis mainly contains income data of households of 1995 as a whole, but it includes a number of comparisons for 1987 as well.

In the period observed the level of the population incomes was the lowest as a result of the recession in the economy. The real incomes of the population decreased by almost 40 per cent as compared to that of 1987, because neither the earnings nor the social incomes could keep their real value. Meanwhile the inequality in the incomes increased more and more. Mainly the share in the total income of those having high incomes has increased but the pauperization of the poor showed also an upward tendency: in 1995 the average income of the upper tenth of the population was 7.5 times higher than that of the lower tenth.

The authors also presents the size and the distribution of incomes as reflected in the main demographic and sociological characteristics of the households.

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

A CSALÁDTÁMOGATÁSI RENDSZEREK HATÁSVIZSGÁLATA MIKROSZIMULÁCIÓVAL

CSICSMAN JÓZSEF – PAPP PÉTERNÉ

A Cambridge-i Egyetem Közgazdasági Intézete és a Központi Statisztikai Hivatal Életszínvonal- és Emberierőforrás-statisztikai főosztálya a PHARE–ACE-program¹ keretében (Action for Cooperation in the Field of Economics – ACE) mikroszimulációs módszer segítségével elemezte a családtámogatási rendszer változásainak a háztartások megélhetésére gyakorolt hatását. Az eredményekről az Állami felelősségvállalás a szegénység és a munkanélküliség kezelésében címmel 1997. november 1-jén, a KSH-ban szervezett nemzetközi szemináriumon számoltak be a projekt résztvevői.²

Nagyrészt e konferencia anyagai alapján három részben kívánjuk ismertetni a közös munka eredményeit. Ez az írás a mikroszimulációs módszertant mutatja be és annak megvalósítását a számítástechnika eszközeivel.³ A második rész az együttműködési program keretében kialakított eljárásokkal, az alkalmazott modellek különböző változataival foglalkozik, és ismerteti a megbízhatósági számítások eredményeit is. A záró rész a hatásvizsgálatok eredményeit mutatja be.

*

E tanulmányunk elsősorban technikai jellegű, mely a jelenlegi lehetőségeket és a jövő elképzeléseit tárgyalja a szerzők előadása alapján, kiegészítve *D. Morrisnak*, az angol államkincstárnál használt mikroszimulációs alkalmazás bemutatójának tapasztalataival.

A mikroszimuláció módszertana

A mikroszimuláció célja, hogy valamely alapsokaságot (reprezentatív mintát vagy teljes körű adatfelmérés eredményét) felhasználva, viselkedési hipotézisek (modellek) alapján előrejelzéseket készítsen oly módon, hogy a kiindulásul szolgáló alapsokaságot az idő múlásának függvényében továbbírja. A modell eljárásokból (műveletekből, algoritmusokból) és az eljárások eredményét befolyásoló paraméterekből épül fel. A paramé-

¹ Jelen tanulmány első része a PHARE–ACE-együttműködési programjának eredményeiről szóló tanulmányosorozatnak.

² A szeminárium írásos dokumentumai hozzáférhetők a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatnál.

³ Módszertani szempontból a témával először *Zafir Mihály* A háztartási mikroszimuláció felhasználása a statisztikai munkában című cikkében foglalkozott (*Statisztikai Szemle*. 1988. évi 4. sz. 367–372. old.) részletesen bemutatva a mikroszimuláció felhasználási lehetőségeit, így most nem kívánjuk az ott leírtakat megismételni.

tereket hipotézisekből, intézményes továbbírás esetén a sokaságra vonatkozó törvényekben meghatározott adatokból, az alapsokaság statisztikai elemzéséből és külső forrásokból (makrostatisztikából nyert információk, tapasztalati tények, célértékek) nyerhetjük. A módszer nevében a mikro azt jelzi, hogy a modellt az alapsokaság minden egyes egyedére alkalmazzuk, azok tulajdonságait a modellnek megfelelően megváltoztatjuk.

A továbbírás módszerének lényeges eleme az úgynevezett eseménysorsolás. Például, ha az a feltételezés, hogy adott korcsoportú és iskolai végzettségű személyek 15 százaléka válik munkanélkülivé, akkor az adott tulajdonsággal rendelkező minden emberhez generálunk egy 0 és 1 közé eső egyenletes eloszlású véletlen számot. Attól függően, hogy a generált szám 0,15 alá esik, a vizsgált személy munkanélküli lesz. Ezt az eljárást nevezzük Monte Carlo-módszernek. A módszer neve az esemény véletlenszerű bekövetkezésére utal. Arra mindig gondolnunk kell, hogy e módszertől csak akkor várhatunk megbízható eredményeket, ha az alapsokaságunk megfelelő számosságú. Igen fontos, hogy a modellek tervezője ezt a kritériumot figyelembe vegye. Gyakori hiba, hogy bár a teljes sokaság elegendő nagyságú – a KSH gyakorlatában 20–50 ezer személlyel dolgoztunk –, a kiválasztott részminta azonban, például az egyetemet végzett 18-20 évesek száma nem elegendő a Monte Carlo-módszer alkalmazásához.

A gyakorlatban igen változatos sorsolási technikák alakultak ki, a különböző paraméterezésektől függő sorsolásokat és értékadásokat a becslési algoritmusok végzik, melyek tulajdonságait és hatásait a modellek tervezőinek jól kell ismerni. Mind a sorsolás, mind az értékadás függhet táblázattól, eloszlásoktól, regressziós egyenletektől és azok kombiációitól.

Annak érdekében, hogy a modelleket többen, az egyes szakterületek képviselői egymástól függetlenül tervezhessék, az egyes részmodelleket mikromodulok oldják meg. A tervezéskor az egyik legfontosabb munka az egyes mikromodulok hatáskörének (szintjének) meghatározása, például az, hogy egy mikromodul személyre vagy háztartásra vonatkozik-e. Meg kell adni az egyes mikromodulok hívási sorrendjét, ami azt jelenti, hogy az azonos szintű mikromodulok milyen sorrendben legyenek végrehajtva, például az adók számítását meg kell előzniük a jövedelemre és a fogyasztásra vonatkozó mikromoduloknak.

Attól függően, hogy a mikroszimulációs modell megtartja-e vagy megváltoztatja az eredeti sokaság szerkezetét, statikus vagy dinamikus modelltől beszélünk. Lakossági alkalmazásokban ez azt jelenti, hogy a demográfiai változtatásokat végigvezetjük a sokaságon vagy sem. A tökéletes megoldás a dinamikus modell, de annak modellezési és számítástechnikai megoldása jóval nagyobb energiát igényel. Különösen a KSH-ban, ahol ismétlődő felvételek vannak, elhagyhatók a dinamikus modellek. Abban az esetben, ha tartani kell attól, hogy mintánk nem tükrözi megfelelően az alapsokaság szerkezetét, a dinamikus továbbvezetés helyett célszerű újabb felvételt használni.

Természetesen a mikroszimulációs munka minősége elsősorban az alapsokaság minőségétől függ, azaz igen fontos, hogy minták esetén a reprezentativitás megfelelő legyen. Sok esetben nem elegendők a hagyományos kontrok, például a demográfiai szerkezet megfelelősége, más tényezőket, gazdasági aktivitást, jövedelemszerkezetet stb. is vizsgálni kell. Igen gyakran ún. korrekciós lépéseket kell végrehajtani a mikroszimulációs modell futtatása előtt. Sok esetben az előkészítő munka több energiát vesz igénybe, mint a tényleges mikroszimuláció.

A korrekciós lépések végrehajtására jól használhatók a módszertan technikai megoldásai, így egy teljes feladat megoldásánál a továbbírt adatok különböző változatai jönnek létre.

Mind a kiinduló, mind a végeredmény-adathalmazt széleskörűen kell elemezni és táblázni, ezért igen fontos követelmény a mikroszimulációs technikát megvalósító számítástechnikai megoldással szemben, hogy a munka minden fázisában megfelelő elemzési és táblázási eszközök álljanak rendelkezésre.

A mikroszimulációs technikát kiszolgáló számítástechnikai megoldások

A KSH-ban először 1985-ben kezdtünk szimulációval foglalkozni, a darmstadti műszaki egyetemmel együttműködve. A módszertant tőlük vettük át, modelljeiket azonban az eltérő társadalmi és gazdasági környezet miatt nem tudtuk hasznosítani.

A nemzetközi gyakorlatban különféle technikák alakultak ki a mikroszimulációs feladatok megoldására. Az igen nagy számítási igény miatt a feladatot csak nagy teljesítményű számítógépekkel lehet megoldani, így a feladat csak az elemző közgazdászok és a módszertan programozó számítástechnikai szakemberek szoros együttműködésével oldható meg. Attól függően, hogy milyen a felhasználók számítástechnikai ismerete, illetve mennyi energiát tudnak a feladat megoldására fordítani, a legkülönbözőbb munkamegosztások alakultak ki.

Elsősorban a kutatóintézetekben, különösen a személyi számítógépek (PC-k) fejlődésével egyidőben, egyedi programok készültek, melyeket csak készítőjük ismer. Bár a kutató gyorsan tud egy újabb modellt felépíteni, mégis nehezen ellenőrizhető a leprogramozott algoritmusok minősége. Szinte csak a kutató matematikai, számítástechnikai és közgazdasági ismeretétől függ az alkalmazott módszer korrektsége.⁴

A nemzetközi irodalomban az egyedi megoldásokat egyre inkább felváltják az általánosított algoritmusok, melyeket többen, a különböző szakterületek szakemberei állítanak össze. Jó példa erre a véletlen számok kezelésének problémája. Gyakorlatunkban átvettük a darmstadti rutinokat, nem vállalva a többéves elméleti munkát a megfelelő algoritmusok létrehozására. Annak érdekében, hogy a statisztikusok munkáját megkönnyíthessük, a KSH Számítóközpontjában egy általános rendszert fejlesztettünk ki (sémáját lásd a következő oldalon), amelyet a lehető legtöbb területen lehetett használni különböző szimulációs feladatok elvégzésére.

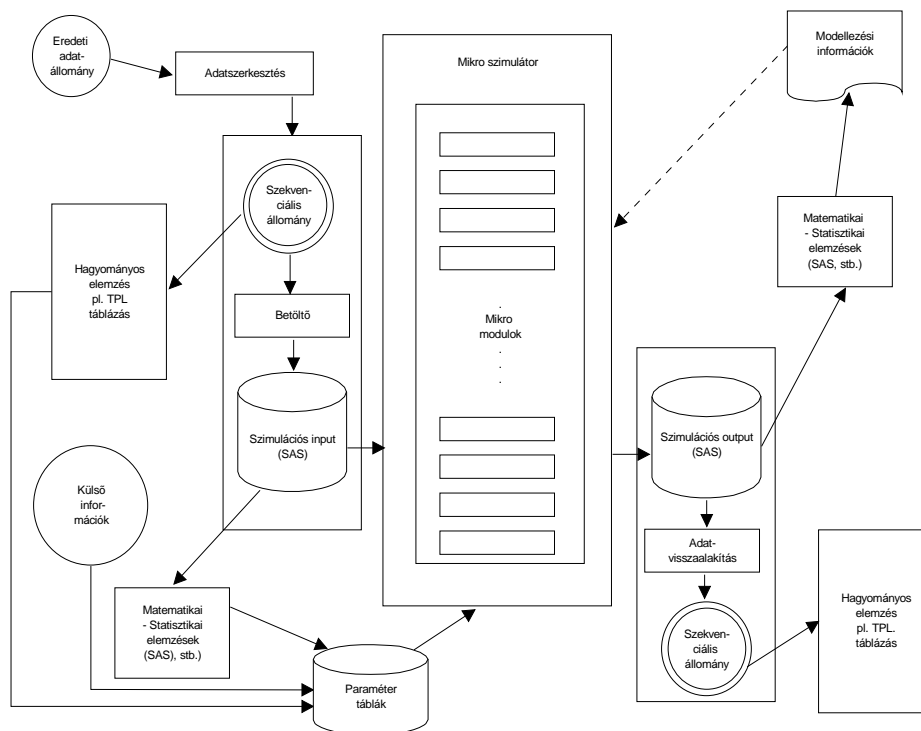
A rendszert úgy készítettük el, hogy alkalmas legyen dinamikus szerkezet szimulálására is. Egyúttal demográfiai szimulációt is végeztünk, születést, halált, házasságot, válást modelleztünk, amely események megváltoztatják az eredeti háztartás-család-személy adatszerkezetet. Követelmény volt az is, hogy a rendszer „felhasználóbarát” legyen, ez sajnos az akkori számítástechnikai környezethez képest is csak többé-kevésbé sikerült. Úgynevezett Mikroszimulációs szolgáltató rendszert hoztunk létre az IBM nagy gép FORTRAN 77 programozási nyelvére alapozva. A keretrendszert ASSEMBLER rutinok egészítették ki az adatkezelés meggyorsítására, a paramétertáblázatok kezelésére és a véletlenszerű mikromodul-hívások megvalósíthatóságára. A rendszerben álta-

⁴ A munkacsoport angol résztvevője, G. Redmont közgazdász, aki többéves gyakorlattal rendelkezik a C nyelvű programozásban, kidolgozott egy egyedi megoldást a Cambridge-i Egyetemen az angol szociálpolitikai rendszer vizsgálatára.

lánosan használhatók voltak az adatkezelési, a modulvezérlési és a becslési eljárások. A statisztikusoknak az egyedi mikromodulokat kellett megfogalmazniuk, ki kellett tölteniök a becslési eljárások paramétereit, és előre meghatározott SAS és TPL elemzési táblák segítségével ellenőrizhették a szimulációs futtatás eredményeit.⁵

1. ábra. A mikroszimulációs keretrendszer sémája

A rendszert 1995-ben újraterveztük, áttérve a jelenlegi modernebb hardver/szoftver környezetre, ahol kényelmesebb eszközökkel szolgálhatjuk a rendszer felhasználóját. Így elkészült a rendszer első változata, amely már használható, de korántsem elégítheti még ki az összes, vele szemben támasztható igényeket.

A régi és az új rendszer gondolatmenetében és szimulációs eszköztárában lényegében nem különbözik egymástól, csak az új verzió nincs felkészítve a dinamikus szerkezet kezelésére. A SAS rendszerben újraírt szolgáltató rendszer kezelési felülete sokkal kényelmesebb, mint a korábbi volt.

A jelenlegi rendszer rövid ismertetése

Ellentétben a piacon megjelenő szimulációs eszközökkel, ez a rendszer nem közvetlenül a döntéshozókat kívánja támogatni adott témában előre elkészített, jól paramé-

⁵ A SAS program a SAS Institute Inc. Carry, NC. USA védett terméke.

terezhető modellekkel, hanem a modellező statisztikus kezébe akar olyan eszközt adni, amellyel a modell megfogalmazásához és az adott modell(ek) kipróbálásához, megvalósításához ad segítséget úgy, hogy ahhoz lehetőleg minél kevesebb programozói tudásra legyen szükség.

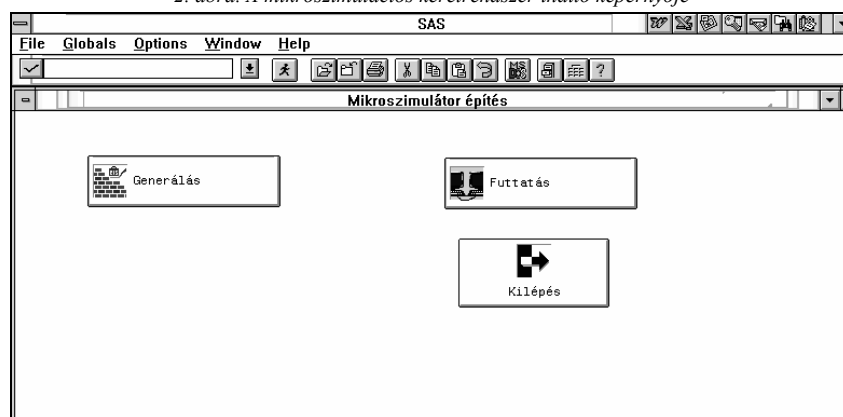
A felhasználó a rendszer segítségével lépésről lépésre építi fel mikroszimulációs alkalmazását. Megadja, hogy honnan, mely adatokat kívánja a mikroszimulációs adatbázisba betölteni; definiálja modelljének algoritmusait – a mikromodulokat –, a használni kívánt becslési eljárásokat és azok paramétereit. Ezeket az információkat tároljuk, és amikor a felhasználó a teljes feladatot definiálta, a tárolt információk alapján a rendszer generálja a futtatható mikroszimulátort.

A feladat definiálása és a végrehajtandó SAS program generálása a PC-n történik, a mikroszimulátor futásának helyét (PC vagy távoli szerver) a felhasználó adja meg aszerint, hogy az adatokat hol tároljuk. A futtatás eredménye a szimulált adatbázis, melynek elemzése jelenleg nem része a rendszernek, a SAS rendszer ASSIST nevű terméke nyújt erre eszközt az azt ismerőknek. A szimulációs futtatás automatikusan szolgáltat információs listákat a becslések eredményeiről a paramétertáblákkal megegyező formában.

A futtató rendszer bekérésekor dönthetünk a kommunikáció nyelvéről. A SAS fejlesztő eszköze kényelmes lehetőséget nyújt a többnyelvű verzió elkészítésére. Azaz, ha az alkalmazásfejlesztő betartja a szükséges konvenciókat, az egyszer programozott algoritmust különböző nyelveken is használhatóvá lehet tenni. A fordítás során csak a képernyőkön megjelenő szövegeket kell egy külön táblázatba lefordítani. A következő kérdés, hogy a felhasználó új feladatot kíván-e megfogalmazni, vagy egy már korábban megfogalmazott (generált) feladatot kíván futtatni.

Igazi adatmanipulációra csak futtatás során kerül sor, azaz funkció kiválasztásakor már minden előkészítő lépésnek be kell fejeződnie.

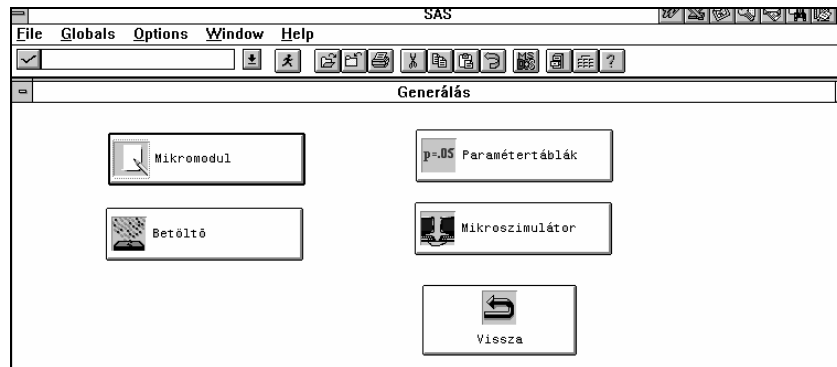
2. ábra. A mikroszimulációs keretrendszer indító képernyője

Ha a Generálás funkciót választjuk, a 3. ábra szerinti lehetőségekkel rendelkezünk.

A mikromodulok építése a jelenlegi verzióban egyszerű SAS programok írását jelenti, melyekben a SAS programozási nyelv elemein kívül az adatkezelő és a becslési algoritmusok rutinhívásait használhatjuk.

3. ábra. A mikroszimulátor generálási lépéseinek képernyője

Az adatkezelés egységes, azaz az egyes mikromodulokban minden olyan változónevet használhatunk, amelyet a mikroszimulációs adatbázisba betöltöttünk. Ehhez mód van

- a Mikromodul gomb választásával az egyedi mikromodulok létrehozására;
- a Betöltő gomb választásával az adatelőkészítésre, a mikroszimulációs adatbázis definiálására;
- a Paramétertáblák gomb választásával a mikroszimulátor definiálására, azaz az eredmények tárolására szolgáló adatállományok meghatározására;
- a Mikroszimulátor gomb választásával a mikromodulok egymáshoz való viszonyának megadására.

Természetesen szükség van SAS programozói ismeretre. Igaz ugyanakkor az is, hogy egy szimulációs munka során a modulírára fordított idő töredéke az adatelőkészítésre, a különböző változatok paramétereinek kitöltésére és az eredmények elemzésére fordított időnek. A fejlesztés jelenlegi fázisában a legnagyobb időráfordítást igénylő feladatok felhasználóbarát megoldása volt a cél.

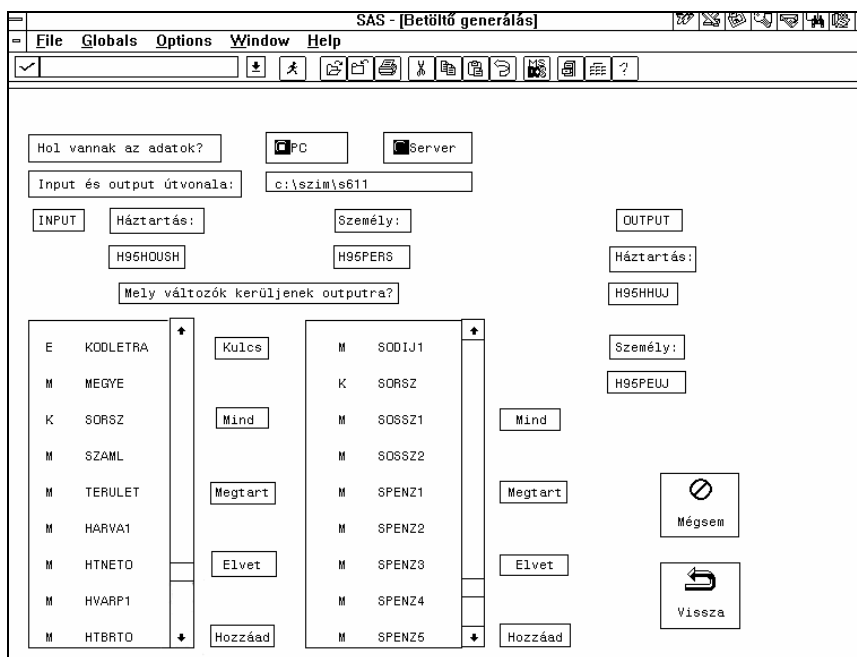
A mikroszimulációs adatbázist a Betöltő gomb leütésének hatására megjelenő képernyő kitöltésével lehet megadni. (Lásd a 4. ábrát.)

A jelenlegi változatban kétszintű adatállományokat lehet kezelni, ezek a háztartási és a személyi adatokat tartalmazó SAS állományok, melyek mérettől függően a PC-n vagy távoli serveren a megadott könyvtárban helyezkednek el. A betöltés során nem szükséges a teljes adatkört a szimulációs adatbázisba tölteni. Esetünkben az eredeti Háztartásstatisztikai felvétel adatai voltak a kiinduló adatok, és a Megtart, Elvet, Hozzáad gombok aktivizálásával dönthetünk arról, hogy a bejövő adatot átmásoljuk-e az adatbázisba vagy sem, vagy új adatmezőt hozunk létre a Hozzáad gomb segítségével. Annak érdekében, hogy a háztartási adatok a hozzájuk tartozó személyekkel együtt legyenek kezelve, kötelező meghatározni az egyedi kulcs mezőt, esetünkben a SORSZ nevűt, amelynek segítségével történik a különböző adatállományok összekapcsolása.

A mikroszimulációs adatbázis technikai adatokkal is kiegészül, melyek a különböző algoritmusokat szolgálják ki. Ezek közül a legfontosabbak a háztartásokra és a személyekre generált egyedi véletlen számok, melyek a véletlenszám-generátoroknak lesznek kiinduló értékei. Ellentmondásosnak tűnhet, hogy előre ismerünk bizonyos véletlen számokat, így a modell tendenciózusnak tűnhet, de különösen az esetleges programozási

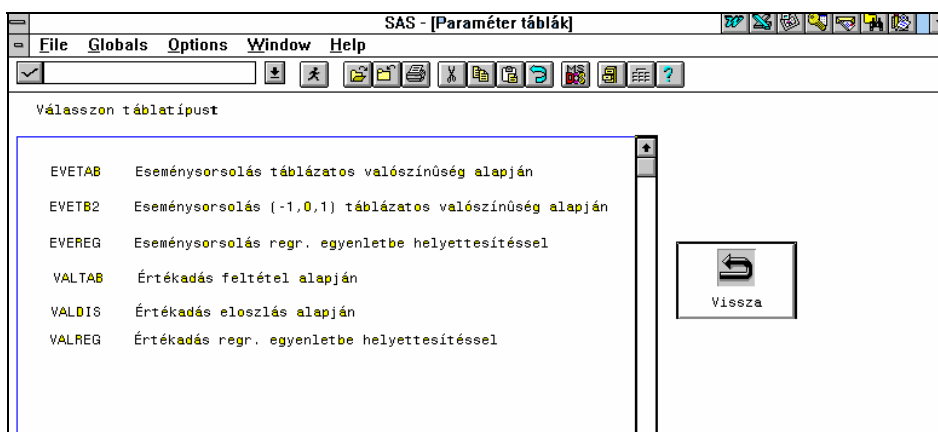
vagy modellezési hibák kijavítása érdekében a teljes folyamatnak megismételhetőnek kell lennie, ami például kozmikus sugárzásból származó számok esetén elképzelhetetlen.

4. ábra. A szimuláció kiinduló adatait tartalmazó SAS állomány létrehozásának képernyője

A felhasználó részére a leggyakrabban használt funkció a becslési eljárások paramétereinek kitöltése, mely a Paramétertáblák gomb használatával érhető el.

5. ábra. A becslési eljárások kiválasztásának képernyője

Itt a legkülönbözőbb sorsolási és értékadási algoritmusok választhatók ki, és típustól függő struktúrában meg kell adni a kiválasztott algoritmus paramétereit. Az egyes paramétertáblázatokat egyedi azonosítóval kell ellátni, és a mikromodulokban a becslési eljárás felhívásával a tábla azonosítójával lehet azt használni. A paramétertáblák értékeinek változtatásával lehet az azonos algoritmusra, de különböző értékekre vonatkozó hipotéziseket tesztelni. Az angol államkincstár szimulációs modelljében az algoritmusok nem változtathatók, de több mint 100 paramétertáblázzal lehet hangolni, például az adótörvény különböző változatait.

A legbonyolultabb funkció a már elkészített szimulációs adatbázis, a definiált mikromodulok és a kitöltött paramétertáblázatok összekapcsolása a Mikroszimulátor funkcióval.

A következő példával szemléltetjük egy dinamikus modell mikromoduljainak egymáshoz való viszonyát:

Sorszám	Megnevezés	Szint	Sorrend
1.	kor	SZ	1
2.	születés	SZ	2
3.	halálozás	SZ	2
4.	házasodás	SZ	2
5.	válás	SZ	2
6.	karrier	SZ	3
7.	jövedelem	SZ	4
8.	adószámítás	SZ	5
9.	jövedelem	H	6
10.	adószámítás	H	7

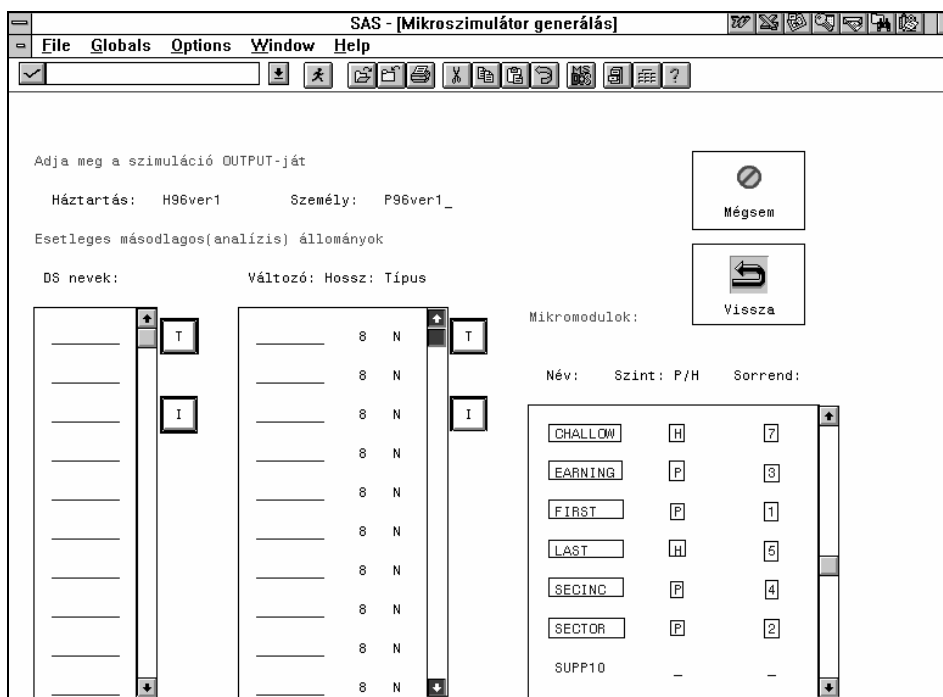
A szint az jelenti, hogy az adott modul személyi (SZ) vagy háztartási (H) szinten hajtandó végre. A sorrend azt jelzi, hogy a mikroszimulátornak a mikromodulokat milyen sorrendben kell meghívnia az egyes háztartásokra. Amikor különböző mikromoduloknál azonos a hívási sorrend, az jelezzük, hogy az azonos sorrendű modulokat véletlen sorrendben kell meghívni. Természetesen a Mikroszimulátor adatkezelő funkcióinak kell gondoskodni arról, hogy az algoritmusok minden háztartásra és csak egyszer legyenek végrehajtva.

A Mikroszimulátor gomb aktivizálásakor a következő képernyőt kell kitöltenie a felhasználónak. (Lásd a 6. ábrát.)

A képernyő jobb oldalán látható mikromodulok a PHARE–ACE-programban tesztelt háztartási szintű gyermektámogatások és a személyi szintű kereset, a másodállás és az aktív személyek foglalkozási szektorát megállapító modulok. Ez utóbbtól is függ a keresetek növekedése.

A használni kívánt mikromoduloknak és azok kapcsolatainak megadása mellett meg kell határozni a szimulátor futtatásának eredményeit tartalmazó adatállományokat, és mód van arra, hogy másodlagos elemzési célú állományokat hozzunk létre. A szimulációs kiinduló és eredményállomány szerkezetének az idősoros elemzések miatt azonosnak kell lennie, ezért a rész-számítások eredményeit, például az átlagos adózási ráta kiszámításhoz szükséges adatokat célszerű a másodlagos elemzési célokat szolgáló adatállományban megőrizni.

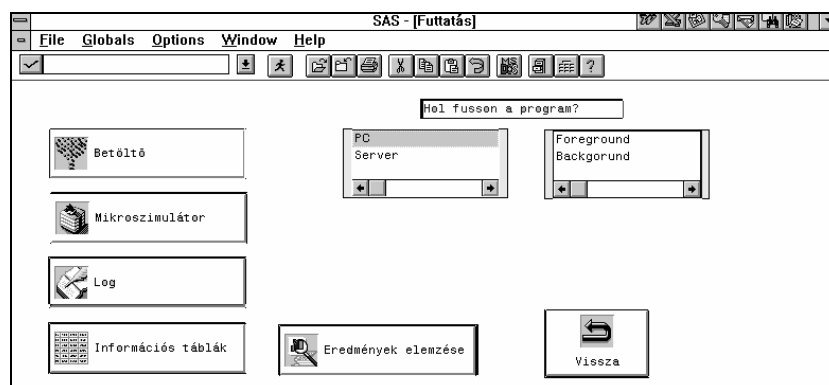
6. ábra. A mikromodulok hívási sorrendjének meghatározása, a mikroszimulációt végrehajtó SAS program generálásának képernyője

A képernyő Vissza gombja fejezi be a mikroszimulátor generálási folyamatát, ennek aktivizálására készül el a mikroszimulációs feladatot végrehajtani képes SAS program. A generálás hibás futása azt jelzi, hogy nem teljes az előkészítő munka (például olyan paramétertáblára hivatkoztunk a mikromodulban, amelyet még nem hoztunk létre).

Sikeres mikroszimulátor-generálás után elkezdődhet a futtatás, azaz aktivizálható a kiinduló képernyő Futtatás gombja.

7. ábra. A mikroszimulációs rendszer korábban kigenerált programjait futtató képernyő

A futtatás paraméterezése során meghatározható, hogy a feladatot PC-n vagy Szerveren hajtsák végre.

Először a betöltő futtatásával fizikailag is létrehozzuk a szimulációs adatbázist (a Generálási funkcióban csak a betöltés feladatát specifikáltuk).

A Mikroszimulátor gomb aktivizálásával kezdjük el a feladat futtatását. Természetesen a funkció hívása előtt gondoskodni kell megfelelő lemezterületekről, ugyanis minden egyes futtatáskor az eredeti adatbázissal megegyező méretű állományok keletkeznek.

A LOG gomb aktivizálásával ellenőrizhetjük a futási időket és az esetleges SAS hibüzeneteket.

Az Információs táblák a paramétertáblákkal azonos szerkezetben fogják megadni a szimulációs futtatás során bekövetkezett események számát, illetve a kiutalt értékek összegét.

Az Eredmények elemzése két funkciót jelent. Egyrészt előre definiált SAS lekérdezéseket lehet futtatni, másrészt a végeredményt tartalmazó SAS állományt lehet visszaalakítani hagyományos szekvenciális állománnyá. A KSH gyakorlatának megfelelően, ahol a hagyományos táblázási feladatokra a TPL TABLES szoftvert használjuk, az adatkonverzióval egyidőben elkészül a TPL CODEBOOK is, amely a táblázáshoz szükséges adatlírásokat tartalmazza.

Az angol és a magyar szimulációs rendszer összehasonlítása

Összehasonlítva a szemináriumon bemutatott angol rendszerrel a KSH keretrendszerét, a következő megállapítások tehetők.

– Alapgondolatában mind a két rendszer ugyanazt a feladatot oldja meg, de az angol sokkal közelebb áll a végfelhasználóhoz.

– Az angol rendszer paramétertáblázatainak kezelése fixen meghatározott, nem egy általános funkciójú becslési algoritmus paramétereit kell megadni, hanem pontosan egy előre meghatározott táblázatot, például a személyi jövedelemadó határait és adókulcsait. Ez az előny természetesen azzal a hátránnyal is jár, hogy algoritmusváltáskor az alkalmazás mögött levő programokat is módosítani kell, melyhez SAS alkalmazásfejlesztési ismeret szükséges.

– A felhasználó segítése kiemelkedő a végeredmények elemzésekor. Az angol államkincstár rendszere kihasználva a SAS grafikus lehetőségeit, igen gazdag tájékoztatási és kiadványkészítési lehetőségekkel rendelkezik.

– A magyar KSH rendszere a feladatok specifikálásában jóval nagyobb szabadságot nyújt a felhasználónak, mint a „betonba programozott” angol rendszer. Sokak számára a nagyobb szabadsági fok hátrány a magyar rendszerben, mivel használatához alaposabban meg kell érteni a mikroszimulációs módszertan elméletét. A két rendszer különböző megítélése érthető a számítástechnikus kollégák eltérő érdekeltsége miatt.

– Az angol államkincstár külső fejlesztővel dolgozik, és mivel ott ritkábban változnak a törvényi szabályok a C-ben korábban megírt mikroszimulátort kellett átfordítani SAS rendszerbe, és azt kellett biztosítani, hogy a SAS-hoz nem értő elemzők önállóan használhassák a rendszert.

– A magyar KSH-ban igen kevés energia jut a fejlesztési feladatokra, az eddigi eredményeket az IBM-ről HP-re való áttérés keretében érték el.

– Mindkét rendszer alapja a SAS, amely igazolja, hogy az eredeti FORTRAN 77 és ASSEMBLER programok migrálása jó irányba indult el. Azáltal, hogy viszonylag könnyen megoldhatók a különböző nyelvű verziók, a kifejlesztett módszertanok jól használhatók a nemzetközi együttműködésben. A SAS rendszer a legtöbb kormányzati szervnél is elérhető, azaz a hazai közös munkák során is remény van a sikeres használatra. A SAS elég erős eszköz, azaz lényegében akármilyen méretű hazai feladatra alkalmas a rendszer, ellentétben a PC-re alapozott egyedi megoldásokkal.

– Végezetül, tekintettel a magyar rendszer rugalmasságára és az angol rendszer felhasználóbarát voltára, az ideális megoldás a rendszerek összeolvasztása lenne.

Fejlesztési irányok

A KSH szimulációs keretrendszere többféle irányban bővíthető. Eddig a mikroszimuláció alapja mindig a háztartás-statisztikai adatfelvétel volt, ezért kétszintű adatstruktúrát kezelünk, háztartásokat és személyeket, amelyek közös kulcson kapcsolódnak össze. Elképzelhető, hogy olyan témában is szükséges a szimuláció, ahol az adatok struktúrája eltérő, és emiatt meg kell oldani, hogy a modellezési feladat elején meg lehessen adni, hogy hány szintű az adatszerkezet, és a rendszernek az adott szerkezetet tudnia kell kezelni.

Esetleg szükség lehet dinamikus szerkezetkezelésére, azaz a rendszernek lehetőséget kell tudni adni arra, hogy szimulációs egységek törölhetők, illetve létrehozhatók legyenek. Ez általában a hosszabb távú tervezés eszköztárához bővíti, a rövid távú előrejelzések legtöbbször megelégszenek az adott sokaság tulajdonságainak megváltoztatásával.

Jelenleg a szimulációs adatbázisba töltés inputja csak SAS adatállomány lehet, a továbbiakban meg kell valósítani egyéb input kezelését is.

A kényelmesebb használat érdekében a rendszerbe kellene integrálni a szimulált sokaság elemzését, azaz annak lehetőségét, hogy a felhasználó táblázatokat, grafikonokat kérhessen az adatokról.

Eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy a mikromodulok többsége felépíthető néhány jól definiálható funkcióból, mint például eseménysorsolás, feltételes értékadás, szűrés, adatbázis-műveletek stb. Ennek alapján elképzelhető, hogy e funkciókat paraméterezhetővé téve, a felhasználót mentesíthetjük a programrészlet megírásától, ugyanakkor a modell algoritmusának megfogalmazása továbbra is a felhasználó feladata maradna.

IRODALOM

- Curry, Ch.*: PENSIM: A dynamic simulation model of pensioner's incomes. Working Paper. No. 129. Analytic Service Division, Department of Social Security, U. K. Governmental Economic Service. 1995. 67 old.
- Helwing, O.*: The overseas experience with microsimulation models. Megjelent: Tax-benefit models and microsimulation methods. Szerk.: *Bradbury, B.* Social Policy Research Center Series. University of NSW. 1992. 29 old.
- Ocru, G.*: Research Strategy in modeling economic systems. Szerk.: *Watts, D. H.* Megjelent: Future of Statistics. New York. Academic Press. 1968. 250 old.
- Redmond, G. – Sutherland, H. – Wilson, M.*: POLIMOD: an Outline. The Microsimulation Unit. Discussion Paper Series. No. MU/RU/5. Department of Applied Economics. University of Cambridge. 1995. 22 old.
- Morris, D.*: MsM Demonstration. Walkthrough. Amadeus Software Ltd. 1997. 15 old.

SUMMARY

The study is the first element of a multipartite report on the calculations carried out within the frame of the PHARE–ACE Programme of the Cambridge University (University of Cambridge) and the Hungarian Central Statistical Office on the effects of the socio-political measures having been taken in Hungary.

The method of the survey has been the microsimulation which had been used by the HCSO since the second half of the 1980s.

The author gives a brief account of the bases of this method then the system of computer technique is introduced required for the performance of the tasks. Finally the advantages and disadvantages of the different solutions are summarized as well as the possibilities of further development.

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

AZ 1848-AS FORRADALOM STATISZTIKAI HIVATALA

A magyar hivatalos statisztika intézményes megalapítása 1867-hez és *Keleti Károly* nevéhez fűződik. Az intézményesítés kísérlete azonban korábbi, és az 1848-as felelős minisztérium kinevezéséhez és sajnálatosan rövid tevékenységéhez kötődik. Természetesen magának a statisztikának a hazai művelése sokkal korábbra tekint vissza, mégpedig olyan jelentős tudósok nevével fémjelezve, akikre méltán büszke ma is statisztikus társadalmunk.

A statisztika jeles történetírójának, *Bokor Gusztávnak* *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete* című, máig pótolhatatlan munkájában így foglalja össze ennek a másfél századdal ezelőtti hősi kísérletnek részleteit.¹

„Ha tehát a hivatalos statisztikának a negyvenes években nálunk még nyomai is alig voltak, nem állíthatni ugyanezt a statisztikának, mint tudománynak műveléséről. Már a XVI. és VII. századból vannak statisztikai tartalmú munkáink és a múlt századbbeliek között kiváló helyet foglal el *Bél Mátyás Notitia Hungariae novae historico-geographica* című munkája. A XIX. század elejéről *Schwartner Márton* német nyelven írt munkái³⁾ említendők, de a multak legnagyobb magyar statisztikusa mégis a hangyaszorgalmú *Fényes Elek*. Egyebekben kívül egy egész könyvtár statisztikai munkát⁴⁾ írt, fáradhatatlan buzgósággal küzdve az adatgyűjtés óriási nehézségeivel. *Magyarország statisztikája* című három kötetes munkájában népszámlálás-félét próbált meg, miután az adatokat nagy fáradsággal az egyházi névtárakból összegyűjtötte.

A magánstatisztikusok e tevékenysége azonban, mint más országokban, úgy nálunk sem elégithette ki azokat az igényeket, a melyeket a negyvenes években már erőteljesebb fejlődésnek indult közgazdaságunk és közművelődésünk a meglévő állapotok ismerete terén már akkor is támasztottak. A gazdasági szakirodalomban éppen úgy, mint az országgyűléseken pedzeni kezdték egy statisztikai hivatal felállítását és elfogadták volna

¹ Részlet *Bokor Gusztáv: A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete*. Országos m. kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság 1896. 4–7. old. (Az idézeteket az eredeti számozásnak megfelelően közöljük.)

³⁾ Statistik des Königsreichs Ungern, Pest, 1798, egy kötetben; később három kötetben (Ofen, 1809–11.)

⁴⁾ *Fényes* főbb munkái a következők: Magyarország s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836–40, 6 kötet. – Magyarország statisztikája. Pest, 1842, 3 kötet. – Magyarország leírása. I. rész: Magyarország általánosan. (Pest, 1847., 1 kötet); II. rész: Magyarország részletesen (Pest, 1847., 1. kötet). – A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történeti tekintetben. I.: Komáromvármegye. Pest, 1848., 1. kötet. – Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik. I–IV. köt., Pest, 1851. – Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Két rész. Pest, 1857. – Magyarország 1859-ben statisztikai birtokviszonyi és topographiai szempontból. I. kötet, Pest, 1859.

azt akkor is, ha a nem tulságosan népszerű helytartótanács ajándékozta volna az országnak. Végre 1848-ban, a felelős minisztérium kinevezésével ezek a kívánságok is teljesültek és megalakult az *első magyar statisztikai hivatal*, mint a belügyminisztérium szakosztálya.¹⁾

Fényes Elek
(1807–1876)

Főnökévé *Szemere Bertalan* az akkor már elismert szakember hírnevének örvendező *Fényes Eleket* tette meg, majd pedig 1848. május 5-ikén kinevezettek az osztály rendes tagjaivá: *Bajkay Endre* tabuláris ügyvéd, *Jerney János*, a magyarok őshazáját kutató tudós utazó, ifj. *Palugyay Imre* helytartótanácsi fogalmazó és censor, *Galgóczy Károly*, akkoriban Fényes segéde; majd pedig június 8-án az öreg *Bárándy János*, a ki »Magyarország statisztikai összes átnézete« című munkájával már annak előtte kitűnt és *Kőváry László*, Erdély történetírója és statisztikusa, a M. T. Akadémiának ma is élő levelező tagja, a ki a Székelyföldről 1842-ben és Erdélyország statisztikájáról 1847-ben adott ki egy munkát. Segédtaggá júliusban *Fáy Bélát*, Pest vár-

megye későbbi aljegyzőjét, kiadó és iktatóvá pedig még májusban *Rakita Jánost* neveztek ki, a ki később ugyancsak Pest vármegye levéltárosa lett. Ősz felé még *Piperkovics Károly* ügyvédet és *Várady Endrét* neveztek ki segédeké.²⁾

Az 1848-iki statisztikai hivatal tehát a szükséges személyzetet talán nem nélkülözötte volna.¹⁾ A nemsokára bekövetkezett viharos események azonban az akkori hivatalos apparátusnak ezt az ágát is megakadályozták abban, hogy rendes munkásságát megkezdje. Fényes Elek utasítása szerint Galgóczy elkészítette ugyan a hivatal szervezeti tervét, személyzeti és munkabeosztását, de még arra sem volt idő, hogy ez a javaslat főnöki megerősítést nyert volna.

A míg azonban a minisztériumokban tényleg dolgoztak – persze csak rövid néhány hónapig tartott ez az állapot – a statisztikai hivatal is készített egyes munkálatokat. A tagok nagy része különben be sem járt a hivatalba, mert dolguk úgy sem lett volna. Ha azonban a kormánynak ujonczokra, vagy adókiivetésre volt szüksége, a statisztikai hivaltól kérte be a szükséges adatokat. Palugyay például az egyházi sematizmusokból és egyéb felhasználható anyagból törvényhatóságunkint és lehetőleg nagyobb községekint összeállította a népesség nyilvántartását és ennek alapján készült az ujonczkiivetés, a

¹⁾ Az Országos Levéltár helytartótanácsi osztályában kéziratban maradt meg a »miniszteri osztályok tárgyairól« szóló, 1848. ápril 29-ikén 335/B. szám alatt kelt hirdetmény, amely a statisztikai hivatalt a belügyminisztérium ügykörébe sorozza.

²⁾ E nevek *Az első magyar minisztérium összes személyzetének név- és lakkönyve* című füzetből (Pest, 1848.) valók. *Galgóczy Károly* – a kinek a 48-iki statisztikai hivatalra vonatkozó s itt következő adatok szives közléseért kiváló köszönettel tartozunk – úgy emlékszik, hogy a hivatal segédévé 1848. decemberében még *Jancsó Adámot* is kinevezték, irnokká pedig még azelőtt *Lisznyay Zsigmondot*. A névkönyvben ezek nem szerepelnek. *Keleti szerint* (Fényes Elek emlékezete. Bpest, 1878. 19. lap. Értekezések a társadalmi tudományok köréből, V. 2.) még *Jászay Pál*, a történetíró is tagja volt a hivatalnak. Ez azonban már azért sem valószínű, mert Jászay akkor gr. *Batthyány Lajos* mellett a miniszterelnökségben titkár volt. Galgóczy sem tud Jászay kinevezéséről, arról azonban igen, hogy néhányszor – mint mások is – megfordult a statisztikai hivatalban. *Kőváry* azt írja, hogy Jászay »határozattan« nem volt tagja a hivatalnak. – Az Országos Levéltárban fennmaradt egy 21/B. számmal ellátott meghívó fogalmazványa, amelyben Fényes Elek, Jerney János és még *Kovachich Márton* »hazafiúi bizodalommal« felkértek, hogy április 27-ikén »a statisztikai hivatal iránti tervet« illetőleg a belügyminiszternél megjelenjenek.

³⁾ A hivatal – úgy látszik – szakkönyvtára is gondolt. Erre vall a pénzügyminiszterhez intézett – május 6-ikán »elbocsátott« – átirat, amelyben felkéri a minisztert, hogy a statisztikai osztály »tisztí használatára« megszerzett könyvekért fizetett, összesen 47 ft. 44 kr tevő »összegek kifizetését eszközöltetni s a belügyi minisztérium hivatalos kiadásai közé soroztatni ne terheltekké«.

mely tekintettel volt az egyes vidékek hadviselési képességére, valamint arra is, hogy az idegen nemzetiségek egyik regementben se nyomják el a magyarságot. Galgóczy az úrbérváltási szerződéseket, tagosztályokat, elkülönzéseket, ha lehetett, térképekkel együtt, igyekezett gyűjteni és erre a célra hatóságokkal, községekkel és egyes birtokosokkal hivatalos levelezést folytatott. Mintegy kétszáz tagosítási, 25–30 örökváltási egyezség gyűlt így össze, a melyekből néhány összehasonlító munkálat is készült. Ugyancsak Galgóczy a képviselőválasztási összeírásokból kidolgozta a jobbágyi birtok megoszlásának statisztikáját és a választójogban részes lakosságnak az egyes foglalkozási ágak szerint csoportosított kimutatását. Ez volt az első ilyenmű dolgozat az országban.

A statisztikai hivatal nyilván komolyan és tartósan vélte betölthetni feladatát. Felmerül a statisztikai anyag központosításának és az adatgyűjtés egyformaságának szüksége és a belügyminisztérium éppen olyan értelemben keresi meg a társmisztériumokat, mint a hogy két évtized után a második statisztikai hivatal sem szűnik meg ez irányban való sürgetéseivel. Az érdekes okmány a következő:

2143

B

Minister úr!

Az országos statistikai hivatal felállítván, hogy ez munkálkodásait rendszeresen és teljes kiterjedésben gyakorolhassa, szives bizodalommal felkérem önt, miszerint tárczájához tartozó osztályokhoz beérkezett minden iratot, melly statistikai adatot foglal magában, felszólítás folytában hiteles lemásolás végett a statistikai hivatallal közleni 's ez iránt az osztályigazgató uraknál a' kellő rendeletet megtenni sziveskedjék. Egyszersmind, ha ön saját tárczáját illető statistikai adatgyűjtés végett utasításokat 's illetőleg táblázatokat küldend a törvényhatóságokhoz, nagyobb egybefügés végett óhajtánám hogy ezek egy időben, sőt előzőleg a statistikai hivatallal is közöltetnének.

Budán, május 23-án 1848.

A viszonyok zavarodásával a megkezdett munkásság eme csirái is nyomtalanul elenyésztek. A tagok egy része nemzetörnek állott be, Fényes a forradalmi vészbiróság elnöke lett és a magyar kormánynek Debreczenbe való levonulásával a statisztikai osztály működése is végkép megszűnt.¹⁾

¹⁾ Galgóczy a következőképp írja le az 1848-iki statisztikai hivatal helyiségét: »Az egész hivatal három szobából állott, az országháznak az uri utczára menő részén, az első kapu feletti emeleten, az épület azon szárnyában, a hol a második minisztérium alatt Trefortig a vallás- és közoktatási minisztérium volt.«

ADALÉKOK FÉNYES ELEK PÁLYÁJÁHOZ

SZASZKÓNÉ DR. SIN ARANKA

Bár *Fényes Elek* személye a halála óta eltelt 122 év alatt többször is az érdeklődés homlokterébe került, akadémiai rendes tagsága megszűnésének okait keresve mégis azt tapasztaltuk, hogy életének, munkásságának több megnyugtatóan máig sem tisztázott részlete is van. E dolgozat azzal kívánja a további kutatást elősegíteni, hogy összefoglalva a szakirodalom eddigi megállapításait felhívja a figyelmet azokra a pontokra, amelyeknek vizsgálatához újabb levéltári, kéziratári források feltárására lenne szükség és lehetőség.

Források

A Fényes Elek életével és munkásságával megismerkedni szándékozó kutató alapvetően négy forrásra támaszkodhat. 1. Az első, egyben legnagyobb terjedelmű forrást saját művei jelentik, amelyek dokumentálják érdeklődésének, szellemi változásának állomását, adatokat tartalmaznak keletkezésük körülményeiről, forrásaikról, szerzőjük olvashatóságáról, s pusztán felsorolásukkal is jelzik aktivitásának intenzitását, tevékenységének területeit.¹ 2. Rendelkezésre állnak kortársainak róla készített írásai. 3. ([19], [21]) A személyével, működésével kapcsolatba hozható levéltári, kéziratári anyagból elsősorban az általa 1848 és 1849-ben vezetett Országos Statisztikai Hivatal fennmaradt iratanyaga ismert, továbbá felhasználták az MTA iratanyagát, illetve a titkosrendőri megfigyelésének levéltári iratait is. Az alaposabb kutatás valószínűleg további értékes adalékokat tárhatna fel az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), a KSH és felettes szerve (a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi, majd a Kereskedelemügyi Minisztérium) iratanyagában. A vele foglalkozó szakirodalom megjegyzései arra figyelmeztetnek, hogy érdemes lenne a megyei levéltárakban is nyomozni Fényes adatkerő levelei után. ([35], [41]) Még felderítésre várnak az ő és családja életének hivatalos dokumentumai is (születési, házasságkötési, halálozási anyakönyvek bejegyzései, iskolai anyakönyvek, gyászjelentések).² Nehezen megválaszolható kérdés, hogy vajon mi történt Fényes Elek tízezer nyi cédulás adatgyűjtésével, amelynek szakaszosan korszerűsített adatait élete során több

¹ Műveinek bibliográfiáját több alkalommal összeállították, elsőnek *Keleti Károly* emlékbeszéde [21] függelékébe *Findura Imre*, illetve biográfiája mellékleteként *Tyukódy Piroška* [43], majd a születésének 150. évfordulójára rendezett kiállítás katalógusában is. Legutóbb *Körmendi Gábor* szerkesztésében jelent meg 1986-ban egy újabb összeállítás. [23]

² [42] és MTA kéziratári repertórium, KSH Könyvtár kéziratára, Földművelés-, Ipar- stb. Minisztérium iratai.

művéhez is felhasználta, s amit ha kézbe vehetnénk, pontosabban rekonstruálhatnánk munkamódszerét, forrásait.³ 4. A tevékenységével, műveivel, illetve az általa művelt szakterülettel, a leíró statisztikával foglalkozó szakirodalom, ami mint a mellékelt, teljesnek nem tekinthető irodalomjegyzék is mutatja, szintén nem kevés.

Historiográfiai vázlat

A személyével és munkásságával foglalkozó irodalom áttekintése során érdemes külön csoportként kezelni a születésének 150. évfordulója kapcsán keletkezett írásokat. A személye iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődés eredményének tekinthető, hogy elkezdődött életművének számbavétele, a vele kapcsolatos források feltárása. Alakjának felidézése azonban az adott történelmi helyzetben többszörösen is „áthallásossá” vált. Egyrészt a múlt progresszív elemeiben példát felmutatni kész történeti szemléletbe jól beleillett a kortársak által mellőzött népi forradalmár alakja, akinek az utókor igazságot szolgáltat, másrészt 1957-ben a „politikai okokból félreállított” forradalmár tudós alakja egyéb visszhangot is ébreszthetett, az ünnepségsorozat rendezőinek szándékától függetlenül is. Hogy e megemlékezést mennyiben ihlette a korszellem, arra az is utal, hogy halálának 120. évfordulóján, születésének 175. évfordulóján személye lényegesen kisebb érdeklődést keltett.⁴ Az 1957 utáni említéseket, cikkeket három csoportba sorolhatjuk.

1. Miközben folytatódik a műveiben felhalmozott adatok felhasználása és idézése, megkezdődik egyrészt életművének történeti forrásként való szemlélése, a forráskritika eszközeivel való megközelítése, másrészt érdeklődést kelt maga a műveket létrehozó, a reformkorban rendkívül aktív közéleti tevékenységet folytató ember. Két hosszabb tanulmány és néhány szakcikk jelzi a kezdetét annak a folyamatnak, amely – miközben részleteiben feltárta élete fontosabb fordulópontjait, a történelmi eseményekben játszott szerepét, foglalkozott műveinek forrásaival, közönségével, adatainak megbízhatóságával – megnyugtatóan napjainkra sem zárult le. ([1], [11], [18], [33])

2. A második csoportba soroljuk a rövid megemlékező írásokat és a közelmúlt bőséges szaklexikon-termésének szócikkeit. Az a tény, hogy szócikket szentelt személyének például a Néprajzi lexikon, a Magyar utazók lexikona, hogy szerepel a természettudomány és a technika nagy magyar alakjait, illetve az agrártörténet kiválóságait számbavevő életrajzgyűjteményekben, azt jelzi, hogy az általa művelt komplex leíró műfajt több tudományterület is elismeri tudománytörténeti előzményként. ([47], [48], [49], [50]) Az általa közölt adatok szakmailag korrekt felhasználását azonban nem segíti elő, hogy az e szócikkek végén található irodalomjegyzék a Keleti-féle nekrológ és a 150. évforduló megemlékezéseinek felsorolásával véget is ér, és nem tartalmazza még az önálló kötetben megjelent, tehát könnyebben hozzáférhető újabb irodalmat sem, ezzel nem ad támpontot a forráskritikai eredmények továbbgondolására.

3. Fényes Elek XX. század végi jelenlétének legkézenfekvőbb bizonyítékai műveinek reprint kiadásai. A talán kiadói vállalkozásként is kifizetődő kiadások a történeti, népraj-

³ Nem őrzi a kéziratos hagyatékot az MTA Kézirattára, nincs anyaga az Országos Levéltárban, ahol pedig a Nemzeti Múzeumtól átvett iratanyagból kibontott személyi fondokról összesített mutató áll rendelkezésre. Lehetséges, hogy a kortársak nem tulajdonítottak értéket az iratkötegeknek, s szemétre került? Lehetséges, hogy az élete utolsó évtizedeiben anyagi gondokkal küzdő Fényes Elek egy rokon területen dolgozó pályatársának adta el feljegyzéseit, s annak hagyatékában lappang? E kérdések is a további kutatás egyik lehetséges irányát jelzik.

⁴ Mindössze két hírlapi cikket találtunk, az is a levelezés rovatban jelent meg. Lásd: [4], [17], [37].

zi megközelítésű tudományágak művelői, a helytörténészek és a múlt iránt érdeklődő nagyközönség igényeit elégítették ki olyan időben, amikor a történeti Magyarország területének egészére vonatkozó friss feldolgozások széles körben nem voltak hozzáférhetők. E reprintek olykor az eredeti kiadás egyszerű reprodukciói, máskor jegyzetekkel, mutatóval vagy előszóval bővített szövegekzlések.⁵

Az MTA Kézirattárában fennmaradt, 1840-ben papírra vetett önéletrajzát olvasva és a vele foglalkozó irodalmat forgatva úgy tűnhet, szinte minden lényegeset tudunk Fényes Elekről.⁶ Ha végigtekintünk az alábbi, az életrajz lehetőleg minden ismert állomását felsoroló listán, megállapíthatjuk, hogy a különböző források adatait időrendbe állítva évről évre nyomon követhető pályája. A vele foglalkozó irodalomban azonban rendszerint külön válik társadalmi működésének leírása és műveinek értékelő bemutatása; életrajzírói attól függően, hogy tudományos pályáját vagy közéleti tevékenységét vizsgálták, emeltek ki egyes vonatkozásokat. Az életút pusztá tényeinek felsorolása – kiegészítve önállóan megjelent fontosabb műveinek adataival és a művel kapcsolatos legfontosabb forráskritikai megállapításokkal – azért is fontos, mivel úgy tűnik, a művek és az életmű helyes megítélésének kulcsa is az életrajz lehet.

Életrajzi adatai időrendben

1807. július 3-án a Bihar megyei Csokajon született. Apja *Fényes Antal* földbirtokos, anyja *Nadányi Zsuzsanna*.⁷

1814 és 1822 között a debreceni református kollégiumban tanult. ([33], [38])

1822–1824-ben Nagyváradon a királyi akadémia filozófiai fakultásán tanult. [33]

1824–1826-ban Pozsonyban elvégezte a jogot, s ott maradt gyakornoknak is. [33]

1827-ben mint törvénygyakorló jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. (Lásd az önéletrajzot.)

1828-ban mint királyi táblai jegyző Pesten tartózkodott. (Lásd az önéletrajzot.)

1829 márciusában Pesten letette az ügyvédi vizsgát, majd elkezdte az adatgyűjtést egy terjedelmes földleíráshoz, s ennek érdekében több utazást tett.⁸

1830-tól tanácskozási joggal részt vett az országgyűlésen, gr. *Haller János* követeként. (Lásd az önéletrajzot.)

1831-ben ismét az országot járta, illetve Csokajra ment, és gazdálkodni kezdett az apja által kiadott birtokrészen. [33]

⁵ Az általunk ismert reprintek a következők: Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld- és népisme, statisztikai és történeti folyóirat. *Fényes Elek és Luczenbacher János* felügyelése mellett szerk. és kiad. *Vahot Imre*. Utószó: *Kósa László*. Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest. 1983.; Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Budapest. Állami Könyvterjesztő Vállalat. 1984.; Magyarországnak, 's' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. (A mű Vas vármegyét bemutató részének reprintje.) Vas megyei levéltári füzetek 4. Bev. jegyz.: *Benczik Gyula, Mayer László*. Vas megyei Levéltár. Szombathely. 1991.; A magyar birodalom ststisztikai, geographiai és történeti tekintetben: részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak... 1. kötet: Komárom vármegye. (Forráskiadványok 1.) Kultúr Kálmán. Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány. Tatabánya. 1992.; *Fényes Elek*: Komárom vármegye leírása (1848). (Csallóközi Kiskönyvtár.) Utószó: *Koncsol László*. Pozsony. Kalligram Kiadó. 1994.

⁶ Keleti nyomán ([21] 5. old.) az volt ismeretes, hogy önéletrajzi feljegyzések nem maradtak utána. Fényes Elek önéletrajza az MTA Kézirattár 1231:6 jelzet alatt található, s mivel e saját kezű dokumentum több ponton helyesbíti, illetve kiegészíti az életrajzi írások adatait, a két kézírásos oldalnyi szöveget betűhív olvasatban függeléként közreadjuk. (Az MTA Kézirattárából idézett iratok összegyűjtésében *Breiner né Varga Ildikó* volt segítségemre, köszönet neki érte.)

⁷ Születési dátumát önéletrajza alapján adjuk meg. A széles körben elterjedt július 7. valószínűleg keresztelésének dátuma. *Szinnyi* ([38] 374. old.), *Kovacsics* [27] szerint 10 gyermek közül harmadikként született. *Paládi-Kovács* ([33] 8–9. old.) szerint a legkisebb, tizedik gyermek volt. *Galgóczy* ([19] 110. old.) szerint kilenc, nagykorúságot ért testvér (5 fiú és 4 leány) között ő volt a legkisebb. Bár édesanyjaként 1846-ban, tehát még Fényes Elek életében megjelent *Vahot Imre* cikkében *Nadányi Zsuzsannát* nevezte meg – összhangban a mellékletben közölt önéletrajzzal –, a halála utáni megemlékezésekben Keletinél és Galgóczynál is *Máriássy Éva* szerepel. Sajnos a XX. századi területváltozás miatt Csokaj református anyakönyvei nincsenek meg az Országos Levéltár mikofilmgyűjteményében, esetleg a helyszínen lehetne a családfáról részletesebb adatokat gyűjteni.

⁸ Lásd az önéletrajzot, illetve [38] 374. old., [33] 14. old. szerint 1828–1829-ben két évet ügyvédként Pesten, illetve az országot járva töltött.

1831-ben apja meghalt kolerában. Testvéreivel megosztotta a családi birtokon, saját részét Lajos testvérének elzalogosítva, a kapott összesen 1832–1836-ban a Pozsony megyei Sárosfán bérelt földet, s oda is költözve gazdálkodni kezdett.⁹ Nőül vette egykori szállásadónője leányát, *Eitele (Eisele) Zsófiát*, egy tisztartó árváját. ([33], [38])

1831 és 1835 között Pozsonyban és Sárosfán lakva rengeteget utazott anyaggyűjtési céllal, illetve levélben kért adatokat. Későbbi műveihez tízezerszám gyűltek a cédulák. ([33], [38]) Magyarország különböző vidékei mellett felkereste Morvaországot, Alsó-Ausztriát és Stájerországot is. (Lásd az önéletrajzot.)

1836-ban, mikor első nagy munkáját nyomtatni kezdték, végleg Pestre költözött. ([33], [38]) Ittartózkodása első éveiben az irodalomnak élt, illetve ügyvédi gyakorlatot folytatott. [38]

1836-ban megjelent a Magyarországnak ... mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben című művének első kötete, 1840-ig megjelent mind a hat kötet, 175 nyomdai íven, 2828 nyomtatott oldalon. [33] Ebben a falvak népességét a megyék többségénél az 1830-as egyházi sematizmusok alapján adta meg, 11 megye esetében azonban *Ludovicus Nagy* 1820-as évekbeli adatait vette át, Temes és Torontál megyénél pedig a népösszeírás alapján közölte. [1]

1837. szeptember 7. a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. ([13], [32], [38])

1838. július 1. és 1839. január között állásban volt. *Borsos Márton* megbízásából *Vállas Antallal* együtt szerkesztette az első hazai mezőgazdasági lapot, az *Ismertetőt*. A szerkesztőségi munka kapcsán tanulmányozta a külföldi közgazdasági és agrártudományi szakirodalmat.¹⁰

1840. szeptember 8-i naggyűlésén a hatkötetes mű elnyerte az akadémia 200 aranyas nagyjutalmát, ülnökkévé választotta a dunamelléki református főkonvizstórium, táblabírává Bihar, Torontál és Ugocsa vármegye. ([21], [33])

1841. november 13-tól a Magyar Iparegyesület egyik alapítója, választmányi tagja, 1847-től aligazgatója, iskoláinak, iparműkiállításainak szervezője volt, részt vett az iparosokra vonatkozó statisztikai adatok gyűjtésében is. ([27], [33], [38])

1842–1844. A Magyarország állapota... hat kötetes művet második kiadásban is megjelentette a kiadó, ebből az első három kötet átdolgozva jelent meg. Fényes országosan ismertté lett. [33] A három átdolgozott kötetben a népesség számát egyrészt az 1839–1840-es sematizmusok alapján közölte, de megadta a nem nemesek összeírása alapján is. A változatlanul hagyott kötetekben azonban továbbra is egymás mellett szerepelnek az 1830-as sematizmusok adatai és *Ludovicus Nagy* 1820 körüli adatai. [1]

1842-ben megjelent a Magyarország statistikája 1-3. kötete, ezt 1843 decemberében német nyelven is kiadták. [33] Ez valószínűleg a Magyarország állapota tervezett összefoglaló kötete, ami annál modernebb felfogásban ismert, s a lehetőségekhez mérten élt a nemzetközi összehasonlítás eszközével is. [21] Az ország népességét 1839–1840-es sematizmusok alapján határozta meg. [1] Először ebben a művében foglalkozott a népmozgalom kérdésével. Felsorolta az ország összes akkor ismert barna- és feketeszén-lelőhelyét, s beszámolt a hevesi, zalai kőolajról is. [33]

1843-ban elnyeri megosztva az akadémiai nagyjutalmat. ([21], [33])

1842-ben belépett abba az írói körbe, amelyből kialakult a Nemzeti Kör, amelynek 1843. október 13-tól 1845. október 4-ig alelnöke (elnök: *Vörösmarty Mihály*), majd az ismételt egyesülés után Ellenzéki Kör néven 1847. január 20-tól 1849. júniusáig alelnöke (elnök: *Teleki László*) volt. ([33], [38])

1843. június 3-tól 1847. március 20-ig az Országos Magyar Gazdasági Egyesület előadója. ([27], [38]) Ekkortól ő szerkesztette az Egyesület kiadásában megjelenő *Mezei Naptárt*, amelynek példányszáma előbb 40, majd 80 ezerre nőtt és melyben a Magyarország földleírása sorozattal kivonatolva ismertette hatkötetes nagy művét, s ezzel korábban ismeretlen olvasóközönséghez juttatta el. Neki volt köszönhető a vidéki fiókegyletek egész hálózatának megszervezése. [33]

1843. november 13. és 1848. május között az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnél Fényes mellett segédként volt foglalkoztatva *Galgóczy Károly*, aki részt vett irodalmi működésében is. ([38], [19])

1844. december 22. Szerepe volt a Gyáralapító Társaság megalakításában és vezetésében. [33]

1845. október 15-én a Nemzeti Körből kivált Kossuth-párti kisebbség tagjaiból megalakította a Pesti Kört, amelyek alelnöke lett (elnök *gr. Ráday Gedeon*). [33]

1847-ben megjelentette a Magyarország leírása 1-2. kötetét. Ez a korábbi két nagy mű leszűrt kivonata. [21] Az 1842-es kötethez képest teljesen újjáformálódik és sokat gazdagodik az ipart és kereskedelmet bemuta-

⁹ [21] 6. old., [38] 375. old., [33] 15. old. Az események sorrendje némileg eltérő a forrásokban.

¹⁰ [33], [43] szerint 1838. február és július között dolgozott csak itt, s nagy botrányral és 56 forinttal a zsebében távozott.

tó fejezet, a Termékek leírásánál is kerülnek újabb adalékok a szövegbe, jórészt változatlan marad a mezőgazdaság jellemzése. [1] Az egyes megyék népességszámához egységesen az 1846. évi sematizmusokat vette alapul, és a társadalmi szerkezet megrajzolásához felhasználta az 1846. évi népösszeírás végeredményét is. [1] E mű kidolgozásában részt vett *Galgóczy Károly* is. [19]

1847-ben hónapokig betegeskedett. [21] Formálisan is szerződést kötött *Galgóczy Károllyal*, aki megbízásából 32 megyét utazott be, hogy a helyszínen gyűjtsön földrajzi, történeti és statisztikai adatokat. Ennek felhasználásával készült el a Komárom megye kötet, illetve a Borsod megye kötet kézirat. [21]

1847-ben megválasztották az Iparegyesület aligazgatójává (az igazgató *Kossuth Lajos* volt), és annak közlönyét, a *Hetlapot* is ő szerkesztette. ([27], [33], [38]) Iparegyesületi működése kapcsán nagy része volt a Védegylet megalakításában, szervezésében, vezetésében is. [38]

1848-ban az országgyűlési képviselőválasztáson a gödöllői kerületben jelöltette magát, de *Beniczky Ödönnel* szemben nem választották meg, más forrás szerint visszalépett. [21] Ugyanekkor jelentős része volt abban, hogy *Kossuthot* Pest megyében megválasztották. ([21], [38])

1848 januárjában megjelent A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történeti tekintetben. 1. Komárom megye leírása. (A sorozatból több kötet nem jelent meg.) A kötet előszavában is szerepel, hogy létrehozásában *Galgóczy Károly* is szerepet játszott. E kötet az első a magyar földrajzi irodalomban, amely időjárási mérési adatokat közöl. A felekezetek anyakönyvei alapján megyei szintű népmozgalmi adatokat is tartalmaz.¹¹

1848 tavaszán tevékeny szerepet játszott a történelmi eseményekben.¹²

1848. április 26-án *Szemere Bertalan* belügyminiszter osztálytanácsossá nevezte ki, és megbízta az Országos Statisztikai Hivatal megszervezésével és vezetésével. Munkatársai: *Galgóczy Károly*, *Palugyay Imre*, *Bajkay Endre*, *Jerney János*, *Bárándy János* és *Köváry László* voltak. A kormány Szegedre költözéséig volt hivatalban. ([19], [38], [42])

1848 május – 1849 június a Radical Kör alelnöke volt. [33]

1849-ben a vészbíróság elnöke volt. ([33], [38])

1849 októberéig Biharban, leginkább Csokajon, testvéreinel bujdosott, majd októberben önként jelentkezett. *Kossalkó János* haditörvényszéki államügyész jóindulatának köszönhetően büntetlenül szabadult. ([33], [38])

1851-ben kiadta a négykötetes Magyarország geographiai szótára című munkáját. [33] A mű egyes megyék esetében az első adatgyűjtés frissebb adatokkal kiegészített, helységnévtárszerű változata. A községi lakosság szám igen heterogén: anélkül, hogy ez jelezve lenne, a településeknél felváltva szerepelnek *Ludovicus Nagy* 1820-as adatai, 1830-as, illetve 1839–1840-es sematizmusadatok, olykor még újabbak is, illetve egyes városoknál az 1850–1851-es népszámlálás eredményei is megjelennek. ([1], [41])

1854-ben eladta gödöllői birtokát – szülője és nyaralója volt ott –, és visszaköltözött Pestre. ([32], [38])

1856-ban a debreceni református kollégium megválasztotta tanárnak, alkalmazásához azonban a Helytartótanács nem járult hozzá. [33]

1857-ben az Első Általános Magyar Biztosítási Társulat alakulása körül tevékenykedve titkárrá és az életbiztosítási ügyosztály főnökévé választották. Kidolgozta az élettartam és halálozási valószínűség tábláit. 1859-ben az intézet vezetőivel támadt súrlódások miatt lemondott. ([21], [38])

1858. december 15. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi osztálya rendes tagjává választotta. [13]

1859-ben megjelent magyarul, majd 1860-ban német nyelven is a Magyarország statisztikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból c. mű 1. kötete. A 100 holdon felüli birtokosokat és az utolsó posta adatait is tartalmazó, a községeknél a földterület művelési ágak szerinti megoszlását is feltüntető vállalkozás tovább nem folytatódott. [41]

1860. január-februárban súlyos beteg, meg kellett operálni. Átmenetileg szállása sem volt. [43]

1860-as évek elején a kormány magyar hivatalos lapjának, a *Sürgönynek* volt a főmunkatársa, és írt a konzervatív *Pesti Hírnök* számára is. [38]

1860-as években családja: testvére, *József* és unokatestvére *Károly*, barátai és az írói segélyegylet támogatta. [21]

1865. december 7. Az MTA naggyűlése, azzal az indoklással, hogy akadémiai székfoglalóját nem tartotta meg, rendes tagból levelező taggá minősítette vissza. [53]

¹¹ [21], [33], [9], 1. lábjegyzet. A megye valamennyi községét kilenc időmetszetben vizsgáló tanulmány szerzője szerint Komárom megye ezen újbóli leírása, bár több benne a történeti adat, statisztikailag kevésbé sikerült, a pusztai népesség száma például az 1836-os kötetben pontosabb. A szerző a sok tévedést a helyi viszonyok nem ismeretével magyarázza.

¹² Ekkori cselekedetei napról napra megismerhetők a hivatkozott irodalomból.

1867 elején benyújtotta a Magyar Tudományos Akadémiának meg nem tartott székfoglalója gyanánt korábbi sajtópublikációi összefoglalásaként A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járárok szerint című munkáját, amit 1867. április 8-án az Akadémia felolvasottul elfogadott és meg is jelentetett. A tanulmány úttörő volt a magyar nemzetiségi statisztika területén, bár a magyarok számát pontatlanul, túl nagyra tüntette fel.¹³

Az 1860-as évek második felében *Csengery Antal* javaslatára az MTA Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottsága, hogy nehéz helyzetében segítségére legyen, felkérte egy tanulmány megírására, amely 1867-ben a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közleményekben jelent meg.¹⁴

1867 után felajánlotta munkáját a megalakult kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterének, az alakuló statisztikai szervezet vezetését ugyan el nem nyerte, de *Gorove István* miniszter jóindulatából tiszteletdíjat kapott.¹⁵

1869. szeptember 27-én folyamodott Pest város statisztikai hivatalának igazgatói állásáért, de a betöltésnél nem rá esett a választás.¹⁶

1870 nyarán a *Magyar Újságban* 7 részes cikksorozatban kritizálta az 1870-es népszámlálás statisztikai hivatal által közzétett táblázatát. [23]

1870 nyarán *Szlávy József* földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez folyamodott támogatásért egy helynévtár összeállításához. [51]

1870 szeptembere és 1873 márciusa között részt vett az Országos m. kir. Statisztikai Hivatal munkatársaival együtt az 1873-as helynévtár összeállításában.¹⁷

1876. július 23. hosszú betegség után Újpesten meghalt, temetésének költségeit a statisztikai hivatal fedezte. [38]

1877. november 26. Keleti Károly emlékbeszédet tartott felette az Akadémia „összes ülésében”. [21]

Támpontok Fényes Elek életművének értékeléséhez

Ha műveit és tevékenységét kor- és eszmetörténeti szempontból értékeljük, ki kell emelnünk, hogy első művei megjelenésükkor példátlanul népszerűek voltak, mert adataikkal, szemléletükkel valós érdeklődést elégítettek ki, nemcsak a művelt nagyközönség, hanem a közigazgatás és a reformországgyűléseken formálódó politikai ellenzék körében is. *Vahot* nyomán szinte minden életrajzában szerepel, hogy könyvei a nemesi könyvtárak alapállományához tartoztak. Az ország területének, népességének, gazdasági viszonyainak megismerését szolgáló leíró kötetei az útleírás-irodalom mellett nagy szolgálatot tettek az egységesülő nemzettudat kialakulásának.¹⁸

Tudománytörténeti szempontból értékelve írásait feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy az általa – és Magyarországon több kor- és pályatársa által – művelt leíró statisztika mint műfaj nemzetközi mértékkel mérve korára már elavult. A Magyarországnál polgárosodottabb országokban ekkorra már megszervezték a hivatalos statisztikai szolgálatokat, amelyek egységes szempontok szerint rendszeresen folytatott anyaggyűjtéseik alapján megbízható adatokkal elégítették ki a kormányzat, a közigazgatás és a tudomány igényeit. A statisztika mint módszertani tudomány eszköztára ekkorra már kialakul. Fényes egész élete és pályája szempontjából sorsdöntő jelentőségű, hogy ez a váltás Magyarországon épp az ő életének derekán következett be. A szabadságharc bukása után, az

¹³ ([32], [39], [43]) Az utólagos székfoglalást nem említi *Fekete*. [13]

¹⁴ [43] A Párhuzam egy felől a magyar koronai birodalom, másfelől az ausztriai német, lengyel és cseh koronai országok közt, területi, népességi, had- és pénzügyi tekintetben című munkájáról van szó.

¹⁵ ([21], [38]) *Gorove István* 1867. II. 20. és 1870. V. 24. között volt földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, a tiszteletdíj tehát ekkortól járhatott neki, az ezzel kapcsolatos iratanyag feltehetőleg megvan a minisztérium levéltári anyagában.

¹⁶ *Körösy Józsefet* nevezték ki. [21]

¹⁷ A magyar korona országainak helynévtára. Szerk.: Országos m. kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. Athenaeum. 1873. 1538 old. Előszó.

¹⁸ Az útirajzok hazai jelentőségéről lásd [34].

abszolutizmus éveiben a Magyarországra is kiterjesztett osztrák statisztikai adatgyűjtések szolgáltattak a korábnál megbízhatóbb, bár sokak által vitatott, elfogultnak értékelt, azonban figyelmen kívül nem hagyható adatokat. A kiegyezés után hamarosan felállított hivatalos statisztikai szolgálat meginduló adatgyűjtései pedig a kortársak szemében végképp leértékelték, elavulttá tették Fényes enciklopédikus jellegű munkáit. Emberi tragédiája, hogy e nagy változások közepette nem akadt számára hely.

A történeti távlat fújta le a port ismét köteteiről, műveinek a történeti statisztikai megközelítés adott újból jelentőséget. [40] Mivel olyan korból közöl számszerű adatokat, amelyről nincsenek vagy csak hasonló jellegű magángyűjtésű adatok vannak, ezáltal közlései a korszak történetével foglalkozók számára megkerülhetetlenné váltak.¹⁹ Ha azonban műveit a korszak tanulmányozásának történeti forrásaként akarjuk felhasználni, alkalmazni kell vele kapcsolatban az adatok hitelességének, felhasználhatóságának mérlegelésénél e szaktudomány teljes forráskritikai eszköztárát. Az ilyen jellegű vizsgálódásra ez ideig néhány kisebb területen került sor. Ezek során kiderült, hogy munkáiban – a legnagyobb elismeréssel említettekben is – több hiba, hiány, tévedés is található, mihelyt az ellenőrzést lehetővé tevő ismeret-, illetve forrásanyag birtokában közelítünk hozzá. ([9], [12], [36], [41])

Az adatainak forrásait, a művek összeállításának folyamatát vizsgáló tanulmányok, úgy tetszik, hasztalan intenek arra, hogy közléseinek kritikátlan elfogadása tévedésekhez vezethet.²⁰ Az egyes publikációk használata során is feltétlenül szem előtt kell tartani azt a körülményt, hogy községsoros adatai valószínűleg egész irodalmi működése alatt az 1831–1835-ben felállított, az 1830-as egyházi sematizmusok, illetve kisebb részt *Nagy Lajos* népességi adataira támaszkodó, az 1790-es kataszteri felvétel tévesen értelmezett mezőgazdasági adatait tartalmazó nagy adatgyűjtésre támaszkodtak. Ezen adatok teljes körű, szisztematikus felfrissítésére a későbbiekben nem került sor, e munkát Fényes csak elkezdte, de nem fejezte be. Élt ugyan az OMGE-nél, az iparegyesületnél és egyebütt betöltött pozíciója nyújtotta lehetőségekkel, és nem hagyta abba adatgyűjtésének gazdagítását, tévesnek bizonyult adatainak korrigálását. Ismeretes, hogy mint az OMGE előadója fordult levélben adatokért településekhez, s kiaknáza a mellé írnokként beosztott Galgóczy Károly munkaerejét tisztán magánkutatásai céljára is.²¹ Egyleti, szerkesztői működése egyébként is tág teret biztosított számára, hogy az ország különböző pontjain élő emberekkel és hivatalnokokkal kapcsolatba kerüljön, s ez talán még az adatgyűjtésnél is nagyobb súllyal esett latba akkor, amikor – a kor könyvértékesítési szokásai szerint – a kinyomtatott példányokat el kellett adni. Műveinek kiadása és értékesítése tehát szintén jelentős szervezőmunkát igényelt, amit betöltött pozíciói elősegítettek.²² A folyamatosan, de egyenletlenül bővülő adatbázisból születtek községsoros adatokat tartalmazó művei, egy-egy új megközelítéshez más-más szempont szerint csoportosítva, illetve összegezve az adatokat. Egy-egy új kötetét ekként nem lehet az akkori valóság naprakész lenyomataként értékelnünk, azok csak az adatbázis akkori állapotának lenyomatai. Tehát azt kell

¹⁹ Így például a Magyarország történeti kronológiája Fényes adataival jellemzi az ország akkori gazdasági helyzetét, az [30] is több helyen hivatkozik adataira.

²⁰ ([11], [1]) Sajnálatos, hogy *Dombi* és *T. Mérey* a számítógépen rögzített jelentős nagyságú anyag forráskritikai áttekintésére nem vállalkozott.

²¹ Idézik az OMGE leveleit: [41], 10. lábjegyzet, [35]; *Galgóczy* szerepére [19] és [21].

²² Iparműkiállítások, egyesület területi szervezete kiépítése. Könyvterjesztői módszerét jól dokumentálják a Tyukody-féle biográfia mellékleteként közölt levelek.

mondanunk, hogy ha egy település, terület bizonyos adatai változatlanok maradtak a nagy adatközlések egyes kötetekben, az nem jelenti feltétlenül azt, hogy az adott jelenség maga is változatlan maradt, csak azt, hogy a változást jelző adat, forráscsoport nem jutott el Fényeshez. A változás első jelzése nem feltétlenül azt jelzi, hogy mikor történt a változás, csak azt, hogy addigra mindenképpen megtörtént és Fényes tudomására jutott.²³ A történelmi és az életrajzi adatok egyaránt azt mutatják, hogy 1848 után Fényes egyre kevésbé tudott friss adatokat szerezni. Úgy tűnik, 1851-re elszakadt egymástól a cédulás adatbázis és az összefoglalások. Miközben az adatok korszerűsítését a cédulás anyagon lényegében mindig csak elkezdte, de soha sem fejezte be, az összefoglaló kötetekben a megyei és az országos adatokat igyekezett frissen tartani. Ezzel, illetve a könyvterjesztés számára megváltozott feltételeivel is magyarázható, hogy egy újabb, nagy, az egész országot bemutató sorozat kiadására irányuló törekvései kudarcot vallottak. E helyzetet így sommázza Keleti: „Művei nagy terjedelműek, de leg-becsesebb bennök az anyag. Ha ez hiányozni kezdett, a befejezés is abban maradt.” [21]

Életrajzainak visszatérő eleme, hogy a szabadságharc bukása derékba törte pályáját, s többé igazából nem talált magára. Valójában megváltozott helyzete előidézőinek azonban csak egyik eleme volt közvetlenül a politika, amikor 1856-ban a Helytartótanács megakadályozta, hogy elfoglalja a debreceni református kollégium által felkínált tanári állást. Sokkal erősebbek lehettek a közvetett politikai hatások: a szellemi élet legkülönbözőbb területein kiépített személyi kapcsolatrendszere felbomlott, azok, akikhez tartozott, jelentős részben emigrációba kerültek.²⁴ Az 1852-ben kiadott, szigorúan korlátozó egyleti törvény nemcsak azt akadályozta meg, hogy tere nyíljon a szabad társulásoknak, az egyesületek tisztségviselői posztjainak megszűnésével néhány értelmiségi megélhetését is veszélyeztette.²⁵ E változás Fényest annál érzékenyebben érinthette, mivel számára nemcsak némi biztos kenyérkeresetet jelentettek egyesületi tisztségei és a velük járó szerkesztői pozíció, hanem módot adott az adatgyűjtésre s egyben értékesítési lehetőséget az elkészült kötetek számára is.²⁶ Ehhez járult továbbá, hogy átalakult az általa művelt szakterület.²⁷ A tudományok formálódó rendszerében a korábban enciklopédikus államismetről sorra levált a földrajz, a néprajz, s önállósodott a módszereiben egyre kidolgozottabb statisztika. [33] Fényes társadalmi és közéleti marginalizálódásának valószínűleg csak egyik s talán nem is a legfontosabb oka lehetett sokat emlegetett szerzősége a kormánypárt és a konzervatívok lapjánál. Megintcsak találónak tűnik Keleti tömör megállapítása: „Maradtak neki barátai s ezeket nem is politikai működése idegenítette el tőle; hanem inkább társadalmi hanyatlása.” [21] Ennek kirívó pontja volt akadémiai rendes tagságának megszüntetése.

Fényes Elek akadémiai tagsága

A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi osztályának levelező, majd rendes tagjává választása, illetve rendes tagból levelező taggá visszaminősítése – gyakran tévesen

²³ Jó példát találni erre Sopron bányászata és ipara kapcsán az [41]-ben.

²⁴ Az életrajzi részben felsoroltakon kívül tagja volt még a természettudományi társulatnak, a művészeti, sőt a hangászati egyesületnek is. [33]

²⁵ A megváltozott egyesületi helyzetre lásd [28].

²⁶ [33] Ennek rendszerességére enged utalni az a felajánlás, hogy minden díj nélkül elvégezze a feladatot.

²⁷ E kérdésről [20]-ban további gazdag irodalmat lehet találni.

akadémiai tagságának törlése – olyan életrajzi adat, ami a vele foglalkozó feldolgozások egyikéből sem hiányzik. Levelező tagságát az Akadémia 200 forintos nagyjutalmát is elnyert, hatkötetes nagy munkájának, a Magyarország mostani állapotja... címűnek köszönhető, későbbi művei közül a Magyarország statistikája szintén kapott – megosztott – akadémiai nagyjutalmat. A forradalom és szabadságharc bukása után az Akadémia közgyűlése tíz évig nem ült össze, s a hosszú szünet utáni első, 1858-ban megtartott közgyűlésen 16 rendes tagot választott, köztük *Arany János* költőt, *Ballagi Mór* nyelvész-szótáríró, *Csengery Antal* közgazdász-történetírót, *Fényes Elek* statisztikus-földrajzi író, *Hunfalvy Pál* nyelvész-etnográfust, *Jedlik Ányos* fizikust, *Wenzel Gusztáv* jogtörténészt, hogy csak a ma is ismerteket soroljuk. [13] Úgy tűnik, az Akadémia igyekezett soraiba emelni mindazokat, akik köztiszteletnek örvendtek, s Fényes ekkor még ezek közé tartozott. A későbbiekben a rendes tagok számának ilyen mérvű bővülésére már nem volt példa, évi 1-3, kivételes esetben 4 tag felvételére nyílt lehetőség.

Ahhoz, hogy jobban megértsük a Fényes visszaminősítése körüli helyzetet, röviden át kell tekintenünk az esemény hátterét. Az MTA-nak 1858 és 1870 között 6 osztálya volt, így a nyelv- és széptudományi, a filozófiai, a törvénytudományi, a történelmi, a matematikai és a természettudományi osztály. Az Akadémia alapszabálya értelmében az egyes osztályokon a rendes tagok száma 7-7 lehetett, azaz egy időben összesen 42 akadémiai rendes tag volt, új tagot csak az elhalálozás miatt megürült helyekre lehetett választani. Az akadémiai rendes tagokat az alapszabályban felsorolt kötelezettségek terhelték, s tagságuk folytán jövedelmet húztak. [52] Az akadémiai rendes tagság azonban ekkor sem volt főállású foglalkozás, hanem a szellemi élet más területein betöltött pozíciókhoz társult. Miközben az akadémiai tagság rangot jelentett az egyénnek, az akadémiának mint testületnek az adta meg a rangját, hogy kik voltak a tagjai.

A Fényes Elekkel történtek kapcsán az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az önkényuralom idején az 1857-es népszámlálás szerint Magyarország népességében az értelmiség 65 369 főt tett ki, (arányuk nem haladta meg az összlakosság 7 ezrelékét), az ekként nyilvántartottaknak fele közhivatalnok volt (több mint 40 százaléka pedagógus, közülük 1864-ben a felsőoktatásban 227, a középiskolákban 1627 főt foglalkoztattak). [30] Ráadásul a jobbágyfelszabadítás miatti kártérítés elhúzódó kifizetése következtében a volt birtokos nemességnek csak kisebb része volt képes középbirtokosi szinten megkapaszkodni, jelentős része elszegényedett, és az önkényuralom elleni passzív ellenállás elmúltával értelmiségi, hivatalnoki pályára törekedett. [28] A kevés betölthető pozícióra így sok volt a jelentkező. Fényes Elek abbéli igyekezete, hogy állandó hivatalba kerüljön, 1848 után eredménytelen maradt: tanári kinevezése politikai okokból, biztosítótársasági foglalkoztatása személyi okokból hiúsult meg, a megalakuló országos, illetve fővárosi statisztikai hivatal vezető posztjainak betöltésénél pedig nem rá esett a választás. Fényes Elek így maradt írásaiból élő, független értelmiségi akkor, amikor a 7 ezreléknyi értelmiségi népességnek mindössze 1 százaléka, az országban együttesen mintegy 715 fő volt hivatásos író és szerkesztő. [52] E kényszerű helyzet következményét így summázta Keleti: „...elkomorul lelkünk, hogy a szakirodalmi tevékenység egymaga, bár vasszorgalmú, nemcsak jólétre nem segíti, de el sem tartja az író, ha hivatala vagy egyéb kenyérkereső alkalmazása vagy más vagyonszerzési forrása nincs”. [21]

Vegyük ezek után számba, amit az esetről tényszerűen tudni lehet. Az Akadémia titoknokai – mai szóhasználatlaltal főtitkára – 1865. december 7-én a naggyűlés elé terjesztett

indítványában javasolta, hogy töröljék a rendes tagok sorából mindazokat, akiket 1858-tól 1861-ig rendes taggá választottak, de székfoglalójukat nem tartották meg. [53] Hogy pontosan ismerte a betérjesztő a javasolt intézkedés következményét, jelzi, hogy ugyanitt rögzítették is: „...minthogy pedig e határozat folytán most már a történelmi osztályban egy rendes tag helye megürült: a nevezett osztály fölhatalmaztatik, hogy e hely betöltése végett még e naggyűlés folytán ajánlatot tehessen”. A történelmi osztályt aligha érte késületlenül ez a felkérés, mivel a megürült helyet három nap múlva valóban be is töltötték: 1865. december 10-én akadémiai rendes taggá választották *Hunfalvy János* földrajztudóst, statisztikust, egyetemi tanárt. [13] Korábban, 1858-ban ugyanakkor választották levelező taggá Hunfalvyt, amikor Fényest rendes taggá. Az akadémián aktívan tevékenykedő, a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közleményeket is szerkesztő Hunfalvy – mint a hazai földrajztudomány első professzora – már 1863-ban támadta Fényest, vitatva, hogy egyáltalán geográfusnak tekinthető-e, hiszen az ország egészéről nem volt képes átfogó képet adni. [33] Egyebek mellett szerepe lehetett abban, hogy a tudós társaság arra törekedett, hogy kettejük akadémiai tagságának felcserélésére módot találjon.

Ezen szándék érvényesítését elősegíthette az a körülmény is, hogy – az akadémiai almanach 1865-ös kötetét véve alapul – Fényes Elek ezekben az években nem publikált. Miközben még a levelező tagok tevékenységét is gyakran több mű címléírása jelzi, Fényesnél ennyi áll: „politikai és nemzetgazdasági cikkek hírlapokban”. Emellett az is szembetűnő, hogy az akadémiai rendes tagok mindegyikének a társasági, egyesületi címek mellett társadalmi presztízisüket meghatározó állása is volt. Így például a történettudományi tagtársak között volt egy egyetemi tanár, egy nyugalmazott udvari kamarai számvevőtiszt, egy földhitelintézeti titoknok, egy kanonok, továbbá köztük szerepelt a Nemzeti Múzeum régiségtárának őre. A hírlapi cikkek írásából élő, állandó lakhelyeül egy pesti fogadót megjelölő, az akkori tudományosság szempontjából már korszerűtlennek ítélt Fényes Elek nem illett a tudós társaságba.

Megfelel a valóságnak a levelező taggá visszaminősítés indokául megjelölt tény, hogy az 1858. december 15-én akadémiai rendes taggá választott Fényes Elek nem tartotta meg a teljes jogú tagság feltételeként előírt székfoglalót, holott ezen alapszabályi kötelezettségnek a vele együtt, illetve a később megválasztottak csaknem mindegyike egy éven belül eleget tett. [13] Az intézkedés jogalapját Fényes sem vitatta, ezt jelzi, hogy – ha késve is – 1867 elején benyújtott egy tanulmányt, amit székfoglalóul el is fogadott az Akadémia, s azt Hunfalvy János véleménye alapján soron kívül ki is adták. [39] Az életrajzi adatoknál utaltunk már arra, hogy kapcsolata az Akadémiával később sem szakadt meg teljesen.

Még két körülményt érdemes tisztázni. Egyik az indítvány betérjesztőjének személye, akit – Keleti említi – Fényes az élete végéig gyűlölt. [21] Az indítványt az MTA titoknoka terjesztette be, s ezt a tisztet 1865. január 26-tól Arany János töltötte be. Kérdés, hogy Keleti mentegetésekkel is kísért megjegyzése valóban órá vonatkozott-e, vagy arra, aki a hivatalát még igen rövid ideje betöltő költőt arra ösztönözte, hogy a több körülmény által indokolt helycsere lebonyolításának módját keresse meg. Arany szerette volna az ügyet csendben lebonyolítani, azonban az 1866. május 28-i ülés határozata értelmében az 1865. december 7-i naggyűlés jegyzőkönyvének kivonatát meg kellett küldenie Fényes Eleknek. [39]

A másik tisztázandó körülmény szintén az eseményeket feltehetőleg jól ismerő Keletitől származik, és pedig az, hogy „reá és egyedül reá alkalmazván az alapszabályok teljes szigorát” jártak el, arra enged következtetni, hogy ezen az alapon más rendes tagságát is meg lehetett volna szüntetni. [21] Az MTA Adattára alapján arra következtethetünk, hogy Keleti esetleg *Jókai Mór*ra utalt, aki 1861. december 20-án rendes taggá választatván csak 1870-ben, azaz kilenc évvel később olvasta fel székfoglalóját. Ez a körülmény is aláhúzza a Fényest visszaminősítő akadémiai határozat némileg koncepciós jellegét, hiszen arra hívja fel a figyelmet, hogy az akkori magyar szellemi élet egy olyan súlyú szereplőjét, mint Jókai Mórt, aligha jutott volna eszébe a tudós társaság szervezeti rendje felett örökös tisztségviselőknek ilyen formai okok miatt törölni a rendes tagok sorából. [13]

FÜGGELÉK

FÉNYES ELEK ÖNÉLETRAJZA 1840-BŐL²⁸

Nagyméltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram !

Azon levélnek következtetésében, melyet Excellenciád hozzám július 8kán 1840. hivatalosan intézni kegyeskedett, az ott kitétt pontokra e' következő adatokat vagyon szerencsém alázatosan közleni:

1. Születtem július 3kán 1807. Csokajon, Bihar vármegyében Fényes Antal és Nadányi Zsuzsána nemes szüleitől. Születésem helyén nevelkedtem az 1814k év november hónapjáig, a' midőn Debreczenbe vitetvén, itt végeztem el 8 esztendő alatt az alsó elemi és deák iskolákat. 1822–1824ig a' philosophiát a' nagyváradi, 1824–26ig törvényt a' posonyi királyi akademiában hallgattam. Mint törvénygyakorló az 1827ki évet országgyűlésen Posonyban, 's az 1828ki évet mint királyi táblai jegyző Pesten töltöttem; martiusban 1829. az ügyvédi esküt letetvén. Ezután régi kedvencz tanulmányimra, u.m. geographiára, statisticára, statusgazdálkodásra több időt fordíthatván, elkezdtem adatokat gyűjteni Magyarországnak egy terjedelmes földleirathoz; mellynélfogva hazánkban több utazásokat tettem, 's az 1830-ki országgyűlésen is mint gróf Haller János képviselője végig jelen voltam. Országgyűlés után születésem helyén, atyám által kiadott jószágomban gazdálkodék, a' midőn a' foglalatosság e' nemét igen megkedveltem. 1832–36ig mint házas Posony vármegyében telepedvén le, ez időszakot részint Posonyban az országgyűlésen, részint Sárosfalván gazdálkodásban, részint Magyarország több különböző vidékeibe, továbbá Morva, Alsó-Ausztria, Stájer országokba tett utazásokban töltöttem. 1836tól fogva mind a' mai napig állandóul Pesten lakván, részint literariai, részint ügyvédi dolgokkal foglalatostkodtam, 's foglalatostkodom. – Megtiszteltetést nyertem azáltal, miszerint a' magyar nemzeti academia 1837-ben sept. 7kén levelezőtagnak, 's a' helvetiai vallástételt követők dunamelléki egyházkerülete 1840-ben jun. 15kén tanácsbirának választta.

2. Nyomatott munkáim ezek:

A.) Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. Első kötet. Pesten. Trattner-Károlyi nyomtatása. Uri utca 612. szám. 1836. nagy 8ad rét 532 lap. E' munának többi kötetei is ugyan e' czim alatt, ugyanazon nyomtatóműhelyben 's városban megjelentek illy következő renddel: Második kötet, 1837. nagy 8. 680 lap. Harmadik kötet, 1837. nagy 8. 455 lap. Negyedik kötet, 1839. nagy 8. 480 lap. Ötödik kötet, 1839. nagy 8. 262 lap. Hatodik kötet, 1840. nagy 8. 420 lap. Az egész munka Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak geographiáját, 's a' Katonai Végvidék statisticáját teljesen magában foglalja, 's 6 kötetben, 2828 lapon, nagy 8ad rétben 175 1/2 ivre terjed.

²⁸ MTA Kézirattár K 1231:6.

B) E' című magyar ujságot: Ismertető, Honi 's Külgazdaságban és Kereskedésben 1838ik évnék második félévében szerkesztetem, 's ebben, némi apró fordításokat mellőzve, saját dolgozataim ezek voltak:

1. Balásházy János gazdasági munkájának recenziója	370ik szeleten
2. Békés vármegye, gazdasági tekintetben	33 " "
3. Földművelés akadályai (a' magyarországi)	1 " "
4. Fulneki uradalom Morvaországban	22 " "
5. Juhok kerengőségéről	25 " "
6. Pestmegyei árvíz által károsult helységek	55 " "
7. Szentes, mezőváros, gazdasági tekintetben	17 " "
8. Az üszögről	73 " "

C) A' Társalkodóba 1839ik év második felében e' következő státusgazdasági értekezéseket irtam:

a) Minimumról még egy szó	276 és 269 lapon
b) Minimum's Maximum tárgyában további felvilágosítás	329 "
D) Álnév alatt soha sem irtam.	

E) Kéziratom illy című nagy részt készen van: Magyarország statistikája. Az egész teend közel 60 nyomtatott ivet, 's hihetőleg két kötetben jelenik meg.

Ezeknek közlése után magamat Excellentiád kegyességébe ajánlván, mély tisztelettel maradok Excellentiádnak alázatos szolgálja

Fényes Elek

Pesten, aug. 14 kén, 1840.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- [1] *Benda Gyula*: Fényes Elek forrásai. *Agrártörténeti Szemle*. 1981. évi 3–4. sz. 365–380. old.
- [2] *Benda Gyula*: Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 1767–1867. (Számok és történelem 1.) KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1973. 458 old.
- [3] *Borbély Andor*: Fényes Elek emlékezete. *Földrajzi Közlemények*. 1957. évi 4. sz. 362–364. old.
- [4] *Csendes László*: Hazáját ismerni minden honfinak szép és hasznos. *Népszabadság*. 1996. évi 174. sz. 9. old.
- [5] *Dányi Dezső*: Fényes Elek emlékezete. *Statisztikai Szemle*. 1986. évi 11. sz. 1134–1137. old.
- [6] *Dezsényi Béla*: A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában. Irodalomtörténeti Közlemények. 1953. 163–204. old.
- [7] *Dolányi Kovács Alajos*: Száz év Fejér vármegye községeinek népesedéstörténetéből. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1938. évi 248–265. old.
- [8] *Dombi Péter -- T. Mérey Klára*: Dél-Dunántúl településhálózatának néhány gazdaságtörténeti jellemzője a XIX. század közepén. Fényes Elek két művének számítógépes feldolgozása alapján. 1-2. rész. Somogy megye múltjából. Szerk.: *Szili Ferenc*. Kaposvár. 1991. (Levéltári évkönyv 22./13–33. old. és u.o. (Levéltári évkönyv 23.) 157–169. old.
- [9] *Edelényi Szabó Dénes*: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1927. évi 2. és 3. sz. 169–202., 294–322. old.
- [10] Az első magyar statisztikai hivatal megalapításának százéves fordulója és Fényes Elek emléke. *Statisztikai Szemle*. 1948. évi 1–6. sz. 96. old.
- [11] *Faragó Tamás*: A budapesti peremkerületek leíró statisztikai adatforrásai, 1800–1870. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve XXII. 1985–86–87. Főszerk.: *Kiss Jenő*. Budapest. 1991. 112–129. old.
- [12] *Faragó Tamás*: A pilisi járás népességi adatai a XIX. század közepén. Leíró statisztikáink népességtörténeti forrásrétke. A Dunántúli településtörténete. Szerk.: *Somjai Balázs*. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága. Veszprém. 1989. 517–528. old.
- [13] A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–1973. Összeállította: *Fekete Gézáné*. MTA Könyvtára. Budapest. 1975. 610 old.
- [14] Fényes Elek emlékkiállítás. 1957. július 9–19. Útmutató. Budapest. 1957. 24 old.
- [15] Fényes Elek emléktáblájának leleplezése Újpesten. *Statisztikai Szemle*. 1935. évi 9. sz. 809–811. old.
- [16] Fényes Elek jutalom a statisztikai irodalmi tevékenység ösztönzésére. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 8–9. sz. 912–913. old.
- [17] *Fényes Sándor*: Fényes Elek élettörténetéhez. *Magyar Nemzet*. 1982. évi 201. sz. 14. old. (Tisztelt Szerkesztőség rovat.)
- [18] *Fenyő István*: A haza és valósága. Fényes Elek a reformkor évtizedeiben. *Fenyő István*: Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1969. 321–450. old.
- [19] *Galgóczy Károly*: Fényes Elek, a magyar gazdasági egyesület előadója. Az országos magyar gazdasági egyesület emlékkönyve. III. Szerk.: *Galgóczy Károly*. Országos magyar gazdasági egyesület. Budapest. 1883. 110–121. old.

- [20] Horváth Róbert: A magyar leíró statisztikai irány fejlődése. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportjának és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának kiadányai. 13.) Budapest. 1966. 130 old.
- [21] Keleti Károly: Fényes Elek emlékezete. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. 5. köt. 2.) MTA, Athenaeum. Budapest. 1878. 37 old.
- [22] Kemény Gábor: Száz esztendő a „Statistik des Königreichs Ungarn” Fényes Elek magyarországi statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1944. évi 1–3. sz. 46–57. old.
- [23] Körmendi Gábor: Fényes Elek (1807–1876) műveinek válogatott bibliográfiája. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1986. 11 old.
- [24] Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1989. 334 old.
- [25] Kósa László: Népismeretünk nagyjai. Fényes Elek. *Élet és Tudomány*. 1987. évi 7. sz. 223. old.
- [26] Kovács Alajos: Fényes Elek statisztikai munkássága. *Statisztikai Szemle*. 1924. évi 7–8. sz. 340–346. old.
- [27] Kovacsics József: Fényes Elek. *Élet és Tudomány*. 1957. évi 29. sz. 899–902. old.
- [28] Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. II. A magyarországi társadalmi-kulturális intézmények története 1945-ig. Művelődéskutató Intézet. Budapest. 1986. 504 old.
- [29] Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1865. Eggenberger Ferdinánd. Pest. 1864. 290 old.
- [30] Magyarország története, 1848–1890. Szerk.: Katus László. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1979. 768 old.
- [31] Mészáros István: Fényes Elek élete és munkássága. *Statisztikai Szemle*. 1957. évi 7. sz. 533–544. old.
- [32] A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1975. 548 old.
- [33] Paládi-Kovács Attila: Fényes Elek. (A múlt magyar tudósai.) Akadémiai Kiadó. Budapest. 1976. 212 old.
- [34] Pándi Pál: „Kisértetjárás” Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. 1–2. köt. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 570, 482 old.
- [35] Sárközi Zoltán: Mezőkövesdi iparstatisztika 1847-ből. *Matyófölde*. 1970. 98–99. old.
- [36] Szaszkoné Sin Aranka: A nemzetiség- és településstatisztika 18–19. századi forrásai. Rendi társadalom-polgári társadalom 2. Kutatás – módszertan. Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula. 1989. 457–481. old.
- [37] Szent-Imrey Pál: Fényes Elek születésének 175. évfordulóján. *Magyar Nemzet*. 1982. évi 38. sz. 157. old. (Tisztelet Szerkesztőség rovat.)
- [38] Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája. Budapest. 1894. (A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnymomat-sorozata.) 374–383. old.
- [39] Thirring Gusztáv: Akadémiánk és a hazai statisztika. Székközlő értekezés. MTA. Budapest. 1927. 60 old.
- [40] Thirring Lajos: Fényes Elek műveinek történeti statisztikai vonatkozásairól és értékeléséről. Történeti statisztikai közlemények. 1–2. KSH Könyvtár és Levéltárak Országos Központja. Budapest. 1958. 76–79. old.
- [41] Thirring Lajos: Sopron jellemzése Fényes Elek 1836 és 1867 között megjelent statisztikai-földrajzi műveiben. *Soproni Szemle*. 1958. évi 3. sz. 207–216 old. és 4. sz. 299–309. old.
- [42] Trócsányi Zsolt: Az 1848/49-i Országos Statisztikai Hivatal. *Statisztikai Szemle*. 1955. évi 3. sz. 216–228. old.
- [43] Tyukody Piroska: Fényes Elek. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Pécs. 1940. 58 old.
- [44] Ünnepek Fényes Elek születésének 150. évfordulójára. *Statisztikai Szemle*. 1957. évi 7. sz. 545–549. old.
- [45] Vért András: Fényes Elek. *Statisztikai Szemle*. 1949. évi 10–11. sz. 351–354. old.
- [46] MTA Kézirattári repertórium. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat Kézirattára, valamint a Földüvelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium iratai.
- [47] Magyar agrártörténeti életrajzok. A–H. Szerk.: Fűr Lajos, Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Budapest. 1987. 539–543. old.
- [48] Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Zs-ig. Főszerk.: Nagy Ferenc. BME–MMÉV–MTA–MTESZ–MVSZ–OMIKK Budapest. 1992. 142–143. old.
- [49] Magyar utazók lexikona. Szerk.: Balázs Dénes. Panoráma Kiadó. Budapest. 1993. 119. old.
- [50] Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig. Főszerk.: Nagy Ferenc. Better–MTESZ–OMIKK. Budapest. 1997. 294–295. old.
- [51] A magyar korona országainak helységnévtára, 1873. Országos m. kir. Statisztikai Hivatal. Athenaeum. Budapest. 1874. 1538 old. (Előszó.)
- [52] A Magyar Tudományos Akadémia alapszabálya. MTA Kézirattár KSK. 8.025/3. Pest. 1860.
- [53] MTA Naggyűlési jegyzőkönyv, 1865. XXV. Pest. IX 1363 Kézirattár.

TÁRGYSZÓ: A statisztika története. Fényes Elek.

SUMMARY

The Study offers data on the life of Elek Fényes, Head of the first National Statistical Office of Hungary in 1848.

On the basis of available data the author tries to approach the historical truth especially in the matter of Elek Fényes' membership of Academy which has brought about many false opinions. The most significant parts of the special literature on Elek Fényes are also summarized in the study.

A HÁZTARTÁSI KÖLTSÉGVETÉSI ADATFELVÉTELEK HÉT ÉVTIZEDE

DR. BARANYAI ISTVÁN

A hazai reprezentatív háztartási adathelyzések hét évtizedes múltja tekintenek vissza. Ezek a felvételek a háztartások bevételeit, kiadásait és természetesen a háztartásokban élők személyi adatait gyűjtötték össze. Emellett rendszerint a lakásaikra és bizonyos gazdasági fejlettség elérése után azok felszereltségére, továbbá a könnyen számba vehető nagyobb értékű tartós javakkal való ellátottságára vonatkozó adatokat is felmérték. Mindezeket túl egyéb adatok folyamatos vagy esetenkénti számbavételével további lehetőségek adódtak számos társadalmi–gazdasági jelenségnek ugyanazon háztartásokra vonatkozó, előbbieken említett adataival összefüggő vagy mindezeketől független vizsgálataira is.

A háztartási költségvetési statisztika megfelelő nagyságú minta, kielégítő reprezentáció, valamint sikeres – a valóságot jól közelítő – adatgyűjtési eredmények mellett nem pusztán fogyasztási és bevételi (jövedelmi) statisztika, hanem különböző ismérvek (például a lakóhely jellege, társadalmi–gazdasági hovatartozás, háztartástípus, jövedelmi színvonal stb.) függvényében számos demográfiai, munkaügyi, oktatási, egészségügyi, lakáskörülményi, keresleti stb. kérdésre is sokrétű információt nyújthat. Adatokat szolgáltat például a fogyasztóiár-statisztika súlyrendszeréhez (korlátozottan az árak alakulásáról), továbbá a nemzetgazdasági elszámolások során is fogyasztásként számba vett saját termelésből eredő (túlnyomórészt élelmiszer-) fogyasztásról avagy az állatállományról is. Az elsődleges feladat azonban a lakosság különböző rétegeihez-csoportjaihoz tartozó háztartások jövedelmeinek, kiadásainak, fogyasztásának számbavételével és többoldalúan csoportosított adatainak feldolgozásával és elemzésével életkörülményeiknek és – folyamatos felvételek esetén – azok időbeli változásainak vizsgálata, továbbá a különböző áruk és szolgáltatások, illetve ezek csoportjai iránti kereslet alakulásának, törvényszerűségeinek elemzése. A felvételi eredmények felhasználói ezért elsősorban az életszínvonal – és a szociálpolitika – alakítói (tervezői) és művelői, valamint a piacutatással foglalkozók.

A megfelelő reprezentációt biztosító, megbízható és általánosítható háztartási adatok gyűjtése azonban több ok miatt nem könnyű feladat, illetve csak bizonyos hibahatárok között lehetséges. A felvételekkel kapcsolatosan – vázlatosan – a következő három kérdés-csoportba sorolható problémák merülnek fel.

a) A „megfelelő” *mintanagyság* a háztartási költségvetési felvételek esetében nem egyértelmű, hanem inkább relatív fogalom. A számba vett egyes cikkekre (például tejre, bútorra), illetve ezek kisebb-nagyobb csoportjaira-főcsoportjaira (például tej-tejtermékek, élelmiszerek, lakásberendezési-felszerelési javak) fordított kiadások szóródása természetesen igen tág határok között mozog, ugyanakkor a „szükséges” minta nagyságát közismerten a szóródás mértéke határozza meg. Elégé nagy minta szükséges még akkor is, ha csupán a legátfogóbb adatokra vonatkozóan (jövedelem és fogyasztási kiadás főcsoportjaira: 4-6 és 8-10 főcsoportra) az egész sokaságon belül néhány nagyobb társadalmi-gazdasági rétegre például maximum ± 5 százalékos véletlen mintavételi hibahatár a cél. Mindezek és természetesen az anyagi ráfordítások ésszerű korlátok között tartása miatt, többnyire olyan mintanagyság mellett szokásos dönteni, hogy például a kiadások főbb csoportjai közül az elsődleges szükségletek (élelmiszerek, ruházzkodás, lakásfenntartás) tekintetében viszonylag kicsi legyen a mintavételi hiba, a többinél pedig a nagyobb mértékű is elfogadható. Ez utóbbi fokozottabban fennáll a részletesebb vagy/és kombinatív csoportosításokkal feldolgozott adatoknál. Mindezek ellenére a viszonylag csak nagy hibahatárokkal reprezentáló adatok is nagyon hasznosak, amennyiben azokkal egyértelmű összefüggéseket, tendenciákat lehet feltárni. (Az ilyen adatokat közismerten általában matematikai módszerekkel lehet korrigálni, egyértelműbbé tenni. Az adatok felhasználói gyakran élnek is ilyen lehetőséggel.) Külön probléma a folyamatos, évről évre ismétlődő felvételek esetén az időbeli folyamatok reprezentációja. Lehetséges ugyanis, hogy bizonyos mintanagyság a legátfogóbb adatok térbeli reprezentálásához elegendő, de az időbelihez már nem, ennek ellenkezője is előfordulhat azonban attól függően, hogy mérsékelt vagy gyökeres változások következtek-e be egyik évről a másikra, például a jövedelmekben és azok arányaiban, avagy kiadásokban és azok arányaiban. Az időbeli változások reprezentációjának kérdéseiben még vannak megoldandó teendők.

b) A *mintavétel módszereit* illetően elvben a véletlen mintavétel a legelfogadottabb, amennyiben a kiválasztott háztartások túlnyomó többsége vállalja a közreműködést, illetve az azt elutasítók összetétele az alapvető meghatározó ismérvek tekintetében nem különbözik lényegesen az alapsokaságétól. Mivel azonban a közreműködést elutasítók aránya bizonyos társadalmi-gazdasági körülmények között igen magas is lehet, és ez szisztematikusan és igen jelentősen torzíthatja a mintát, más mintavételi módszerek alkalmazására is sor kerülhet (például ún. tudatos kiválasztás, különböző „kvóta” rendszerűek, többféle módszer kombinációja stb.).

c) Végül az előbbieken említett mintavételi torzuláson kívül az egyes háztartásoktól gyűjtött *adatok megbízhatósága* is igen jelentősen befolyásolja a felvételek eredményességét, többnyire nagyobb (esetenként sokszorta nagyobb) mértékben, mint például az a) pontban említett mintavételi „véletlen” hiba. A számbavétel eredményessége nagyon sok tényezőtől függ: egyrészt a háztartások közreműködő készségétől, a kérdezőbiztosok felkészültségétől, rátermettségétől, az alkalmazott módszertől (feljegyzéses, kikérdezéses), az összeírás gyakoriságától, másrészt a jólét (gazdasági fejlettség) fokától, a társadalom morális állapotától, az adórendszerrel stb.

A háztartásoknál számba nem vett (vehető) hiányok részben tudatos elhallgatásból adódnak (a legális vagy nem legális jövedelmek elhallgatása részben vagy egészben a „közterhek” mérséklése miatti megfontolásból vagy egyes családtagok olyan kiadásainak be nem vallásából, amelyek még más családtagok ellenérzését is kiváltanák, például alkoholos italokra fordított összegek). A hiányok másik része feledékenységéből és abból adódik, hogy a közreműködést ugyan vállalták, de azt felületességéből hiányosan teljesítik. A gazdaság, illetve az életszínvonal alacsony foka mellett a kiadási tételek száma sokkal kisebb, mint magasabb fejlettség, illetve magasabb életszínvonal esetén, amikor az igen nagy számú kis- és közepes összegű kiadási tételek kimaradási (elfelejtési) esélye sokszorta nagyobb, mint szerény anyagi viszonyok között.

E gondolatok talán érzékeltetik a háztartási költségvetési felvételekkel kapcsolatos sokrétű problémákat, és remélhetőleg, a továbbiakban időrendben vázlatosan ismertett háztartási felvételek hazai történeti jellemzőinek, módszertanának jobb megértéséhez, megítéléséhez is hozzájárulnak.

Folyamatos évente (vagy két évente) ismétlődő, viszonylag nagy mintával történő háztartási költségvetési felmérések a KSH szervezésében kezdetben kísérleti jelleggel 1949 végén kezdődtek. Ezért elsőként az ezt megelőző időszak történéseit ismertetem.

A kezdetektől 1949-ig

Az első, részben háztartási költségvetési felmérésnek is tekinthető munka az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből Pozsonyhoz fűződik. Egy háztartási monografikus munka 14 munkáscsalád 1914. évi fogyasztási adatait is tartalmazza.¹ Ezt követte a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának 1928/1929-ben, 365 budapesti háztartásra kiterjedő felmérése; ami már „költségvetési felvételnek” minősül. E háztartások közül a háztartásfő foglalkozása alapján 181 volt munkás (köztük 13 közszolgálati altiszt²), 83 magán- és köztisztviselő, 19 kereskedelmi alkalmazott, 19 önálló iparos, kereskedő és szabadfoglalkozású, 37 nyugdíjas és vagyonából élő, 26 pedig „egyéb” és ismeretlen státusú háztartás volt.

A mintavétel módszeréről a leírásokból annyi ismert, hogy az a munkahelyeken történt „nem véletlen” módon, de szem előtt tartva azt a követelményt, hogy az adott munkahelyről lehetőleg arányosan szerepeljenek a különböző foglalkozásúak, beosztásúak. (Munkanélküliek és alkalmi munkások nem kerülhettek a mintába és természetesen a „felső tízezer”-hez tartozók sem. Akkor gazdasági válság lévén, aránylag sok volt a munkanélküli.) Az adatgyűjtés során számba vették a háztartás tagjainak személyi adatait, a lakásra vonatkozó főbb adatokat és a természetesen a bevételeket és kiadásokat. Ez utóbbiakat naplóvezetéses módszerrel, az élelmiszereknél, italoknál és ruházkodási cikkeknel, valamint például a tisztálkodást szolgáló cikkeknel a mennyiségeket is. (Később az élelmiszerek mennyiségeiből tápanyagfogyasztást is számítottak.)

Az adatfelvétel eredményeiből az első adatközlés 1930-ban jelent meg.³ Ekkor 50 munkásháztartás egy-egy teljes (1929.) évi adatait közölték egyenkénti, nagyon részletes felsorolásban mindennemű összegezés nélkül. Ennek a több mint 1100 oldalas kiadványnak az előszavában *dr. Illyefalvi I. Lajos*, a kötet szerkesztője jelzi, hogy: „... a közeljövőben e munkát követni fogja az a publikáció, amely a polgárság szociális és gazdasági viszonyait tárja fel...” A „közeljövő” helyett azonban csak öt év múlva, 1935-ben jelent meg ez a szintén több mint 1100 oldal terjedelmű kiadvány.⁴ Ez a kötet ugyancsak egyenkénti felsorolásban 50 „polgári” háztartás egy-egy teljes (1929.) évi adatait közli szintén nagyon részletes tagolásban. Ezen kívül 19 háztartás 1926. évi adatait is közli az 1928/1929. évi felvétel előtti „próba felvétel” alapján.

Ezen szociográfiai szemléletű közlések nagyon részletes egyedi háztartásonkénti adatai a kevés számú háztartás ellenére nagyságrendi képet adnak a lakás nagyságától és komfortosságától függő lakbérékről, a keresetek foglalkozástól függő nagyságáról, illetve a viszonylag nagy különbségekről, a polgári háztartások egy részénél kifizetett cseledbérékről, az élelmiszer-fogyasztási szokásokról és nem utolsósorban arról, hogy a munkásháztartások nagyobbik része és a szerényebb jövedelmű polgári háztartások jövedelmük túlnyomó részét létfenntartási szükségleteikre (élelmezés, lakásfenntartás, ruházkodás, tisztálkodás) fordították.

¹ *Dr. Illés Imre*: Háztartási statisztika. 1914. E munkát a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának szerkesztésében megjelent „Statisztikai Értesítő” 1942. decemberi számában megjelent „Törvényszerűségek a budapesti háztartások élelmezési és egyéb kiadásaiában” c. elemzés (279–284. old.) említi.

² Az ilyen háztartásokat később a „polgári háztartásokhoz” sorolták.

³ A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Szerk.: *Dr. Illyefalvi I. Lajos*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1930. 410–437. old.

⁴ A Főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai. Szerk.: *Dr. Illyefalvi I. Lajos*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1935. 428–469. old.

Annak okáról, hogy a polgári népe sségre vonatkozó kiadvány csak több évvel később jelent meg, a kiadvány előszavában dr. Illyefalvi I. Lajos a következőket írja: „...A munka ... a maga teljes egészében már évekk elelőtt elkészült és kinyomtatásra várt. Az 1930. év folyamán még reméltem, hogy a kötet néhány hónapon belül elhagyhatja a sajtót (nyomdát). Sajnos ígéretemet nem válthattam be. A Hivatal költségvetése a nehéz gazdasági viszonyok hatása alatt időközben 47 százalékkal csökkent és a kötet kinyomtatása ... később vált lehetővé.” A költségvetés drasztikus csökkentése lehetett az oka annak is, hogy a 365 háztartás adatainak összegezésére a felvétel befejezése után nem kerülhetett sor. (Az elég nagy tömegű adathalmaz feldolgozása a korabeli „technikával” nagyon jelentős munkát igényelt volna.)

Átfogó összegezt adatok első ízben 1942-ben jelentek meg (lásd 1. jegyzet), ezt megelőzően azonban különböző részadatokat (nagyreszt egyes élelmiszerek, élelmiszercsoportok fogyasztásáról) már felhasználtak különböző piacelemzési munkákban. Az 1942. évi publikációban külön a munkás- és külön a polgári háztartások (181, illetve 158 háztartás) főbb adatai a jövedelmük nagysága szerint szerepelnek. Jövedelmi színvonalnak az „egy fogyasztási egységre” – nagyjából felnőttre átszámított egységre – jutó jövedelmet tekintették (7 kategóriát alkalmazva). Ezekből az adatokból kítűnik többek között, hogy az összes kiadásból az élelmezésre fordított hányad a jövedelmi színvonal függvényében 27-65 százalék között szóródik. Vagy például az évi 1000 pengőnél alacsonyabb egy fogyasztási egységre számított jövedelemmel rendelkező háztartások aránya a munkásháztartások körében 56, a polgári háztartások körében 17 százalék. Az összes kiadásból az élelmezésre fordított kiadás aránya a munkásháztartásoknál 52,5, a lakbérre fordított kiadásé pedig 14,9 százalék, a polgári háztartásoknál ugyanezen arányok 39,2, illetve 18,8 százalék. (A munkásokra a szoba-konyhás és kisebb, részben „egy helyiséges” lakás, a polgári háztartásokra a 2-3 szobás komfortos bérlakás volt jellemző.) A polgári háztartások átlagos összes kiadása 75 százalékkal haladta meg a munkásokét.

További összeített eredményeket tettek közzé a „Budapesti háztartások élelmiszercsoportjainak fogyasztása az 1928/1929. évi háztartási számadások szerint” c. tanulmányban.⁵ Ebben a munkában többek között a munkásháztartások összességének és a polgári háztartások 9 csoportjának bevételi, kiadási adatait és azon belül élelmezési kiadásait, valamint a mintához tartozó háztartásoknak és azok tagjainak számát közölték. Az egy személyre számított évi bevétel, kiadás és élelmezési kiadás a munkások háztartásainál 700, 640 és 337 pengő, a magántisztviselők háztartásainál 1244, 1199 és 458 pengő, a köztisztviselők háztartásainál 1511, 1397 és 504 pengő volt. Ezek az adatok a kis minták ellenére nagyságrendileg elfogadható képet nyújtanak az akkori arányokról, figyelembe véve a kereseti arányokat, a kereső-eltartott arányt és a csak köztisztviselőket illető, akkor speciálisnak számító pénzbeni juttatásokat (lakbér- és családi pótlék).

Az időrendet követve, a Fővárosi Statisztikai Hivatal 1946 végétől 1949-ig 100-200 – többnyire 170-180 – budapesti háztartásra vonatkozóan szervezett folyamatos háztartási költségvetési felvételeket.⁶ Az 1946 végén induló (a példátlan méretű infláció után 1946. augusztus 1-jétől vezették be az új stabil pénzt, a forintot) adatgyűjtés eredménye-

⁵ Piackutatási munkálatok V. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. Budapest. 1944. 237-245. old.

⁶ Marczell Gyula: Háztartásstatisztikai felvétel a budapesti családokról. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1948. évi 1-6. sz. 7-56. old., továbbá a „Háztartásstatisztikai Tájékoztató”. (Kézirat 1949. február 5.), valamint a korabeli Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala Havi Füzetei alapján.

ként 1947. januárról 100, októberről 180 körüli háztartás adatai voltak feldolgozásra alkalmasak. Az 1948. februári mintából – 175 háztartásból – a háztartásfő foglalkozása alapján 81 volt alkalmazásban álló munkás, 51 köztisztviselő, 25 magántisztviselő és 18 nyugdíjas (az önálló iparosokat, kereskedőket stb. nem vonták be az adatgyűjtésbe). A mintavétel az egyes munkahelyeken (gyárak, közüzemek, hivatalok) toborzással történt. Az adatokat havonta naplóvezetési módszerrel, azaz tételes, folyamatos feljegyzéssel gyűjtötték. A számbavétel a háztartások tagjainak személyi adataira, a lakás jellemző adataira, a bevételekre és a kiadásokra terjedt ki, a vásárolt cikkek mennyiségeinek feljegyzésével.

A főbb eredményeket az említett négy rétegre és az összes adatszolgáltatóra vonatkozóan havonként közreadták a „Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala Havi Füzetei” c. kiadványokban. A „főbb” adatok a következők voltak: a háztartások és fogyasztási egységek száma, a háztartásfő keresete, a többi családtag keresete, egyéb és összes bevétel, a kiadások főbb csoportok szerint (összesen 9 főcsoport), és a fontosabb élelmiszer-csoportokból a beszerzett mennyiség (összesen 15 tétel). A folyamatosan számba vett adatokon kívül esetenként felmérték a „befőzéseket”, azaz a házi élelmiszer-tartósítást, eltevést, egy-egy héten át a naponkénti étellemezési menüt, a főbb ruházatközpontok állapotát és beszerzési idejét, valamint azt, hogy mi maradt meg a háború előtről és mi pusztult el a háború alatt.

A „Budapesti népesség szociális alkatának felmérése” c. program végrehajtásának keretében csak egyik „lépés” volt az ismertetett háztartási költségvetési felvétel. Egy másik figyelemre méltó „lépés” keretében 1947. augusztus–szeptember hónapokban több mint 5000 háztartásra vonatkozó felmérést hajtottak végre.⁷ Ennek során a háztartások összetételére, lakásviszonyaira, jövedelmeire és a jövedelmek felhasználására vonatkozó adatokat gyűjtöttek kikérdezéssel. Mind a jövedelmekről, mind a kiadásokról – kivéve az étellemezési kiadásokat – egyhavi adatot vettek számba, az étellemezési kiadásokat egy hétre vonatkozóan kérdezték. Ezt a programot *Marcell Gyula* statisztikai felügyelő kezdeményezte és tervezte, végrehajtásában a Hivatal számos tagja vette ki részét. A jelzett publikáció módszertani részében a mintavételről az az információ áll rendelkezésre, hogy az nem véletlenszerű volt és a munkahelyeken történt.

A mintába került 5160 háztartás 32 százaléka nem budapesti, hanem a fizikai foglalkozásúaknak 37, a szellemi foglalkozásúaknak 20 százaléka Pest környéki volt. (Ez időben a fővárossal gyakorlatilag egybeépült számos település – például Újpest, Kispest, Pesthidegkút, Rákospalota – önálló város vagy község volt, amelyeket néhány év múlva csatoltak közigazgatásilag Budapesthez.)

Az 5160 háztartás megoszlása a háztartásfő foglalkozása alapján: 3502 fizikai foglalkozású, ebből 1395 szakmunkás, 1559 többi munkás, 548 altiszt; az 1658 szellemi foglalkozásúból 711 magántisztviselő, 645 közüzemi és 302 köztisztviselő. (Az önálló iparosokra, kereskedőkre stb. ezúttal sem terjedt ki az adatgyűjtés.)

A kiadásokat csak 3531 háztartásra vonatkoztatva publikálták, mert a kérdőívek valamivel több mint 30 százalékának az adatait úgy ítélték meg, hogy azok „a célnak nem

⁷ A budapesti népesség szociális alkatának felmérése. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala Havi Füzetei. 1947. október, december. Függelék 68–83. old. (Bevezető: dr. Bene Lajos; Családi- és lakásviszonyok: dr. Kovács Abrahám; Jövedelmi viszonyok: dr. Atlasz Éva; A főbb kiadások alakulása: dr. Titz László; Élelmiszerfogyasztás (és tápanyagfogyasztás): Marcell Gyula.

feleltek meg”. A jövedelmeket és a kiadásokat (ez utóbbiakat 8 főcsoport szerint) Budapest és Pest környék tagolásban, ezeken belül rétegek szerint és a jövedelem nagysága szerint dolgozták fel és adták közre. A 15 oldalas elemzés bevezetője szerint, tekintettel arra, hogy „...egy hónap távlatából csak a fontosabb beszerzésekre és számlával történő fizetésre emlékezhetünk pontosan ... nem volt mód arra, hogy a helyes reprezentáció szabályait ... biztosítsuk”. Ezekből is következően az eredmények inkább az arányokat mintsem az adatok abszolút pontosságát jellemzik, de ez sem lebecsülendő. Néhány figyelemre méltó, érdekes adat az elemzésből:

- az egyedülélők aránya Budapesten 11, Pest környéken 8 százalék;
- az egygyermekes háztartások aránya 31, a kétgyermekeseké 21, a három gyermekeseké 9, a négy- és többgyermekeseké 6 százalék (a többi gyermek nélküli);
- száz keresőre 154 eltartott jutott, ezen belül a fizikai foglalkozásúaknál 164, a szellemiekénél 135, illetve a budapestiekénél 140, a Pest környékieknél 183;
- a fizikai foglalkozásúak 80 százaléka egyszobás lakásban lakott, a szellemi foglalkozásúaknak pedig 44 százaléka, míg a kétszobásban lakók aránya 44, a 3 és több szobásban lakóké pedig 12 százalék;
- a kiadásokból az élelmezésre fordított hányad a jövedelmi színvonal nagysága szerint (6 kategóriát alkalmazva) a fizikai foglalkozásúaknál 43–63, a szellemi foglalkozásúak körében pedig 37–57 százalék között szóródott;
- az összes kiadás egy háztartásra számított havi összege a fizikai foglalkozásúaknál 696, a szellemi foglalkozásúak körében pedig 1028 forint volt átlagosan.

A Központi Statisztikai Hivatal 1949 végétől szervezett adatfelvételével a Fővárosi Hivatal az ismertett adatgyűjtését megszüntetve az országos KSH-felvételi programhoz kapcsolódott.

Az 1949–1961 évek közötti időszak

Ezen időszak a felvételek szempontjából két szakaszra osztható: az első rész (1949–1954) a kísérletezéssel, míg a második (1955–1961) már inkább a stabilizáltsággal jellemezhető. A háztartási költségvetési felvételeknek egyik időszak sem kedvezett: még folytatódtak az államosítások, az „önkéntes” államkölcsonre (terv-, majd békekölcsonre) a jövedelmek számottevő részét elvonták, bevezették a gyermektelenségi adót, az 1951. decemberi kormányintézkedések alapján az árszínvonalat jóval nagyobb mértékben emelték, mint a béreket és a nyugdíjakat, a tartalékos állományba tartozó férfiak jelentős részét katonai továbbképzésre hívták be, a mezőgazdasági lakosságot sújtó beszolgáltatási rendszert (bizonyos mennyiségű állatot, állati és növényi terméket nagyon alacsony áron kötelesek voltak az állami felvásárló szerveknek átadni) szigorították, különösen a nagyobb földterülettel rendelkezőknél stb. Bár az 1956-os októberi forradalmi események után megszüntették a beszolgáltatási rendszert, a gyermektelenségi adót és az államkölcsonjegyzést – ezekkel érezhetően javítva a lakosság anyagi helyzetén –, de az 1959 és 1961 közötti években sor került a mezőgazdaság tömeges méretű kollektivizálására, a parasztság mezőgazdasági szövetkezetekbe szervezésére. Mindkét szakaszban jelentős volt az áruhiány, és az önálló kisiparosok létszámának nagymérvű csökkenése miatt számos területen a lakossági szolgáltatásokat is a hiány jellemezte.

Mindezek a körülmények nem teremtettek kedvező feltételeket a háztartási költségvetési felmérések szervezői számára.

Visszatérve a szakmai kérdésekre, a Népgazdasági Tanács, a gazdaságpolitika felső irányító szerve, 1949-ben hozott határozatában arra kötelezte a Központi Statisztikai Hivatalt, hogy 1949 októberétől 1000–1200, nagyobb részben városi, kisebb részben paraszti háztartásra vonatkozóan indítsa meg a folyamatos háztartás-statisztikai adatgyűjtést.⁸ A háztartások kiválasztásánál a foglalkozási és rétegződési ismérveket kellett figyelembe venni. A Központi Statisztikai Hivatal a szervezési munkát a szakszervezetek (a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége és a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, illetve ezek területi szervezetei) segítségével hajtotta végre. E szervezetek munkatársai „társadalmi munkában”, csekély „tiszteletdíjért” szervezték be a háztartásokat az adatszolgáltatói hálózatba. Egy-egy munkatársnak 10-15 háztartást kellett beszerveznie bizonyos irányelvek szerint. A KSH „utazó” szervezői is közreműködtek a szervezésben, főként a szervezők kiválasztásában és feladataik ismertetésében.

1949. októberben Budapesten és 12 városban, novemberben pedig további 3 városban és 26 községben (összesen 42 helységben) szerveztek folyamatos adatgyűjtést. Az 1949. októberi adatgyűjtés közel 600 háztartásra terjedt ki, majd 1950-ben körülbelül 1100, 1951-ben 1360, 1952-ben 2300, 1953-ban 2800, 1954-ben pedig már 3200 háztartás szolgáltatott adatokat. Ezzel együtt azon helységek (városok, községek) száma is bővült, ahol adatszolgáltatást szerveztek. A háztartásoknak az adatszolgáltatói hálózatba való beszerzésénél a szervezőknek a foglalkozási–rétegződési ismérvek között – a feldolgozott adatok csoportosításából következtetve – feltehetően a következőket kellett figyelembe venniük: városokban az alkalmazásban álló ipari munkások, kereskedelmi-közlekedési alkalmazottak, tisztviselők, valamint az ugyancsak alkalmazásban álló „egyéb” foglalkozásúak háztartásait; községekben pedig az egyénileg gazdálkodó kis- és középparasztok, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozók, az állami mezőgazdaságban dolgozók, a föld nélküliek és az „egyéb” foglalkozásúak háztartásait.

Az adatszolgáltató háztartások havi naplóba jegyezték fel személyi adataikat, bevételeiket és kiadásait folyamatosan és tételesen (élelmiszereknél a mennyiséget is), saját termelésű fogyasztásukat cikkenként és hetenként (élelmiszerek, bor, pálinka, tüzelőanyag és saját főzésű mosószappan) mennyiségben, lakásukra, év eleji állatállományukra és földterületükre vonatkozó adatokat. A havi naplókat a szervezők összegyűjtötték, majd továbbították a Központi Statisztikai Hivatalba, ahol kézi munkával és egyszerű kézi számológépekkel havonta háztartásonként rendszerezték és összesítették az adatokat, amelyeket lyukkártyás rendszerű Hollerith-technikával dolgoztak fel város, falu, illetve rétegek és a jövedelem nagysága szerint.

1953. január 1-jétől a következő lényeges változásokra került sor:

- kiiktatták a munkából az említett társadalmi (akkor egyúttal politikai jellegű) szervezeteket, az említett szervezőkétől eltérő és bővülő feladatokkal fizetésért dolgozó kérdezőbiztosokat alkalmaztak;
- a háztartások adatainak feldolgozását decentralizálták, bevonva a KSH megyei igazgatóságainak egy részét a szervezési és ellenőrzési munkálatokba (2-3 megyéből álló regionális körzetekben egy megyei igazgató-

⁸ Az 1949 és 1954. évek közötti történések adatforrásai: Háztartásstatisztika. *Statisztikai Szemle*. 1949. évi 9. sz. 244–246. old.; dr. Zala Júlia: A háztartásstatisztikai adatgyűjtések eredményei. *Statisztikai Szemle*. 1950. évi 1–2. sz. 12–19. old.; A háztartásstatisztikai adatgyűjtés eredményei (1949. október–december). A Központi Statisztikai Hivatal Közleményei 6./1950.; A városi és falusi dolgozó családok jövedelmének és fogyasztásának 1950. évi adatai. Központi Statisztikai Hivatal. 1951.; Munkás-alkalmazotti és parasztcsaládok bevételeinek és kiadásának alakulása, 1953. év. Központi Statisztikai Hivatal. 1954.; Reálbérek és reáljövedelmek alakulása az 1938. és 1949–1953. években. Központi Statisztikai Hivatal. 1954.; Háztartásstatisztika átszervezése. (Kézirat.); Háztartásstatisztika decentralizálása. (Kézirat.)

ságon egy fő foglalkozott e feladatokkal: később, 1955-ig folyamatosan minden egyes megyei igazgatóság bekapcsolódott a munkába).

A kérdezőbiztosok (eltérően a csupán szervezési naplóbegyűjtési és -továbbítási feladatokat végző korábbi szervezőktől) a háztartások beszerzése mellett azokat havonta kétszer látogatták, adataikat átnézték, az észlelt hiányokat pótolták, majd félhavonként (később havonként) gépi feldolgozásra alkalmas nyomtatványon összesítették és az illetékes területi igazgatósághoz továbbították. A KSH területi igazgatóságain az adatokat az ellenőrzés és szükséges javítások után havonta Hollerith-rendszerű lyukkártyás gépekkel rétegek és a jövedelem nagysága szerint feldolgozták, és az eredményeket országos összesítés végett továbbították a Központi Statisztikai Hivatalhoz.

Az eredményeket a KSH évente (néhány esetben ennél gyakrabban) nem nyilvános kiadványokban publikálta. Ezekből a kiadványokból és a korabeli „belső” anyagokból kitérünk, hogy az 1949 és 1954 közötti időszakban adatokat szolgáltató háztartások adatai a valóságosnál alacsonyabbak voltak, különösen 1952-ig. (Az 1953. évi változások, illetve intézkedések hatására a munka minősége lényegesen javult.) Mindezek ellenére az adatok erről a korszakról érdekes és hasznos információkat szolgáltatnak. Néhány figyelemre méltó adat az említett kiadványokból:

– a munkásokra és szellemi foglalkozásúakra vonatkozó fogyasztói árindex 1951-ről 1952-re a jövedelemnél sokkal nagyobb mértékben, átlagosan 40,2 százalékkal emelkedett (ezen belül az élelmiszereknél 51,5, a ruházati cikkekénél 49,5, a fűtési–világítási kiadásoknál 18,8, a szolgáltatásoknál pedig csak 5,2 százalékkal);

– a kiadásokból az élelmiszerekre (ide sorolták az italokat is) fordított hányad az 1951. évi 44-ről 1952-re 54-re, 1953-ra pedig 55 százalékra emelkedett, a ruházatkódásé pedig 16-ról 14-re, illetve 1953-ra 12 százalékra csökkent (a ruházatkódási arány csökkenése akkor romlást jelentett, jóval magasabb fejlettség esetén már javulást jelez);

– a beszállítási rendszer szigorítását jelezte, hogy a parasztság 1951 és 1953 között pénzkidadásának folyamatosan egyre nagyobb hányadát fordította élelmiszerek beszerzésére, mivel olyan cikkeket is vásároltak, amelyeket termeltek ugyan, de a kötelező beszállítás teljesítése után maradó mennyiség nem volt elegendő saját szükségleteik kielégítésére;

– a parasztság összes kiadásából (pénzkidadás és a saját termelésből történt fogyasztás helyi árakon számba vett értéke) az élelmiszerek aránya az 1951. évi 53 százalékról 1953-ra 61 százalékra nőtt, (1952-ben 63 százalék volt az arány, ami a beszállítás 1953 II. félévi enyhülése nyomán mérséklődött 61 százalékra).

Ezeknél az arányoknál figyelembe veendő a korabeli forrásokban közölt megjegyzés, mely szerint „...mindkét fő réteghez tartozó adatszolgáltató háztartások szegényebbek az országos átlagnál, és az élelmiszerek előbb említett arányai ezért a valóságosnál magasabbak”. Az arányok időbeli változásaira vonatkozó adatok azonban reálisan jelzik az egyébként is alacsony életszínvonal 1951 és 1953 közötti jelentős mértékű romlását.

Az időszak második szakaszában 1955-től több tekintetben jelentős módszertani és szervezeti változások történtek.⁹

I. A mintanagyságot az 1954. évi 3200-ról 1955 végéig jelentősen tovább növelték, és ezzel párhuzamosan az adatgyűjtésbe kapcsolt helységek száma is emelkedett. Cserél-

⁹ Az 1955–1961. évek közötti történések adatforrásai: A családok kiválasztásának módja a háztartásstatisztikai megfigyelésekhez. (Kézirat.) ; Előterjesztés a Kollégium részére a háztartásstatisztika átszervezése tárgyában. (Kézirat.); A háztartásstatisztika 1955. évi átszervezésének terve. (KSH Igazgatóságok részére.) (Kézirat.); Feljegyzés a háztartásstatisztikai adatok felhasználhatóságával kapcsolatos vizsgálatok eredményéről. KSH Forgalomstatisztikai főosztály, háztartásstatisztikai csoport. (Kézirat.); Javaslat a háztartásstatisztikai adatszolgáltatás egyszerűsítésére, az adatok minőségének javítására. KSH Forgalomstatisztikai főosztály, háztartásstatisztikai csoport. (Kézirat.); *Baranyai István*: A munkás és alkalmazotti családok bevétele, kiadása és fogyasztása a jövedelem nagysága szerint. *Statisztikai Szemle*. 1957. évi 1. sz. 8–22. old.

tek helységeket, újakat vontak be annak érdekében, hogy a különböző nagyságú és jellegű helységek megyéken belül is nagyjából arányosan szerepeljenek a mintában. Az átszervezés után Budapesten kívül 32 városra és mintegy 100 községre terjedt ki az adatgyűjtés. Az akkori számítások szerint a parasztság jövedelmében és kiadásában nagyobb volt a szóródás, mint a munkások és alkalmazottak háztartásainál. Részben ezért, részben a parasztság adatainak négy réteg szerinti vizsgálatának lehetővé tétele érdekében a több mint 4000 háztartásból a parasztság jóval nagyobb arányban volt képviselve, mint a városi munkások és szellemi foglalkozásúak háztartásai.

2. Az adatszolgáltatók addigi évi 100 forintos „tiszteletdíját” 200 forintra emelték, és a városiak részére is előfizették a Nők Lapját (addig csak a községiek részesültek ebben).

3. 1955. január 1-jétől az adatszolgáltatók közé tartozhattak a városokban lakó és alkalmazásban álló munkások, illetve fizikai dolgozók és szellemi foglalkozásúak háztartásai, a községekben pedig a 25 katasztrális holdnál kisebb földterületen gazdálkodók és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben tagként fizikai munkát végzők háztartásai. E községi háztartások közé olyanok is tartozhattak, amelyekben alkalmazásban álló kereső családtag is volt (munkabérért dolgozott). Nem kerültek a mintába a községi munkások és szellemi foglalkozásúak, a városi és községi önálló kisparosok, kiskereskedők, szolgáltatók, a fegyveres testületek tagjainak háztartásai, valamint az aktív kereső nélküliekből álló háztartások. 1955-ben mindössze 569 ezer fő részesült nyugdíjban, a lakosság 5,8 százaléka és ezek nagyobb része olyan háztartásban élt, amelyben aktív kereső is volt. Ez utóbbiakat bevonták a mintába.

A minta nagyságával párhuzamosan 1955-ben a kérdezőbiztosok (akkor még összeíróknak nevezték őket) száma is természetesen emelkedett. A korábban nem kielégítő munkát végzőket leváltották, a megmaradt és az új kérdezőbiztosokkal szemben növelték a szakmai követelményeket. A KSH igazgatóságainak munkatársai az összeírások helyén is ellenőrizték munkájukat. Bevezették a pénzügyi mérleget mint az adatok ellenőrzésének eszközét. Egy kérdezőbiztoshoz minimum 20 (kivételes esetben 15), maximum 30 háztartás tartozhatott. Az adatszolgáltatókat változatlanul félhavi szinten kellett látogatniuk, adataikat félhavi szinten (később havonta) gépi feldolgozásra alkalmas nyomtatványon rendszerezni, összegezni és az előírt kódjelekkel ellátni. E részfoglalkozású munkáért 25 háztartás esetén havi 500 forintos díjazásban részesültek. (A teljes munkaidőben dolgozó keresők átlagos keresete 1955-ben havi 1113 forint volt, az átlagos havi nyugdíj pedig 298 forint.) A kérdezőbiztosok feladatainak megítéléshez az is hozzátartozik, hogy az akkori nagyon szűk áru- és szolgáltatásválaszték, valamint a szerény jövedelmi viszonyok miatt a háztartások többségénél a napi átlagos vásárlás csupán néhány tételt jelentett, kivéve az akkor is szokásos hétvégi bevásárlást.

4. Az 1955. évi átszervezést megelőzően a mintavétel módszerével kapcsolatos döntés-előkészítő anyag helyesen vázolta fel a jövedelmi színvonalat meghatározó főbb tényezőket. Ezek: a háztartások létszáma, a kereső-eltartott arány, a keresők keresete (ez a munkások és a szellemi foglalkozásúak körében az ágazati hovatartozástól és a foglalkozástól, illetve beosztástól, a parasztság esetében pedig a földterület nagyságától, illetve a tsz-tagok esetében a szerzett munkaegységek számától függött). A földterület művelési ágak szerinti megoszlását és az egységnyi munka – munkaegység – díjazásának mértékét, valamint a kereső-eltartott arányt befolyásoló munkavállalás lehetőségét – mint szintén fontos tényezőket – a helységek nagyság és jelleg szerinti arányos kiválasztása elvben

megoldotta. A szervezési utasítás a munkás- és alkalmazotti háztartások esetében a háztartások száma mellett az előbbi tényezők közül „kvótaként” a keresők ágazatok és főbb állománycsoportok (6 csoport) szerinti megoszlását és az egy főre jutó munkabérfelvételeket írta elő a megyék számára átlagosan, amit még lebontottak helységekre, illetve kérdezőbiztosokra. A paraszti háztartásokra vonatkozó kvóták a következők voltak (szintén átlagosan és megyénként): a háztartások száma, a 8 kat. holdon aluli és azon felüli területen gazdálkodóknál a földterület nagysága részletesebb tagolásban és mindkét rétegnél a munkabérfelvételek aránya, illetve a mezőgazdasági termelőszerkezet tagok háztartásainál az előző évben szerzett munkaegetések száma és a munkabérfelvételekkel rendelkezők aránya. Ezeket is kérdezőbiztosokra, illetve helységekre kellett tovább bontani.

Az 1956. év első felében végzett összehasonlító vizsgálatok¹⁰ eredményeként megállapítható volt, hogy bár az átszervezés nyomán a minta összetétele sokkal jobb lett a korábbinál, de nem teljesen kielégítő mértékben. A munkásoknál és szellemi foglalkozásúaknál az átlagos keresetek jól közelítették az országos átlagot, a keresők aránya azonban számottevően eltért attól, ezért az adatszolgáltatók jövedelmi színvonala alacsonyabb volt az országos átlagnál (a mintába igen kevés egyedülálló került, és a ténylegesnél alacsonyabb volt a kétszemélyes háztartások aránya, az ennél népesebbeké pedig magasabb; bár kisebb súllyal, a parasztságnál is hasonló volt a helyzet). Részletes vizsgálódások után megállapítható, hogy bár a „nagy átlagok” nem tükrözik pontosan a valós helyzetet, az eddigieknél sokoldalúbb csoportosításokkal az adatok remélhetőleg alkalmasak lesznek, például a jövedelem nagysága mellett a különböző típusú, nagyságú, társadalmi helyzetű, lakóhelyű stb. háztartások közötti jövedelmi–fogyasztási–életmódbeli arányok feltárására és azok időbeli változásainak vizsgálatára. Mindezekkel összefüggésben meg kell jegyezni, hogy az akkori körülmények mellett a véletlen mintavétel nem volt járható út, ugyanakkor megfelelőbb kvóták meghatározásához nem álltak rendelkezésre országos és területi adatok.

Az 1956. I. félévi személyi, kereseti és jövedelmi adatok létszámnagyság és azokon belül a keresők száma szerinti kísérleti feldolgozásának eredményeiből első ízben vált számszerűen ismertté, hogy a jövedelmi színvonal kialakításában a kereső–eltartott aránynak jóval nagyobb a szerepe, mint a kereset nagyságának.¹¹ A keresetek közötti különbségek akkor eléggé mérsékeltek voltak, a családi pótlék pedig nagyon alacsony, már azoknál, akik részesültek pótlékban. Két gyermek után csak az alkalmazásban állók kaptak pótlékot, a mezőgazdasági szervezetek tagjai nem, a 3 és több gyermek után pedig ez utóbbiak 20 százalékkal alacsonyabb összeget kaptak, mint az alkalmazásban állók. Két gyermek után a havi pótlék gyemekenként 37,50 forint volt, 3 és 4 gyermek után pedig 60 és 65 forint, illetve a szervezetetieknél csak 48 és 52 forint. (Összehasonlításképpen: a havi átlagos kereset 1956-ban 1200 forint körüli összeg volt, 1 liter tej ára 3,60, 1 kilogramm sertéscombé 26,60 forint, 1 kilogramm cukoré 10,60 forint, 10 dekagramm csokoládéé 18 forint.)

¹⁰ E tanulmány szerzőjét 1956. februárban nevezték ki a háztartás-statisztikai felvételeket szervező részleg (akkor csoport, később osztály) vezetőjévé és ebben a beosztásban dolgozott 1987-ig. A háztartás-statisztikai részleg 1955-ig a Közgazdasági főosztályhoz, 1956-ban átmenetileg a Forgalomstatisztikai főosztályhoz, majd 1957-től ismét a Közgazdasági főosztályhoz tartozott.

¹¹ Ezek az eredmények a *Statisztikai Szemle* 1957. évi 1. számában jelentek meg. Ez volt 1950 óta az első nyilvános adatközlés, ezt követően minden évben megjelentek a háztartás-statisztikai adatok.

Az adatok sokoldalú csoportosítása elképzelhetetlen és felesleges is lett volna havonként, ezért első ízben az 1957. évi adatok tekintetében, ezt követően pedig minden évben az adatfeldolgozás gyakorisága elsősorban éves rendszerűvé vált. Az 1957. évi háztartásonkénti havi adatokat központilag szintén háztartásonként éves adatokká összegeztük, és ezek alapján első ízben nyílt lehetőség a korábbiaknál sokrétűbb feldolgozásokra. 1959-től az elektronikus feldolgozás további új lehetőségeket nyújtott. A továbbiakban már a kérdezőbiztosok vezették át a háztartásonkénti havi adatokat éves gyűjtőlapokra. Ezek az azonos tételek ugyanazon rovaton havonkénti tagolásban szerepeltek, s így lehetőség volt a kifejejtett tételek utólagos pótlására. A főbb adatokat a kérdezőbiztosok negyedévenként továbbították a KSH igazgatóságaihoz, ahonnan ellenőrzés után a KSH központjába kerültek az adatok gépi feldolgozásra. A negyedévenkénti fontosabb adatok (a létszámra, a keresetekre és főbb csoportonként a jövedelmekre és kiadásokra, valamint a fontosabb élelmiszerek mennyiségeire vonatkozó adatok) csak a főbb rétegekre feldolgozva rendszeresen megjelentek a „Havi Statisztikai Közleményekben”. Az évenkénti adatok útja azonos volt a negyedéviéivel, a feldolgozások eredményei évente ismétlődő terjedelmes kiadványokban jelentek meg, kezdetben rendszeres széles körű elemzésekkel kiegészítve, később elemzést is vagy a mielőbbi közlés érdekében csak módszertani leírást és táblázatos száanyagot tartalmazó kötetben. Az éves feldolgozásokban az eddigiekén túl a következő csoportosítások voltak a jellemzők: a háztartások létszáma, a keresők száma, az eltartott gyermekek száma, házaspáros háztartás esetén a feleség tevékenysége (aktív kereső-e vagy sem, a gyermekgondozási segély bevezetése után annak igénybevétele), a háztartásfők állománycsoportja (értelmiségi–vezető állású, egyéb szellemi foglalkozású, szak- és betanított munkás, segédmunkás, közlekedési, kereskedelmi stb. nem szellemi foglalkozású, egyéb nem szellemi, kisegítő foglalkozású). Ezek az állománycsoportok később – igazodva a más területeken is bevezetettekhez – az egységesítés következtében módosultak. A felsorolt ismérveket, illetve azoknak a mintanagyság által indokolt összevont csoportjait kombináltuk egymással, továbbá például a jövedelem nagyságával vagy a lakóhely jellegével stb.

A rendszeres, évente megjelent kiadványok mellett néhány nem rendszeres, esetenkénti kiadvány is készült. Ezek közül egyhez (étrendi szokások) külön adatgyűjtést végeztünk, a többihez az éves adatok eredményeit használtuk fel.¹²

A mintába tartozó háztartások igen jelentős része több éven át volt adatszolgáltató. A mintából kikerülőket rendszerint néhány alapvető ismérv szempontjából általában hasonló háztartásokkal pótolták oly módon, hogy a minta „előregedésének” folyamatát lassítva bizonyos mértékű „fiatalítást” kellett elérni. A több éven át mintába tartozó háztartások adatai lehetőséget nyújtottak longitudinális vizsgálatokra, és egyben bizonyos mértékig javították az időbeli változásokra vonatkozó adatok reprezentációját.

Ebben az időszakban kezdődött az elfogyasztott élelmiszerek tápanyagtartalmának számítása. Ehhez ki kellett dolgozni a háztartáson kívüli étkezések (vendéglői, munkahe-

¹² Az 1956–1961. évek adataiból közreadott éves KSH-kiadványok. (Statisztikai Időszaki Közlemények.): Öt ezer család 1956. évi háztartási fejegyzései. 1957. (1–90. old.); Munkás-alkalmazotti és parasztcsaládok jövedelme és fogyasztása 1957-ben és 1958-ban. 1950., illetve 1960. (218, illetve 141 old.); Háztartásstatisztika, 1959., 1960., 1961. 1961.; az esetenkénti kiadványok: Családi pótlék és a gyermekekkel kapcsolatos kiadások. 1959. 13 old.; A munkás-alkalmazotti és paraszti háztartások ruházati kiadásai. 1959. 58 old.; Étrendi szokások a munkás-alkalmazotti és paraszti háztartásokban (340 háztartás egy-egy tavaszi, nyári, őszi és téli hetenkénti adatai alapján. 1960. 90 old.; 1958-ban még egyénileg gazdálkodó és 1959-ben mezőgazdasági termelőszövetkezetbe lépett 340 paraszti háztartás jövedelme és fogyasztása. 1960. 10 old.

lyi, óvodai, iskolai, üdülési, kórházi stb.) során elfogyasztott élelmiszerek mennyisége kiszámításának módszertanát, számításba véve néhány jellemző vendéglátóipari vállalat-tól és intézménytől szerzett fajlagosan felhasznált élelmiszer-mennyiségek adatait.

Ehhez az időszakhoz tartozik még az is, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa szervezésében 900-1000 körüli, alkalmazásban álló keresők háztartásaira vonatkozó felvételeket hajtottak végre. A mintavétel a munkahelyeken történt, és ott gyűjtötték össze a KSH-éval azonos (naplóvezetéses) módszerrel a háztartásonkénti adatokat. Ezeket ágazatok szerint dolgozták fel, igazodva az ágazati szakszervezetek illetékességi elhatárolódásához. A több éven át tartó háztartási költségvetési felvételeket később megszüntették.

Az 1962–1975. évek közötti időszak

Ez az időszak minden addiginál kedvezőbb feltételeket nyújtott a felvételek számára.¹³ Az 1968. évi új gazdaságirányítási rendszert jóval megelőzően számos olyan intézkedésre került sor, amelyeknek hatására már az időszak kezdetén mutatkoztak a gazdasági fellendülés jelei. Az évtized közepétől pedig tíz éven át nemzetközi mércével mérve is figyelemre méltó fejlődés ment végbe. A GDP évi átlagos növekedése 6,3 százalék, az egy főre számított reáljövedelemé pedig 5,4 százalékos volt. A keresetek és pénzbeni jövedelmek emelkedése a népesség túlnyomó többségét érintette.

Az életkörülmények javulásának hatására a lakosság a felvételekben – kevés kivételtől eltekintve –, készségesen közreműködött, és ez nagyban segítette a munkát. Az időszak kezdetén úgy látszott, hogy egy megfelelő kvóta rendszerű mintavétellel lehet legeredményesebben a háztartási költségvetéseket felmérni. Ehhez akkor már a megfelelő országos és területi adatok is rendelkezésre álltak. Az adatfelvételek 1962. évi átszervezését az addigi nem megfelelő minta mellett az is indokoltá tette, hogy a községekben lakó munkás- és alkalmazotti háztartások bevonása már halaszthatatlanná vált (1962 végén e háztartások 38 százaléka élt a községekben). Ennek megoldását a megfelelő anyagi fedezet hiánya ellenére az tette lehetővé, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása után a parasztság a korábbinál homogénebbé vált, és így kevesebb háztartás is elegendő volt adataik kielégítő reprezentációjához. Az önálló és a fegyveres testületek tagjainak háztartásai továbbra sem kerültek a mintába, továbbá a mezőgazdasági járadékosok kivételével az aktív kereső nélküli háztartások sem. A mezőgazdasági járadékosok bevonását az indokolta, hogy jövedelmük nagyobbik hányada nem a járadékból (ez akkor nagyon kis összegű volt), hanem mezőgazdasági tevékenységből származott.

A mintavételhez szükséges megfelelő kvóták kidolgozásához többek között rendelkezésre álltak a 18 000 munkás- és alkalmazotti háztartásnál véletlen mintavétellel végrehajtott 1959. évi reprezentatív jövedelmi felvétel adatai,¹⁴ az 1960. évi népszámlálás adatai, a 25 000 paraszti háztartásra vonatkozó felmérés 1960. évi adatai, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek adatai stb.

¹³ A módszertan ismertetésének forrásanyaga: A Magyar Háztartásstatistikai Megfigyelés. (Szerzők: dr. Baranyai István, Nagy Imre) Módszertani Füzetek. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1968. 69 old.

¹⁴ Az akkor megalakult réteggutatók foglalkozó csoport felvétele volt. A csoportot Ferge Zsuzsa, később Éltető Ödön vezette. Majd e csoport szervezte az ötvenként ismétlődő lakossági reprezentatív felvételeket, amelyeknél véletlen mintavételt alkalmaztak, és minimális mértékű volt a meghiusulások aránya. (E felvételek során egyszeri „kikérdezéssel” mérték fel az adatokat és ez nem jelentett különösebb terhet a háztartások számára. (Az 1959. évi felvétel szerint a városi munkás-alkalmazotti háztartások egy személyre számított nettó jövedelme 11 százalékkal volt magasabb, mint a háztartási költségvetési felvétel szerinti, túlnyomórészt a kereső-eltartott arányban meglévő különbség miatt.)

Az átszervezés első lépéseként szükségessé vált az addigi mintába tartozó helységek felülvizsgálata, részleges cseréje. Ezt megyénkénti számítások előzték meg. Az új mintába tartozó helységeknek nagyság és gazdasági jelleg szerint reprezentálni kellett az adott megyét, továbbá követelmény volt az is, hogy a mintába tartozó községek mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek főbb gazdasági mutatói is jól jellemezzék a megye összes szövetkezetét. Az új minta kialakításához a megyei igazgatóságok a helységek felülvizgálatára és cseréjére vonatkozó útmutatás mellett a háztartások kiválasztásához szükséges „kvótákat” és „irányszámokat” is megkapták. A kvóták betartása kötelező volt, az irányszámok tekintetében kisebb eltérések megengedettek voltak.

A) A kvóták

Háztartás	Egyedülélő	2–3 tagú	4–5 tagú	6 és több tagú
Városi munkás- Városi alkalmazotti Községi munkás- Községi alkalmazotti Paraszti	A mintába bevonandó háztartások száma			

B) Az irányszámok

Háztartás	Egyedülélő	2–3 tagú	4–5 tagú	6 és több tagú
Városi munkás- Városi alkalmazotti Községi munkás- Községi alkalmazotti	A háztartások megoszlása az egy főre jutó jövedelem 9 kategóriája szerint			
Paraszti háztartások összesen	A háztáji állatállomány A termelőszövetkezeti tagok korösszetétele A szövetkezetek néhány főbb gazdasági mutatója			
Ebből – tiszta típusú, – munkabér-jövedelemmel is rendelkező	A háztartások átlagos taglétszáma			

Megjegyzés. Központi előírás volt, hogy a megye városaiban például hány olyan munkásháztartást kell bevonni a mintába, amelyeknek taglétszáma 2 vagy 3 fő, egy főre jutó havi átlagos jövedelmük pedig egyenként 1000–1200 forint között van.

A kvótákat és irányszámokat a megyei igazgatóságoknak még tovább kellett bontaniuk helységekre, illetve kérdezőbiztosokra. Az előírások száma soknak tűnik ugyan, ezek azonban megyékre vonatkoztak, és lebontásukhoz a megyékben már adva volt a szakértelem, és a szükséges adatok is rendelkezésre álltak. A kérdezőbiztosok egyenként már konkrét adatokat kaptak arról, hogy milyen összetételű háztartásokat kell megnyerni a közreműködésre, illetve milyen háztartásokat kell kihagyni a mintából (megköszönve az addigi munkájukat), és helyettük milyeneket kell megnyerniük adat-szolgáltatónak.

Az elméleti és gyakorlati statisztikusok által sokat vitatott kvóták szerinti mintavétel átmenetinek tekinthető a véletlen és a nem véletlen kiválasztási típusok között, alkalma-

zásánál jelentős szerepe van a véletlennek is.¹⁵ Amennyiben figyelembe vesszük, hogy egyrészt a helységek kiválasztásának és részleges cseréjének első lépéseként a véletlen mintavételeknél gyakran alkalmazott nagyság és jelleg szerinti arányos rétegzés elve érvényesült, másrészt hogy a kvótákat és az irányszámok többségét véletlen mintavételekkel végrehajtott reprezentatív felvételek eredményeiből alakították ki, akkor az 1962. évi átszervezésnél alkalmazott mintavételt kombinált mintavételi módszernek lehet tekinteni. Hasonlóan kombinált módszert alkalmaztak a Német Szövetségi Köztársaságban a hatvanas-hetvenes években a nagyobb mintákkal végrehajtott periodikus háztartási fogyasztási és jövedelmi felvételeknél vagy Belgiumban 1973-ban.¹⁶

A továbbiakban az ötévente ismétlődő véletlen mintavételekkel és a háztartási költségvetési felvételenél sokkal nagyobb mintákkal végrehajtott jövedelmi felvételek főbb adataival vetjük össze a háztartási költségvetési felvételek átlagos jövedelmekre, azok eloszlására és a háztartások taglétszáma vonatkozó adatait.¹⁷ (A jövedelmi felvételeknél a jövedelmeket egyszeri kikérdezéssel mérték fel, az 1967. és az 1972. évi keretekre vonatkozó adatokat – ellentétben a háztartási költségvetési felvétellel – a munkáltatók szolgáltatták.

Az összehasonlítás eredményeiből a következő kép rajzolódik ki.

– Az egy főre jutó 1962. évi átlagos nettó jövedelem a háztartási költségvetési felvételen – a valóságot jól közelítve – magasabb volt, mint a jövedelmi felvételen (munkás-alkalmazotti háztartásoknál 5, a paraszti és kettős jövedelmű (azaz nem mezőgazdasági keresővel is rendelkező) rétegnél 3 százalékkal. E jövedelmi felvételnél a kereteket még nem a munkaadóktól szerezték be. A két fő rétegnél 1967-ben a kétféle adatforrás kis-mértékű és ellenétes irányú (+1, illetve -3 százalék) eltérést mutatott, együttesen pedig egyezőség volt. Hasonlóan egyezőség volt 1972-ben is, de oly módon, hogy akkor a két fő rétegnél a kétféle forrásból eredő, ellenétes irányú eltérések kissé nagyobbak voltak, mint 1967-ben.

– A mintába tartozó háztartásokban élők egy főre jutó jövedelem nagyság szerinti megoszlását – 9 kategóriát alkalmazva – a következők jellemzik. Az átlagosnál magasabb – és azon belül a jóval magasabb – jövedelműek aránya mindhárom évben közelítően vagy teljesen egyező volt a két felvételen. Ugyanakkor a nagyon alacsony jövedelműek aránya 1962-ben a háztartási költségvetési felvételen alacsonyabb volt, mint a jövedelmi felvételen, az ennél magasabb és az átlag körüli jövedelműek tekintetében pedig ennek az ellenkezője állt fenn. Az ilyen irányú eltérések 1957-re és 1972-re is jellemzők voltak, de mértékük sokkal kisebb volt. Ezek az eltérések a lényegét csak kisebb mértékben érintették, és főleg abból adódtak, hogy a háztartási költségvetésben tudatosan nem szerepeltek az ún. „rendezetlen” körülmények között, főként alkalmi munkából élő szegény sorsú háztartások, amelyek jelentős része „külterületeken” élt. (Ezek a háztartások nem is voltak alkalmasak naplóvezetésre, a külterületeken élők pedig – kevés kivételtől eltekintve – nem szerepeltek a mintában.) Az arányokat tükrözi a jövedelmi színvonal alapján képzett népességtizedek összjövedelemből való részesedési arányainak (jövedelmi decilisek) alakulása is. Mindkét fő rétegnél és mindhárom évben a 10. tizedhez (legmagasabb jövedelműek) tartozók részesedési arányai néhány tizednyi eltéréssel egyezők (18–20 százalék közöttiek) voltak, az 1. tizedhez tartozók tekintetében pedig a háztartási költségvetési adatok némileg nagyobb részesedést (kb. 5,5, illetve 4,5%) mutattak, mint a jövedelmi felvétel adatai. A 10. decilishez tartozók jövedelme a 2. decilishez tartozókénak a jövedelmi felmérésekben 4,1–4,2-szerese volt, a háztartási költségvetésnél pedig, az elmondottakból következően, ennél kisebb. Az átlagnál alacsonyabb és az átlag körüli deciliseknél a háztartási költségvetési felmérés adatai mutattak némileg nagyobb részesedést. A háztartási költségvetési felvételekben a már említettek szerint a paraszti háztartások között szerepeltek olyan „aktív kereső” nélküli, általában kétszemé-

¹⁵ Általános statisztika. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. 1959. 467–468. old.

¹⁶ *Nádas Magdolna*: Reprezentatív életszínvonal-vizsgálatok néhány európai országban. Statisztikai Módszerek. Témadokumentáció 10. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. 1976. 11 old.

¹⁷ A mintába tartozó munkás-alkalmazotti, illetve paraszti és kettős jövedelmű háztartások száma a háztartási költségvetési felvételeknél 1962-ben 2000, illetve 2000, 1967-ben 2130, illetve 1870, 1972-ben 2250, illetve 1750, a jövedelmi felvételeknél pedig 8870, illetve 3030, 8640, illetve 4470, 20830, illetve 7360 volt.

lyes háztartások is, amelyekben mezőgazdasági szövetkezeti járadékosok éltek. Lehetőségük volt a szövetkezetekben munkát vállalni és általában részes művelést vállalva szereztek takarmányt állataik részére, sokszor rokon támogatással. E járadékosok miatt a paraszti háztartások átlagos létszáma 1962-ben kissé alacsonyabb volt, mint a jövedelmi felvételekben (ott az ilyeneket az aktív kereső nélküliekhez sorolták), és e különbség 1967-re még jelentősebbé vált. Ennek pedig az volt az oka, hogy a jövedelmi felméréssel ellentétben a háztartási mintába nem szerepeltek a hatvanas évek második felében létrehozott mezőgazdasági szövetkezetek melléküzemeiben foglalkoztatott ipari munkások, akiknek háztartásai rendszerint népesek voltak. (A vidéki szövetkezeteknek például a városokban még építőipari „melléküzemágai” is voltak.) Mindezek ellenére a gyors társadalmi-gazdasági változások miatt is a már akkor tízéves minta a parasztság esetében kissé „előregedett”, és a szóródások mértékének növekedése miatt a mintanagyság is alacsonynak bizonyult. Az új mintára való áttérésre azonban nem került sor, mert akkor már ismert volt az elhatározás az ún. „Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer” létrehozására, amelynek a háztartási költségvetési felvétel is része lett. (1972-ben kísérleti felvételt végeztünk, de a rendszer csak 1976-ban valósult meg.)

A jövedelmi felvételek aktív kereső nélküliekre és „önálló” háztartásaira (ezek nem szerepeltek a háztartási költségvetés mintájában) vonatkozó jövedelmi adatait is figyelembe véve, lehetőség nyílt a makrostatisztikai jövedelmekkel való összehasonlításra is. Ennek során mindössze 4-5 százalékos hiány mutatkozott, annyi, mint a jövedelmi felvételeknél, mivel ott sem lehetett teljes pontosságot elérni. Ez a hiány a kiadási oldalon túlnyomórészt az alkoholos italok, dohányárúk, kávé, édességárúk és hasonlók vásárlására fordított tételeknél jelentkezett. (1976-tól a véletlen mintavétellel szerzett adatoknál relatíve ugyanakkora, később pedig még nagyobb hiány mutatkozott e tételeknél, így nem igazolódott, hogy e tételek hiányos számbavétele a nem véletlen mintavételre vezethető vissza.) Mivel a kiadások mindvégig és mindkét fő rétegnél a viszonylag szerény arányú megtakarításokat is jól jellemezve mindig alacsonyabbak voltak a jövedelmeknél, a kiadások reprezentálása is kielégítő volt. A kiadások szerkezete tekintetében is jól reprezentáltak az adatok (eltekintve az említett alkoholos italok stb. tételektől), mivel az ezt meghatározó legfőbb tényezők – jövedelmi színvonal, jövedelemeloszlás, háztartások létszám szerinti összetétele, illetve átlagos taglétszám – tekintetében, figyelembe véve a minta nagyságát, koncentrátságát és a viszonylag alacsony ráfordításokat az 1962 és 1975 közötti háztartási költségvetési felvételek a nemzetközi és a hazai tapasztalatok tükrében sem adnak okot negatív megítélésre.

Az 1962. évi átszervezési feladatokat a megyei (fővárosi) statisztikai igazgatóságok munkatársai nagy szorgalommal és hozzáértéssel sikeresen oldották meg, és később is elismerésre méltóan végezték szervező-ellenőrző munkájukat, a helyszíni ellenőrzéseket összekapcsolva a háztartások látogatásával. A Hivatal központjában dolgozó munkatársak hasonlóan végezték tájékoztató-ellenőrző tevékenységüket. A központi és a megyei értekezletek segítették a tapasztalatok kicserélését, a teendők megbeszélését, a gyakorlati továbbképző jellegű témák ismertetését stb.) Élő kapcsolat alakult ki a háromlépcsős apparátusban. A „helyben” lakó kérdezőbiztosoknak sikerült kölcsönös bizalomra épülő kapcsolatot kialakítaniuk a megfigyelt háztartásokkal. Az irányító-ellenőrző tevékenységet mindkét szinten (a Hivatal központja és a megyei igazgatóságok) mindenkor a realitásokat figyelembe vevő magas követelmények és a korrekt, gyümölcsöző együttműködés jellemezte. Ehhez nagyban hozzájárult a Hivatalon belüli viszonylag nagy fokú önállóság, az elgondolások, a tervek megvalósításának lehetősége. Ami pedig az adatgyűjtési technikát illeti, a korábban már jól vizsgázott módszertan lényege nem változott, módosításokra, kiegészítésekre azonban sor került. Így például minden év végén felmérték a könnyen számbavehető tartós javak állományát, a fogyasztói árindex súlyrendszerét ké-

pező kiadási csoportokat tovább tagolták stb. Az éves rendszerű adatfeldolgozások során például néhány háztartástípus (2 felnőttből; 2 felnőttből és 2, illetve 3 gyermekből állók) adatait a háztartásfő korcsoportja szerint, továbbá mindkét fő réteg háztartásainak adatait régiók szerint (Budapest és további megyék összevonásával képzett régiók) is feldolgozták; jövedelem-rugalmassági számításokat végeztek; foglalkoztak a kiadások szóródásával, valamint a fogyasztói árszínvonal mérsékeltnak tekinthető emelkedése miatt is, a jövedelemeloszlással összefüggésben, a jövedelem nagyság alapján képzett népességtizedek részesedési arányaival; a több éven át mintába tartozók adatai alapján kimutatták, hogy egyik évről a másikra, illetve egy esetben 3 év elteltével a jövedelmek átlagos növekedése milyen irányú és mértékű szóródással párosulva valósult meg stb. Mindezek eredményeit évenként közreadták, váltakozva elemzéseket is, vagy csak számanyagot és módszertani leírást publikálva. E könyvvarusi forgalomba került kiadványok egyre nagyobb példányszámban keltek el, mivel a gazdasági reform hatására a fogyasztási cikket gyártó és forgalmazó, valamint a lakossági szolgáltatásokkal foglalkozó gazdasági szervezetek egyre inkább foglalkoztak a kereslet kérdéseivel. (Az érdeklődők már éves kiadványaink megjelenése előtt – kérésre – hozzájuthattak az adatokhoz, mivel március–április hónapban már rendelkezünk az előző évi feldolgozott adatok nagyobb részével.) 1964 végén a mintába tartozó 4000 háztartásnál egyszeri felmérést végeztek életszínvonaluk relatív nagyságának és időbeli változásának szubjektív megítéléséről. E megítéléseket a több éven át adatszolgáltatók esetében összevetettük a rendelkezésre álló adataikkal.¹⁸ Ebből vált ismertté többek között: kismértékű javulást stagnálásnak, kismértékű romlást jelentősnek minősítettek.

Ebben az időszakban főleg a nagymértékű lakásépítés és a faluról városba vándorlás miatt gyors ütemben emelkedett az aktív kereső nélküli háztartások száma és aránya. Ezek – a mezőgazdasági járadékosok kivételével – nem szerepeltek a háztartási költségvetési mintában. Ezért 1967-ben és 1972-ben kisebb mintákkal felmértük az ilyen háztartások költségvetési adatait és azok eredményeit az éves kiadványainkban közreadtuk. Az aktív kereső nélküli háztartásokban élők aránya 1962-ben 5,8, 1967-ben 8,8, 1972-ben pedig már 10,2 százalék volt. Az 1967. évi jövedelmi felmérés szerint a nyugdíjasok és járadékosok 49 százaléka élt aktív kereső nélküli háztartásban, részben egyedül. Teljes körű társadalombiztosítási adatok, a jövedelmi felvételek és az 1967. évi háztartási költségvetési felvétel adatai alapján átfogó elemző tanulmányban foglalkoztunk a nyugdíjasok és járadékosok anyagi helyzetével és annak időbeli alakulásával. Külön kiadványban foglalkoztunk az étel- és fogyasztás évszakonkénti jellegzetességeivel, negatívumai-
val, továbbá a kereslet kérdéseivel.¹⁹

1968-ra hét háztartástípusra és az össznépességre vonatkozóan létminimumokat és társadalmi minimumokat (társadalmilag indokolt szükségletek minimuma) számítottunk. Másfél évtized múlva ismét foglalkoztunk e témával a KSH által irányított „Létminimum Bizottság”-gal karöltve. A számításokat ekkor, ellentétben az 1968. évvel nem tisztán empirikus, hanem kombinált módszerrel végeztük. Az étel- és lakásfenntartási

¹⁸ Vélemények, és tények. (4000 háztartás életszínvonalának alakulása). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1966. 38 old.

¹⁹ Dr. Baranyai István – Eiler Erzsébet: A nyugdíjasok számának és ellátásának alakulása. *Statisztikai Szemle*. 1969. évi 7. sz. 675–690. old.; Élelmiszer-fogyasztás évszakonként, azonos jövedelmi viszonyok között és területenként. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1963. 54 oldold.; Fogyasztási cikkek és szolgáltatások jövedelemrugalmassága. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1969.; Dr. Baranyai István: A jövedelmek változásának hatása a keresletre. Megjelent: *Korszerű statisztikai törekvések Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1968. 188–195. old.

szükségeket tételes számításokkal a tudományos intézetek közreműködésével alakítottuk ki, majd ezekből és a megfelelő háztartási költségvetési adatokból kiindulva matematikai függvényekkel határoztuk meg a többi szükségletet. (Abban az időben úgy ítéltük meg, hogy a létminimumot bizonyos cselekvési programok megvalósításához lehet majd felhasználni, míg a társadalmi minimumot jelzés értékű mutatónak szántuk. Később egyféle minimumot számítottak, illetve számítanak.) A jövedelmi felvételek adatai alapján a létminimum alatt élők aránya 1968-ban 11, 1985-ben pedig 7 százalék, az ennél számottevően magasabb színvonalat jelentő társadalmi minimum alattiak aránya pedig 26, illetve 19 százalékos volt. A szociális szemléletű elemzések és az 1988. évi minimumszámítások hozzájárultak számos szociális probléma felismeréséhez és így közvetve a pénzbeni társadalmi jövedelmek (juttatások) 1965 és 1975 közötti jelentős emeléséhez, aminek alapja természetesen az akkori gazdasági növekedés volt.

Mivel az 1962-es átszervezés utáni adatok az időbeli változásokat is jól közelítően reprezentálták, fel kellett hívni a figyelmet arra, hogy az adatok a két fő réteg (a munkásalkalmazotti és a paraszti) reáljövedelmeire, illetve fogyasztására vonatkozó – a Hivatal más osztályain végzett – makroszintű számítások eredményeitől az arányok és az időbeli változások tekintetében is számottevően eltérnek. A számítások felülvizsgálata a háztartási költségvetési felvétel eredményeinek helyességét igazolta. A mezőgazdasági eredetű, saját gazdaságból származó jövedelmek megállapításának módszere is eltért egymástól, a felülvizsgálat után a makrostatisztika átvette a módszert.

Az 1962 és 1975 közötti háztartási költségvetési felvételeket ellentétesen ítélték meg: voltak elismerően nyilatkozók, és voltak akik a mintavétellel nem értettek egyet. Annyi bizonyos volt számunkra is, hogy váltani kell, amit a minta „előregedésén” túl számos körülmény is indokolt. A jólét növekedésével, az áru- és szolgáltatásválaszték szélesedésével és a kialakult magas arányú foglalkoztatással összefüggésben egyrészt nagyon jelentősen gyarapodott a feljegyzendő kiadási tételek száma, másrészt a jelentősen átalakult háztartási gazdálkodás miatt egy-egy háztartáson belül már az esetek túlnyomó többségében a felnőtt családtagok mindegyike vásárolt. Mindezek miatt a hosszú időn át tartó naplóvezetés terhesebbé, és a vállalkozói készség is kedvezőtlenebbé vált. Differenciálódtak a keresetek, a mezőgazdasági eredetű jövedelmek és ezért a nagyon koncentrált (de egyúttal olcsó) 4000-es minta is kicsinek bizonyult. Ugyanakkor a gyorsan növekvő számú és arányú aktív kereső nélküli háztartások, továbbá a „tanyasi” háztartások bevonása is halaszthatatlanná vált. (Ez utóbbiak bevonása eddig egyrészt infrastruktúrájuk elmaradottsága miatt, másrészt a „háztáji” gazdaságok szerepének növekedése miatt maradt el, illetve azért, mert a tanyasiaknak e tekintetben nagyobb lehetőségeik adódtak, mint a „belterületieknek”.) Mindezekon túl 1973 és 1975 között jelentős kedvezőtlen fordulat következett be az ország gazdasági helyzetében.

Az 1976. és 1991. évek közötti időszak²⁰

1976-ban létrejött az ún. Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer (ELAR). Ennek keretében két kérdezőbiztosi hálózat alakult ki: az egyik a háztartási költségvetési felvételekkel, a másik a foglalkoztatási és különböző társadalomstatistikai felvételekkel fog-

²⁰ A módszertan forrása: A Magyar Háztartásstatistikai Megfigyelés Módszertana. Összeállította: dr. Baranyai István és Nádás Magdolna. Statisztikai Módszertani Füzetek. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 60 old.

lalkozott. E két hálózat irányítása a KSH megyei igazgatóságokon egységes, míg a Hivatal központjában elkülönült volt. A különböző társadalomstatisztikai felvételek koordinálására és az egységes minta, illetve mintavétel biztosítására külön osztály létesült.

Az 1970. évi népszámlálás anyagából kiindulva lakossági felvételek céljaira mintakeretet alakítottak ki, amely több egyenlő, 2–2 százalékos almintára tagozódott. Az egyik almintá a háztartási költségvetési, míg a másik a foglalkoztatási és társadalomstatisztikai felvételek céljaira készült.

A kiválasztott helységeken belül a számlálókörzetek népszámlálási címanyagát egy-szeri felméréssel kiegészítették olyan ismérvekkel, amelyek alapján a háztartásokat alapvető társadalmi rétegek (5 réteg) és ezeken belül háztartásnagyság szerint lehetett rétegezni. A háztartásokat ezekből véletlen mintavétellel, de rétegenként nem arányosan választották ki. A szövetkezeti paraszti és a kettős jövedelmű háztartások népességen belüli aránya akkor már viszonylag alacsony volt, ezért ezekből az arányosnál több, az aktív kereső nélküliekből viszont az arányosnál kevesebb került a mintába. (Ez utóbbiaknál a szóródás jóval mérsékeltebb volt, mint az előbbiekéénél.) A több mint 8000 háztartást felölölő minta – a korábbiakkal ellentétben – a magánháztartásokban élő népességnek 97 százalékát képviselte, csupán a háztartások 3 százaléka (az önálló foglalkozásúak háztartásai) maradt ki a mintából. A háztartási költségvetés mintája az 1975. évi 130-cal szemben 240 településre terjedt ki. (E felvétel költségei 1976-ban az előző évinek mintegy kétszeresét tették ki, a két hálózat együttes költsége pedig az előző évben lakossági felvételekre fordított összegnek a négyszerese volt.)

Az 1980. évi népszámlálásból kiindulva 1983-tól új mintakeretet, illetve almintákat alakítottak ki. Ezúttal a rétegenkénti nem arányos mintát – ellentétben az 1976. évvel – oly módon kívánták kialakítani, hogy már a helységeket és az azon belüli körzeteket sem arányosan választották ki: a „paraszti” jellegű körzetekből relatíve több, az „aktív kereső nélküli” jellegűekből pedig az arányosnál kevesebb került a mintába. Az elvileg helyes elképzelést azonban a gyakorlat nem igazolta, mivel a „paraszti” jellegű körzetekben igen jelentős volt az aktív kereső nélküliek aránya is. Emiatt amíg 1982-ben a mintába tartozó háztartásoknak 16 százaléka volt aktív kereső nélküli, ezek aránya 1983-ra 29 százalékra nőtt, meghaladva az országos tényleges arányt is. A paraszti és kettős jövedelmű háztartások együttes aránya 1982-ről 1983-ra az elképzelésekkel ellentétben jelentősen csökkent. Közben azonban a mintanagyság 1983-ról 1985-re kb. másfélszeresére: 12 ezer háztartásra bővült, ezért a mintába tartozó paraszti és kettős jövedelmű háztartások együttes száma 1985-ben ugyanannyi volt, mint 1982-ben, az aktív kereső nélkülieké pedig annak 2,7-szerese lett, meghaladva az országos tényleges arányt is. A háztartások egynegyedét, később egyharmadát évente rotálták. A háztartási költségvetés mintája 1985-től 382 településre, illetve ezeken belül 1316 népszámlálási számlálókörzetre terjedt ki. E felvételnél 1983-tól két évenként került sor adatgyűjtésre. Gazdaságossági megfontolásból a kétféle adatgyűjtés a települések szintjén egységessé vált, számlálókörzetenként azonban elkülönült egymástól. Ebből következően a két kérdezőbiztos hálózat integrálódott: páratlan években háztartási, páros években foglalkoztatási és társadalomstatisztikai felvételeken dolgoztak.

Az ismertetett, 1976-tól bevezetett véletlen mintavételt 1983-ban csak a háztartásokra háruló, korábbinál sokkal kisebb terhek mellett lehetett vállalni. Az 1976. évvel szemben csak 2 hónapig kellett tételes feljegyzést vezetni a jövedelmekről és kiadásokról, to-

vábbi két hónapra vonatkozóan a jövedelmekről és a közepes gyakorisággal előforduló kiadási tételekről (például felsőruházati cikkek, lábbelik, gépkocsifenntartás költségei stb.) kikérdezővel gyűjtöttek adatokat a kérdezőbiztosok, s ugyanúgy az év végén az egész évi nagyértékű tartós javak vásárlásáról, állományáról, építkezésről és ingatlanvásárlásról, valamint egyes jövedelmi tételekről. Mind a vállalkozási készség, mind az adatok számbavételének megbízhatósága, ami nagymértékben függ a lakosság közérzetétől, az 1976 és 1991 közötti időszakban, fokozatosan kedvezőtlenebbé vált.

A hetvenes évtized első felében végbemenet „világgazdasági árrobbanás” különösen nagy mértékben sújtotta a magyar gazdaságot. Az 1973 és 1982 közötti tíz évben az 1970. évihez képest egységnyi importot 1,2 egységnyi exporttal lehetett ellentételezni, mivel az exportárak az importáraknál sokkal kisebb mértékben emelkedtek. A mintegy 20 százalékos csererárányromlást nem lehetett többletexporttal ellensúlyozni, így megkezdődött az ország eladósodása. A felvett hitelek nagyobbik részét a fogyasztás és a lakásépítés finanszírozására használták fel és csak kisebbik hányadát beruházásokra, ami nem tette lehetővé a gyors szerkezetátalakítást. Mindezek miatt, de a reformlépések visszafogása miatt is, a gazdasági fejlődés fokozatosan és igen jelentősen mérséklődött. A GDP évi átlagos növekedése 1975 és 1980 között még ugyan 3,2 százalékos, 1980 és 1985 között már 1,8 százalékos, 1985 és 1990 között pedig csupán 0,2 százalékos volt. A reálbér 1975 és 1980 között még minimális mértékben emelkedett, 1983-tól azonban már számottevően csökkent. (Az 1990. évi 11 százalékkal volt alacsonyabb a tíz évvel korábbinál.) Az egy lakosra jutó reáljövedelem 1975 és 1985 között évi átlagban nem érzékelhető mértékben, 1,4 százalékkal, 1985 és 1990 között pedig csak körülbelül 0,6 százalékkal emelkedett, a pénzbeni társadalmi jövedelmek (juttatások) növelése révén. Ez utóbbiakon belül azonban a közepes mértékű és az annál magasabb nyugdíjak reálértéke is csökkent, ugyanakkor a nyugdíjasok számának emelkedése automatikusan növekvőleg hatott a kifizetett nyugdíjtömeg emelkedésére. A családi pótlékokra kifizetett összeg 1988 és 1990 között reálértéken számítva is kiemelkedő mértékben emelkedett. A fogyasztói árindex évi átlagos emelkedése 1976 és 1980 között 6,3, 1981 és 1985 között 6,8, 1985 és 1990 között pedig 14,8 százalékos volt. Mindezek a korábban megszokott, többnyire folyamatos javulás után a lakosság igen jelentős részének körében elégedetlenséget keltettek. 1964 elején a háztartási költségvetési mintához tartozó háztartásoktól életszínvonaluk alakulásának szubjektív megítélését tudakoltuk. Ennek során életszínvonaluk 1978 és 1983 közötti alakulását a háztartások 45 százaléka romlónak, 23 százaléka stagnálónak minősítette. A romlásról nyilatkozók aránya az aktív keresős háztartások körében 39, az aktív kereső nélkülieknél pedig 61 százalék volt.²¹ Mindezek tükrében nem meglepő, ha 1976 és 1980 között a véletlenszerűen kiválasztott háztartások 20 százalékánál meghiúsult a felvétel, túlnyomórészt megtagadás miatt. A későbbiekben ez az arány tovább emelkedett, 1987-ben már 24 százalékos volt. A „kiesőket” szintén véletlen kiválasztással pótolták.

Az új mintavételre való áttérés előtt feltételeztük, hogy a jövedelmek és a kiadások reprezentálása ugyanolyan vagy legfeljebb minimális arányban lesz kedvezőtlenebb az 1962 és 1975 közötti időszakban tapasztaltaknál. Ezúttal is a reprezentatív jövedelmi felvételekkel való összehasonlításokkal nyerhetünk képet a felvétel eredményességéről, mi-

²¹ Vélemények az életszínvonalról. Összeállította: *Salamín Pálné*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 87 old.

vel az 1977., az 1982. és az 1987. évre vonatkozó jövedelmi felvételek mindegyike jól közelítette a makrostatisztika jövedelmeit.²²

Az egy főre jutó átlagos jövedelem nagysága tekintetében a háztartási költségvetési felvétel adatai – eltérően az 1962., 1967. és 1972. évektől – elmaradtak a jövedelmi felvételek adataitól: 1977-ben és 1982-ben 7, illetve 6 százalékkal, 1987-ben pedig 10 százalékos meghaladó mértékben. Ez utóbbihoz hasonló eltérés csak az 50-es években volt. Mindhárom évben az aktív kereső nélküli, nagyrészt nyugdíjas háztartásoknál volt a legkisebb a különbség (3–5%), legnagyobb pedig a paraszti és kettős jövedelmű háztartásoknál. A munkásháztartások esetében átlagos körüli, a szellemi foglalkozásúak körében pedig 1977-ben és 1982-ben annál kisebb, 1987-ben pedig átlagos mértékű volt a hiány.

A személyek számának az egy főre jutó jövedelem nagysága szerinti megoszlásáról a kétféle felvétel adatait összehasonlítva a következő megállapítás tehető. Az eltérés minden aktív rétegnél abból adódott, hogy a magas jövedelműek aránya a háztartási költségvetési felvételekben sokkal kisebb volt, mint a jövedelmi felvételekben. Ugyanakkor a munkás-alkalmazotti rétegnél a közepesnél alacsonyabb jövedelműek körében, a paraszti és kettős jövedelműek esetében pedig a nagyon alacsony jövedelműeknél ellentétes irányú volt a különbség. Mivel a meghíúsulások pótlása során ugyanolyan létszámú háztartások kerültek a mintába, mint amilyenek kimaradtak, az eltérés túlnyomó része abból adódott, hogy a pótlólag mintába kerültek jövedelme jóval alacsonyabb volt, mint azoké, akik nem vállalták az adatgyűjtésben való közreműködést. Amennyiben az ilyen 15-15 százalékos képviselő népesség jövedelme csupán 30 százalékkal nagyobb, illetve a pótlólag kiválasztottaké 20 százalékkal kisebb az átlagosnál, az ebből adódó különbség (torzítás) 7,5 százalékos. Ugyanakkor eltérés adódik akkor is, ha a 15 százalékos „megtagadók” jövedelme másfélszerese az átlagosnak, a pótlólagosan vállalkozóké pedig átlagos mértékű. (Az 1987. évi nagyobb arányú eltérésben szerepet játszhatott az 1988-ban bevezetett személyi jövedelemadó-rendszer és az akkor már szélesebb körben elterjedt „gazdasági munkaközösségek”-ben munkaidőn túl végzett munkáért kapott jövedelem egy részének „eltitkolása”. A jövedelmi felmérések a munkáltatóktól szerzett adatokkal ezeket is megbízhatóan felmérték.)

Mindezekből egyértelművé vált, hogy amíg az 1962 és 1975 közötti időszakban a „kvóták”, illetve „irányszámok” által előírt számú magas jövedelmű háztartásokat megfelelő arányban be tudták vonni a kérdezőbiztosok a mintába, addig a véletlen mintavétel alkalmazásával ezt nem lehet elérni. Ebben természetesen az is közrejátszott, hogy a két időszak között a lakosság közérzete lényegesen megváltozott.

Ebben az időszakban, az előzőkhöz hasonlóan, éves kiadványokban láttak napvilágot az adatok, esetenként (például 1980-ról, 1985-ről és 1987-ről) elemzésekkel kiegészítve. A negyedévenkénti feldolgozás és adatközlés megszűnt, mivel a munkaügyi, valamint a kiemelkedően magas színvonalú belkereskedelmi és a pénzügyi statisztikai adatok elegendők voltak a folyamatok évközi áttekintéséhez. (A pénzügyi statisztika jogcímeke szerint, például bérek, mezőgazdasági szövetkezetek munkadíjkifizetései, lakosságtól felvásárolt mezőgazdasági termékekért kifizetett összegek, társadalombiztosítási kifizetések

²² E jövedelmi felvételekkel foglalkozó csoport munkatársai ebben az időszakban a háztartás-statisztikával és minimumszámításokkal foglalkozó osztály keretében végezték tevékenységüket.

stb. részletezte a pénzkiáramlást.) A módszertant illetően 1991-ig annyi változás történt, hogy 1989-től bevonták a mintába a vállalkozói réteget, 1991-ben megszűnt a 2-2 havi naplóvezetés utáni 2-2 havi kikérdezéses számbavétel, ugyanakkor az éves kikérdezéses adatgyűjtés tartalmilag bővült.

Az 1991 utáni időszakról az 1997-ben mejelent több mint 100 oldal terjedelmű módszertani ismertető nyújt részletes áttekintést.²³ Erről csupán néhány – remélhetőleg a lényegre érintő – kérdés és gondolat közlésére vállalkozom.

A háztartási költségvetési felvételek szempontjából a korábbinál is sokkal kedvezőtlenebb feltételek alakultak ki. A személyi jövedelemadó bevezetése, a gazdasági visszaesésből adódóan a reálbérek, a nyugdíjak és a családi pótlékok reálértékének csökkenése, a nagymértékű infláció, a jövedelmek erőteljes differenciálódása, a feketegazdaság és korrupció kiterjedése, a közbiztonság romlása stb. mind-mind nehezítette a munkát. Nem véletlen, hogy 1987 óta nem lehetett elfogadható eredményű reprezentatív jövedelmi felvételt végrehajtani.

1993-tól ismét évente van háztartási költségvetési felvétel. Az adatgyűjtés keretében a korábbi 2 hónap helyett csak 1-1 hónapon át vezetnek naplót a háztartások, év végén pedig kikérdezéssel történik a felvétel. E könnyítések ellenére a meghúszások (nagy-részt megtagadások) aránya az elsődleges és a pótlólagos kijelöléseknél egyaránt a korábbinál lényegesen nagyobb. A megtagadók körében a magas jövedelműek aránya kiemelkedően magas, ami a feldolgozott és a közreadott adatokból is egyértelműen megállapítható. A rendszerváltozás után Budapesten a nagyon magas jövedelműek száma jelentősen emelkedett, ugyanakkor a megtagadások aránya 1995-ben itt közel kétszerese volt a vidékinek. A minta adataiban ezért igen jelentős a torzítás, eltérésük a valóságtól a jövedelmek és a kiadások esetében is eléggé nagy mértékű, az 50-es években tapasztaltnál is jóval nagyobb.

Az utóbbi időben a főbb adatokat negyedévenként is feldolgozzák és közzéteszik.

*

Végül néhány gondolat. Már egy évtized telt el azóta, amióta a feltételek fokozatosan egyre kedvezőtlenebbé váltak, és belátható időn belül e tekintetben nem is várható érdemi változás. Ugyanakkor a felvételi módszerekben az adatszolgáltatók terheinek mérséklésén túl nem következett be jelentős módosítás. Jelenleg – véleményem szerint – az anyagi ráfordítások nem állnak arányban az eredmények hasznosításának lehetőségeivel. Úgy tűnik, eddig nem sikerült a lehetőségekhez igazodó módszertan kialakítása, pedig ma sokkal inkább szükség van a valóságot még elfogadható mértékű hibával közelítő felvételekre, mint bármikor. (A belkereskedelmi statisztika a kedvezőtlen feltételek miatt közel sem tud olyan megbízható adatokat biztosítani a nemzetgazdasági elszámolásokhoz, mint egy évtizeddel ezelőtt.) Mindezek miatt célszerű lenne pályázatot kiírni (megfelelő összegű díjakkal), vagy/és a megyei igazgatóságok tehetséges munkatársait és más szakértőket bevonni egy lényegesen más rendszerű, a lehetőségekkel is számoló módszertan, illetve első lépésként annak koncepciója kialakításába. A jelenlegi helyzetben a tisztán elméleti megközelítések helyett praktikus, gyakorlatias, célravezető módszerek

²³ A háztartási költségvetési felvétel módszertana. Statisztikai Módszertani Füzetek. Központi Statisztikai Hivatal Budapest. 1997. 116 old.

alkalmazásával feltehetően lényegesen jobb eredményeket lehetne elérni, ugyanakkora vagy még alacsonyabb ráfordításokkal, mint a jelenlegi tudományos jellegűvel. Véleményem szerint a gyakorlatban – függetlenül attól, hogy a tankönyvekben mit tanítanak – tudományosnak csak az olyan módszereket lehet tekinteni, amelyekkel a valóságot jól közelítő eredményeket lehet elérni.

TÁRGYSZÓ: Statisztika története. Háztartás-statisztika. Jövedelemfelvétel.

SUMMARY

The author, for several decades an active representative of the Hungarian household statistics, examines the role of household budget and income surveys carried out in Hungary, in economic and social researches by offering a historical background. In the study the most important results of the past eighty years are recalled.

Dealing with the historical background the present problems of methodology are also discussed. Proposals for the improvement of the position of the statistical sector are also to be found in the study.

STATISZTIKAI HÍRADÓ

SZEMÉLYI HÍREK

Felmentés – megbízás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1998. február 28-ai hatállyal visszavonta *Hegedűs Józsefnétől* a KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóságán betöltött igazgatóhelyettesi megbízását és 1998. március 1-jei hatállyal megbízta a Központi Statisztikai Hivatal Szolgálta-

tásstatisztikai főosztály főosztályvezető-helyettesi feladatainak ellátásával.

A Hivatal elnöke *Sándor Istvánt* 1998. március 1-jei hatállyal megbízta a KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóságán az igazgatóhelyettesi feladatok ellátásával.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Az ENSZ Statisztikai Bizottságának ülése. A Bizottság Nemzetközi Statisztikai Programok és Együttműködés munkacsoportja 1998. február 10. és 13. között New Yorkban tartotta 19. ülését. A résztvevők többek között megtárgyalták a gazdaságstatisztika néhány kritikus problémáját, a demográfia, a társadalomstatisztika és vándorlási statisztika, valamint a nemzetközi gazdasági és társadalmi osztályozások kérdéseit. Foglalkoztak a statisztika területén szükséges technikai együttműködés továbbfejlesztésével, valamint a nemzetközi szervezetek statisztikai tevékenységével és a Statisztikai Bizottság szerepével és működésével.

Az értekezleten magyar részről *dr. Katona Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vett részt.

Konzultáció Litvániában. A Litván Statisztikai Hivatal meghívására 1998. február 18. és 22. között magyar delegáció vett részt a Vilniusban tartott konzultáción. A küldöttséget fogadta *Petras Adlys*, a Litván Statisztikai Hivatal elnöke, a megbeszélés-sorozaton pedig részt vettek a Hivatal vezető munkatársai. A litván statisztikusok érdeklődése elsősorban az európai harmonizációval összefüggő feladatok magyarországi megoldásaira irányult. Ennek megfelelően a következő témák megtárgyalására került sor:

- a területi statisztikára és ezen belül a NUTS-rendszerre (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) vonatkozó előírások és ezek magyar tapasztalatai;
- a területi GDP-számítások és a magyarországi gyakorlat.

A magyar delegáció ezenkívül ismertette többek között a Központi Statisztikai Hivatalban folyó területi tájékoztatási munkát, az adatgyűjtési rendszer működését, a gazdálkodó szervezetek regiszterét, valamint a területi statisztikai szervezet felépítését és feladatait. Ott-tartózkodásuk során a magyar statisztikusok látogatást tettek a Közigazgatási, Reformügyi és Önkormányzati minisztériumban is. A magyar küldöttség tagjai *Kovács Tibor*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese és *Marosi Lajos*, a KSH tanácsosa voltak.

ENSZ – EGB – EUROSTAT-szeminárium. 1998. február 19. és 20. között Genfben tartották meg a nemzetközi szervezetek közös szemináriumát A gazdálkodó szervezetek regisztere címmel. A 26 ország képviselőinek részvételével tartott szemináriumot az ENSZ–EGB nevében *Tom Griffin* igazgató nyitotta meg.

A szemináriumon a következő témákat vitatták meg:

- információ a folyamatban levő ENSZ–EGB és EUROSTAT projektekről;
- a regiszterek helyzete a tagországokban;
- az átalakuló országok üzleti regisztereinek fejlesztése;
- a regiszterek minősége;
- a regiszterek és a nemzeti számlák kapcsolata;
- a további, ezzel a témával foglalkozó szemináriumok szükségessége.

A szemináriumon a Központi Statisztikai Hivatal részéről *Garai Péterné* főosztályvezető vett részt.

Megalakult az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. A nemrég elhunyt neves társadalomtudós barátai, munkatársai és kollégái 1997. december 3-án tartott összejövetelükön egy róla elnevezett társadalomtudományi társaság létrehozását határozták el, azzal a céllal, hogy szellemisége továbbra is jelen legyen a tudományos közéletben. A társaság a következő tevékenységeket tűzte célul:

- katalogizálja, rendszerezi és folyamatosan bővíti *Andorka Rudolf* közcélokra felajánlott könyvtárát;
- rendszerezi és hozzáférhetővé teszi *Andorka Rudolf* jegyzeteit és kéziratait;
- konferenciákat, műhelyvitákat szervez az *Andorka Rudolf* által kutatott témákban;
- megszervezi az „*Andorka-előadást*”, a legkiemelkedőbb hazai nemzetközi társadalomtudományos kutatási eredmények bemutatására;
- támogatja a fiatal kutatók pályakezdését.

A társaság ezenkívül támogat más, *Andorka Rudolf* szellemiségét gondozni kívánó tevékenységeket is. A társaság nyitott mindenki előtt, a jelentkezőket az „*Andorka alapítvány*” 1395 Budapest 62. Postafiók 830 címen várják.

A társaság alapító tagjai: *Buda Béla, Cseh-Szombathy László, Faragó Tamás, Forintos György, Hámori József, Harcsa István, Juhász Nagy Sándor, Elekes Zsuzsa, Kolosi Tamás, Spéder Zsolt, Takácsné Kováczházi Zelma, Tóth István György, Vaskovics László, Vukovich György.*

A Demográfia 1997. évi 4. száma Tanulmányok rovatában a következő dolgozatok jelentek meg: *Muresan, Cornelia*: A reprodukció magatartás változásai Romániában; *Ben Amer, Abdalla F. E.*: A csecsemőhalandóság valószínűségének számítási módsze-

rei Líbiában; *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné*: Az 1997. októberi, népesedési témáról készült közvélemény-kutatás főbb eredményei; *Kovacsics József*: Falvak, népek története a Szentgotthárd környéki Hármashatáron. A Közlemények rovat közli *Szabó A. Ferenc*: 1956: korszakhatár a magyar népesedéstörténetben c. és *Kováts Zoltán*: Népeségi előrebecslés új elmélete az 1996-os adatok figyelembevételével c. cikkét. A Figyelő rovat *Tóth Pál Péter*: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon c. könyvről tartalmaz ismertetést. Az Irodalom rovat külföldi folyóiratokban megjelent cikkek szemléjével és demográfiai folyóiratok tartalomjegyzékeinek ismertetésével zárul.

A Területi statisztika 1998. évi 1. száma Elmélet-Módszertan rovatában közli *Farkasházi László-né*: A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása; *dr. Lakatos Miklós*: A regionális munkaerőpiaci információk adatforrásai, különös tekintettel a népszámlálásokra és mikrocenzusokra és *dr. Szigeti Ernő*: Új községek – új önkormányzatok című tanulmányát. Elemzések cím alatt jelent meg *Czibulka Zoltán – Nagy Orbán*: Magyarország népessége régiók szerint az 1996. évi mikrocenzus alapján című és *Farkas György*: A népesség nemzetiségi megoszlásának változási tendenciái a lévai járásban című dolgozata. A Közlemények rovatban rövidebb terjedelmű cikkek kaptak helyet, melyek többek között a területfejlesztést szolgáló céltámogatásokról, pályázati eredményekről, valamint a szenvedélybetegekről és a dél-alföldi régióban levő munkanélküliek helyzetéről tájékoztatnak. Rövid ismertető található két vidéki városról: Hódmezővásárhelyről és Székesfehérvárról.

Közljük kedves Olvasóinkkal, hogy a *Statistikai Szemle* áprilisi és májusi száma összevontan, májusban jelenik meg.

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

NOWACK, M.:

A HIVATALOS STATISZTIKÁT ÉRINTŐ INTERNET-KIHÍVÁSOK

(Das Internet als Herausforderung für die amtliche Statistik.) – *Allgemeines Statistisches Archiv*. 1997. 4. sz. 417–428. p.

A szerző a német Szövetségi Statisztikai Hivatal 1996 márciusában megindított Internet-szolgáltatásainak gyakorlati tapasztalatait rendszerezi. A bevezető részben kifejti az elektronikus világhálózaton közzétett statisztikai információk tartalmával szemben támasztott követelményeket. Ezek közé tartozik például a potenciális felhasználók eligazítása, a keresést egyszerűsítő felépítés (például tárgyszavakkal) megvalósítása, az országhatáron kívüli felhasználásra jellemző nyelvi, értelmezési, módszertani sajátosságok meghatározása, a grafikai szemléltetés optimális arányának és igény szerinti „töltésének” megvalósítása, tekintettel a színes ábrák viszonylag nagy időigényű megjelenítésére. A tartalmi követelmények között említi az adatállományok ellentmondásokról mentes, konzisztens közzétételét és az adatok aktualitását.

A cikk bemutatja az adatok minőségével, összehasonlíthatóságával, valamint a szolgáltató adatbankjának biztonságával összefüggő követelményeket is. Az adatközlés, illetve a metaadatbázis felépítése figyelembe veszi az Európai Unió összehangolt statisztikai módszereit, valamint a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) által ajánlott konjunktúra-mutatókat is. Az adatbázis illetéktelen behatolás elleni védelmét az ún. tűzfal (firewall) elvet alkalmazva oldották meg.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal fokozatosan gyarapítja a felhasználók igényeihez igazodó In-

terneten elérhető statisztikai adatkinálatot. Csakis olyan adat forgalmazható a hálózaton, amelyre nem vonatkozik a bizalmas kezeléssel járó védelem. Amikor a felhasználók bejelentkeznek, eldönthetik, hogy kérdéseikre német vagy angol nyelven érkezzen a válasz.

Az Internet honlapon elsőként megjelenő főmenü sokféle szolgáltatási lehetőséget kínál, például a német statisztikai szolgáltatót bemutató oldalakat („about us”) és azoknak a munkatársaknak a névjegyzékét, akik személyesen adnak tájékoztatást az érdeklődőknek (helpline). Letölthető az ajánlott irodalomjegyzék, (bookstore, mediastore), amelyben minden a tárgyhoz tartozó nyomtatott és elektronikus kiadvány bibliográfiai adata megtalálható. A főmenü „events” elnevezésű pontjára kattintva az aktuális eseménynaptár olvasható, minden olyan tájékoztató célú rendezvény helyével, időpontjával, amelyeken a Szövetségi Statisztikai Hivatal információkat nyújt a közvéleménynek. További menüponttal megkereshető a szaktudomány („science” elnevezésű) közzététele, például módszertani dolgozatok ismertetésével, a szakmai rendezvényekről szóló beszámolókkal, a hivatali statisztika nemzeti és nemzetközi fejlesztési eredményeivel.

A szerző utal a kapcsolatteremtés új lehetőségeire (a „statlink” menüpontra kattintva), a program szerinti keresések minden további nélkül kiterjeszthetők más német, illetve külföldi statisztikai és egyéb szervezetek megjelölt adatállományaira. A német tartományokkal ilyen módon teremtett internet kapcsolat térképábrát (image map) felkérését is lehetővé teszi.

A cikk külön pontban foglalja össze azokat a statisztikai eredményeket, amelyek a német hivatalos statisztikai szolgálat adatállományából megkérhe-

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszakos kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratcímjegyzék* tartalmaz.

tők, részben térítés nélkül, részben előfizetéses rendszer alapján:

– a sajtó és a nagy nyilvánosság a hivatalos statisztika legfontosabb, naponta frissített adataihoz a „hot news” menüpontra kattintva juthat. A menü mind időrendben, mind szakrendben felkereshetővé teszi a kiadott, illetve közeljövőben megjelenő adatokat. A legfrissebb adatok figyelemmel kísérését a közlési időpontok hetente csoportosított előirányzatai is segítik,

– kialakult az alaptáblázatoknak és más alapvető (szöveges, grafikus) adatközléseknek a köre „basics” gyűjtőnéven, amelyek alapján megismerhetők a társadalmi, gazdasági tények, fejlődési irányok. A kiválasztott adatkörhöz csatlakozó magyarázatok vagy részletező táblázatok, szemléltető grafikus részek egyetlen kattintással behívhatók. A létfenntartási költségek árindexeit tanulmányozó felhasználó például a kapcsolódó tartalmi, módszertani leírásokat is megtekintheti, ezzel az információszolgálat tehermentesíthető, kevesebb írásos és szóbeli kérdés érkezik,

– az 1996. októbertől működő jelzőszám-menü („indicators”) révén kérdezhetők a fontosabb rövid távú gazdasági mutatók. A kiválasztott mutatókörök igazodnak a felhasználók jellegzetes csoportjaihoz, például más konjunktúra-mutatók érdeklik a pénzügyeteket, mint a gazdaságkutató szakembereket, a szakmai szövetségeket, vagy a sajtót. A továbbfejlesztés során erőteljesebben érvényesítik a Nemzetközi Valutaalap igényeit. Lehetőség van arra, hogy a lekért konjunktúramutatókon automatikusan elvégeztessék a munkanapok szerinti kiigazítást,

– az 1997. márciustól működő idősor-menü („time series”) a STATIS-BUND elnevezésű országos statisztikai adatbázis több, mint egymillió idősorával teremt kapcsolatot, a hivatalos német statisztika bármely szakterületén. A kereshető adatok túlnyomó része gazdaságstatisztikai jellegű, és az idősorok esetenként 1950-ig visszatekintők. Az idősorokban megtekinthetők a havi, a negyedéves vagy az éves időközönként rendelkezésre álló adatok, a konkrét elemzési céloknak megfelelően.

Az idősorokban alkalmazott jellemzők, ismérvek magyarázataira tartalmi és fogalmi meghatározások is rendelkezésre állnak.

Az előbbi pontokban említett alapadatok, konjunktúra-mutatók ingyenesen elérhetők, az idősorokhoz azonban csak térítés ellenében lehet hozzáférni. Az éves előfizetési díj 50 márka, amely révén az előfizető évente 200 idősor lekérdezését is megfizeti. Minden további idősorért 0,10 márka szolgáltatási díjat számítanak fel.

Részletes statisztikákat állítottak össze az Interneten megjelent adatok forgalmáról, amely 1997 májusában megközelítette a havi 160 000 kapcsolatot. A hét napjai, illetve a napszakok szerinti forgalmi sűrűséget elemezve a hivatalos munkaidő túlsúlyát állapították meg, ami arra utal, hogy a döntő célcsoport tagjai „hivatásos” felhasználók (nem érdeklődő magánszemélyek). Erre utal az előfordult adattárolások gyakorisága is.

Országcsoportok szerint az összes kapcsolat mintegy 60 százaléka a német nyelvterülettel létesült, az Egyesült Államokból érkező hívások aránya

körülbelül 10 százalék. A világ csaknem minden országából regisztráltak kérdést. A továbbfejlesztés céljainak elemzéséhez jól hasznosíthatók az egyes oldalak kérdésésének gyakorisági adatai is. Jelenleg az alapadatok a legkeresettebbek, azonban gyorsan bővül az idősorok (térítéses) lekérése is.

A szerző hivatkozik a felhasználók véleményét tudakoló megkérdezés eredményeire. Négy hónapos időszakban 660 felhasználót kérdeztek meg, a válaszolók 63 százaléka az alapadatokat igényelte, további 19 százaléka csak általános információkat kívánt, és 9 százalék volt a sajtóközleményeket és egyéb menüpontokat felkeresők aránya. A válaszolók közel háromnegyede „jó”, illetve „nagyon jó” minősítést adott az elért adatok minőségére, struktúrájára.

A véleményfelmérés alapján áttekinthető az Internet-kapcsolatok célja: a legtöbben (40%) hivatalos, illetve munkakörükhöz tartozó feladatokat oldottak meg az átvett statisztikai adatokkal, jelentős a tudományos célú kapcsolatok aránya is (24%), ennél kisebb a képzéshez, oktatáshoz (17%) és a közelebből nem ismert érdeklődési területekhez, magáncélokra (19%) használt adatoké. A szerző az alkalmi és a „hűségese”, visszatérő partnerek arányát is bemutatja: minden harmadik kérdező a program rendszeres felhasználója, és a felhasználók 20 százalékára jellemző, hogy több hónapja visszatér kérdéseivel.

Tanulságos annak a vizsgálata, hogy a nyomtatott és az eddigi elektronikus (mágneslemezes, CD-ROM-alapú, valamint on-line jellegű) adatközlések forgalmát az Internet-kapcsolatok mennyiben érintik. Kérdéses például, hogy ezeket mennyiben helyettesíti a világhálózat, milyen árviszonyok mellett teremthető helyes egyensúly az említett adatközlési formák között. A Szövetségi Statisztikai Hivatal marketing törekvéseire jellemző, hogy minél szélesebb körben vonnak be új felhasználókat, az alkalmazások indításától eltelt viszonylag rövid idő miatt azonban még nem adható végérvényes válasz a célok megvalósulásáról. A felhasználók hónapról hónapra növekvő száma és az elektronikus posta (e-mail) útján érkező kedvező vélemények azonban kétségtelenné teszik, hogy sok új felhasználó lépett kapcsolatba a hivatalos statisztikai szolgálattal. Ilyen rövid idő alatt ugyanis egyetlen más hagyományos információhordozó sem juthattak friss és viszonylag teljes adatokhoz.

Arra a kérdésre, hogy hányan választják az Internetet a hagyományos publikációk helyett, a szerző úgy véli, hogy a célcsoportokon belül nem vált általánossá a hálózati hozzáférés és ez fenntartja a nyomtatott és a mágneslemez vagy CD-ROM-hordozón megjelent adatok iránti keresletet. Amíg tehát a felhasználók túlnyomó többségének nem lesz Internet-csatlakozása, addig fenntarthatók az említett

adatközlési formák is. Nagy az érdeklődés a teljes statisztikai évkönyv hálózati kiadása iránt. Az adatkínálat ilyen mértékű kiterjesztését azonban a Szövetségi Statisztikai Hivatal nem tervezi, mert ez túllepne a díjtalan szolgáltatások ésszerű határait.

A cikk vázolja a hivatalos statisztikai tájékoztatás korszerűsítését, valamint a munkatársak tehermentesítését célzó törekvéseket is. Példaként az Internet révén mind szélesebb körben kiadható árindékek említhetők, amelyeket gyakran keresnek a szerződéses ellenértékek indexálásához. További könyvnyelvény a statisztikai munkában, hogy az Internet szabványos (JTML-elnevezésű) adatformátuma révén a további feldolgozási, szerkesztési stb. műveletek elvégzésére is alkalmas állományok továbbíthatók, anélkül, hogy a felhasználóknak speciális programokra vagy különleges adatbank-csatlakoztatásokra lenne szükségük.

A wiesbadeni székhelyű Szövetségi Statisztikai Hivatal és a német tartományi hivatalok egységes információ-rendszerének első változata (GENESIS néven) 1997 közepén készült el, az Internet és hivatalokon belüli (Intranet) tájékoztatás integrálási igényeit figyelembe véve. A Hivatal által kiadott statisztikai adatok mellett a fejlesztők arra is figyelmet fordítottak, hogy megalapozzák az elektronikus adatgyűjtést. Az adatszolgáltatók, valamint a jelentéseket fogadó statisztikai hivatalok közötti rendszeres („beérkeztetés” jellegű) adatkapcsolatokat az elektronikus adat-forgalmazás nemzetközi szabványa (EDI) alapján valósítják meg.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

WYCKOFF, A.:

A SZÁMÍTÓGÉPES HÁLÓZATOK FEJLŐDÉSE

(The growth of network computing.) – *The OECD Observer*. 1997. 206. sz. 41–44. p.

A személyi számítógépek nagyarányú elterjedését követően az új számítástechnikai forradalom alapvetően nem a gépek formájának vagy akár tartalmának radikális változásában jelenik meg, hanem megteremti annak a lehetőségét, hogy a meglévő erőforrásokat egységes, számítógépes hálózatként használhassuk.

Jóllehet az Internet áll a figyelem középpontjában, nem kisebb jelentőséggel bírnak az olyan számítógépes hálózatok is, mint a LAN (Local Area Network) és a WAN (Wide Area Network). Becslések szerint a WWW szerverek mintegy fele ún. Intranet-kapcsolat keretében az előbbi két rendszerrel együttműködve dolgozik.

A számítástechnika hálózati technikái elterjedésének egyik legfőbb haszonélvezője maga a számí-

tástechnika, melynek évi fejlődési rátája 1987 és 1995 között 10 százalék körül mozgott, ami a GDP növekedésének mintegy kétszerese: 1995-re az „információipar” évi bevétele elérte az 500 milliárd dollárt. Ehhez a fejlődéshez jelentősen hozzájárult a számítógépes hálózatok elterjedése. A többfelhasználós rendszerek eladási mutatói jelentősen – 54-ről 28 százalékra – csökkentek, míg a személyi számítógépek és munkaállomások értékesítési mutatói csaknem hasonló arányban – 41-ről 63 százalékra – nőttek.

A piacra a legnagyobb élenkítő hatással a hálózati kapcsolatok iránti igény volt (elektronikus levelezés, Internet). Az elektronikus adatcsere népszerűségének növekedése értelemszerűen a piac kiszélesedéséhez vezetett, így az ilyen szolgáltatások egyre több embert érinthettek, s ezáltal egyre értékesebbé váltak.

A vásárlási igények mind a hardver oldalon – a mikroprocesszorok gyártása mintegy 30 százalékkal emelkedett az elmúlt három évben –, mind pedig a programcsomagok eladása terén emelkedett.

1994-ben a világon található mintegy 4,8 millió hálózati munkaállomás 55 százaléka az Egyesült Államokban, 32 százaléka Nyugat-Európában működött, s a fennmaradó 13 százalékon a világ többi része osztozott.

Az eltérések alapvetően a számítógép-ellátottság mértékére és az elektronikus kapcsolatok lehetőségére vezethetők vissza. A fejlődés éllovasa az Egyesült Államok, melynek területén 100 „fehérgalléros” dolgozóra több mint 100 személyi számítógép (PC) jutott, míg a fejlett nyugat-európai országokban ez a szám csak 60-80 körül mozgott, s a nemzetközi méretű fejlődés ellenére ez a különbség várhatóan még nőni fog.

Az alkalmazott programcsomagok területén is erőteljes fejlődés várható. Nagy stimuláló hatást tulajdonítanak az ún. „millennium” szindrómának, melyet más néven a 2000. év problémájának is neveznek. Arról van szó, hogy – memóriatakarékossági okokból – a régi programok nagy része a dátumot mindössze 2 számjeggyel tárolta, így ezekben az esetekben 2000-től kezdve már nem lehet különbséget tenni 1900 és 2000 között. A probléma megoldása érdekében nyilvánvalóan új programokra s az esetek többségében új hardver környezetre is szükség lesz.

A számítógépes hálózatok otthoni használata még nem olyan elterjedt, mint a munkahelyeken, mivel a személyi számítógépek a háztartásokban viszonylag ritkák. Mindazonáltal elterjedésük a kilencvenes évektől kezdődően e körben is jelentősen nő: a tapasztalatok azt mutatják, hogy az évi családi jövedelem minden 10 000 dolláros növekedése 7 százalékkal növeli az otthoni PC beszerzésének valószínűségét, emellett szorosan összefügg a tulajdonos(ok) iskolai végzettségével, lakóhelyének típusával.

A számítógépes hálózatok az államigazgatási, adminisztratív feladatok ellátásán túl jelentős szerepet játszhatnak az üzleti életben a közvetlen gazdasági kapcsolatok, illetve az azok révén történő vásárlás segítségével a direkt marketing tevékenységben is.

Az egyik legismertebb hálózat az Internet, melyet méltán neveznek a hálózatok hálózatának. Népszerűségének növekedése oda vezetett, hogy az elektronikus levelezésből, adatszeréből – elsősorban a multimédiás anyagok elterjedése révén – mondhatni össznépi hobbivá vált. Paradox módon a vele kapcsolatos problémák is épp e tekintetben jelentkeznek. Noha a multimédiás adatforgalom az Internet-forgalom töredékét alkotja, addig a rendszer erőforrásainak mintegy ötödét köti le. Ennek következtében, míg az Internet-használók tábora havi 6 százalékkal nő, az átvitt adatok növekedése ennek csaknem a duplája, 11 százalékos. Ily módon, bár a fejlesztések igyekeznek lépést tartani a megnövekedett igényekkel – például az adatátviteli sebesség jelentős növelésével – az Internet üzleti alkalmazása nem nevezhető problémamentesnek. Nagy szerepe lehet az olyan integrált programcsomagoknak is, amelyek tájékoztatnak az információövezetben, és lehetővé teszik az összetartozó információk gyűjtését.

Új adatkezelési, elemzési technikákra van szükség. A döntéselőkészítés és a vásárlói szokások területén végzett elemzések viszonylag kis méretű állományokat vizsgáltak, a számítógépes hálózatok világában viszont gigabyte-okban kell gondolkodni. A piacot összefogó, komplex adatbázisok, melyek más oldalról képesek az egyéni igények teljesítésére, forradalmasíthatják a kereskedelmet.

Az elektronikus adatelemzés új módszerei ugyanakkor bizonyos problémákat vetnek fel a privátszférára, s mindenekelőtt a személyiségi jogok vonatkozásában. A különféle adatbázisok összekapcsolásával – vásárlási szokások, jövedelem, fogyasztási szokások – kiszűrhetők a családok, illetve minimalizálhatók az egyéb kockázati tényezők.

A számítógépes hálózatok rohamos fejlődése mindennapi életünk radikális átalakulását eredményezheti, melynek jelenleg még csak a kezdetén vagyunk. A változás előnyei szerteágazók: a számítástechnika fejlődésén túl a kormányzati tevékenységek ellátását, a közszolgálati működés megkönnyítését jelentheti, ám a legnagyobb előnye talán az elektronikus kereskedelemben jelentkezik.

(Ism.: Reisz László)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

GREEN, A. E.:

KIREKESZTETTSÉG, MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS INAKTIVITÁS

(Exclusion, unemployment and non-employment.) – *Regional Studies*. 1997. 5. sz. 505–520. p.

A 70-es évek közepéig az Egyesült Királyságot a teljes foglalkoztatottság, a csökkenő területi különbségek jellemezték. A tömegessé váló munkanélküliséggel együtt a területi és a település hierarchiájából származó különbségek jelentősen nőttek. Napjainkra valamennyi EU-országban a munkanélküliség a legnagyobb kihívás, s egyben a szegénység, a társadalmi egyenlőtlenség legfőbb befolyásoló tényezője is. A szerző tanulmányában ezért arra tesz kísérletet, hogy a munkanélküliséget néhány ritkán vizsgált szempontból is bemutassa.

Kiindulásként a munkaerőpiac utóbbi években tapasztalható átrendeződését tekinti át, amelyet a következők jellemeztek:

1. csökkenő igény a hagyományos szakmunka iránt (különösen a férfi többségű területeken);

2. a különleges szakismeretek felértékelődése, s ezzel párhuzamosan az alacsony szintű, vagy átlagos ismeretek értékvesztése;

3. a nem hagyományos alkalmazási formák (részidős, határozott idejű, alkalmi stb.) terjedése, ami ma már a nők mellett a férfiakra is egyre jellemzőbb;

4. csökkenő munkaerő-piaci biztonság, részben a 3. ponttal összefüggésben;

5. a munkaórák számának növekedése az Egyesült Királyságban;

6. az informális szektor térnyerése;

7. egyes rétegeknek csaknem teljes kiszorulása a munkaerőpiacról.

A folyamat eredménye az ún. 30-30-40 százalékos társadalom, ahol a lakosság 30 százaléka kifejezetten hátrányos, 30 százaléka marginális helyzetben van, s mindössze 40 százaléka a pozíciója minősül előnyösnek (teljes munkaidőben dolgozók, önállók, akik legalább két éve csak részmunkaidősök, akik legalább 5 éve azonos munkaerő-piaci státuszban vannak.) Az arányok területenként változóak. Anglia észak-keleti része például a jelentős helyi és a külföldi piacok közelsége miatt olyan terület, ahol kedveznek a feltételek a hatékony iparágak és a szolgáltatás fejlődésének és így a munkahelyteremtésnek is. (Az Európai Közösségen belül ilyen fejlődési csomópont többek között Észak-Olaszország vagy Dél-Németország.) Más területek viszont veszítenek gazdasági bázisukból, s a depressziós körzetek közé kerülnek.

A munkaerőpiac veszteségeinek jellegzetes tulajdonságai (egyéni háztartási, szocio-ökonomiai jellemzői) jól felrajzolhatók az 1991. évi népszámlálás 2 százalékos részmintájának segítségével. Ezek a következők:

- a) a segéd- és egyszerű betanított munkát végzők az átlagosnál háromszor gyakrabban válnak munkanélkülivé, mint a magas fokú szakképzettséget igénylő munkakörököt betöltő alkalmazottak;
- b) az iskolázatlanok hátránya jelentős;
- c) az átlagosnál kedvezőtlenebb a 25 éven aluliak és az idősek munkaerő-piaci helyzete;
- d) az etnikai csoportokhoz tartozók 50 százalékkal nagyobb valószínűséggel válnak munkanélkülivé, mint a többiek;
- e) a házasok munkaerő-piaci helyzete jobb az egyedülállóknál és elváltakénál;
- f) a gyermeket nevelők esélye az átlagosnál kicsit nagyobb a munkanélkülivé válásra, s ez azokra is vonatkozik, akik nem saját tulajdonú lakásban laknak.

További érdekes kérdés, hogy hol koncentrálódnak a hátrányos helyzetű rétegek. Erre a munkanélküliek és főleg a tartós munkanélküliek aránya ad választ, mely az északi területeken, valamint Skóciában, Walesben, Észak-nyugaton, Yorkshire-ben, Humberside-ban és a középföld nyugati részén a legmagasabb. A tartósan munkanélküliek Skóciában és Walesben koncentrálódnak, de növekvő tartós munkanélküliségi ráta jellemzi Londont is. Mivel az egyéni tényezők ilyen területi eltérést nem indokolnak, a valószínű ok, hogy a legtöbb munkahely a közelmúltban a hagyományos feldolgozóiparban tűnt el.

Ezek a helyeken az egyének kontraszelekciója jelentős, s minél alacsonyabb az átlagos képzettségi szint, annál kisebb arányban vállalják az álláshoz jutást megkönnyítő ingázást. Az egyébként is kedvezőtlen helyzetbe került terület szociális összetétele folyamatosan romlik, és egyre csökken egy kedvező irányú változás esélye.

Fontos a mérés és a különböző munkaerő-piaci státusok definiálása. Ez nem különösebben nehéz az egyértelműen munkanélküliek, illetve az egyértelműen foglalkoztatottnak minősülők esetében, de nehézséget okoz az összes átmeneti kategóriánál. Azt is figyelembe kell venni, hogy a munkanélküliségi ráta csak egy lehetséges állapotjelzője a munkaerőpiacnak. Így például az utóbbi évek egyik sajátossága az inaktívák számának növekedése volt, különösen az idősebb férfi korszaltályokban, de ez jellemző a 16-24 évesekre is, miközben a nők aktivitása folyamatosan emelkedett. A munkanélküliséggel foglalkozó statisztikák nem tartják nyilván a munkaerőpiacról „kirekesztődötteket”, holott fontos lenne tudni, hogy hányan vannak, kik sorolódnak ide, és területileg hol koncentrálódnak. Ebből a célból a szerző 1996-ban 28 mutató segítségével határozta el

a kedvezőtlen adottságú területeket, ezen belül is három típust különböztetve meg:

- krónikus hátrányok jellemezte területek,
- hosszú távon jelentkező hátrányok jellemezte területek,
- magas inaktivitás jellemezte területek.

A kedvezőtlen munkaerő-piaci jellemzőket jól érzékelteti, hogy az OECD-országok 35 millió munkanélküliéhez további 15 millió olyan személy járul, aki munkakeresését már feladta, illetve nem saját elhatározásból részidőben dolgozik. Az utóbbi évtizedek folyamatainak megértése megköveteli az alternatív mutatók használatát, melynek jó és hasznos példája a Sorrentino, a Bureau of Labour Statistics (BLS) által nemzetközi összehasonlítási célra kialakított U1-U7 mutatók, s melyek ma már széles körben ismertek. A cikk szerzője további új jelzőszámokat is kidolgozott, amelyek a munkaerő-piaci kirekesztettséget hivatottak mérni. (Például az olyan háztartásokban élők száma, ahol nincs kereső felnőtt, vagy a különböző stabilitású foglalkoztatási viszonyokba sorolhatók száma.)

A kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzet, mindekelőtt a kirekesztettség, a szegénység legfőbb forrása. A szegénység elleni eredményes küzdelem eszközeihez tartozik a multidimenzionalitás (amikor az aktivitás különböző szintjeit hozzák létre) és a társulás (koordinált megosztott aktivitás és részvétel). Vigyázni kell azonban arra, hogy ha egy helyen felszámolják a munkaerő-piaci kirekesztettséget, ne alakuljon ki máshol hasonló kedvezőtlen helyzet.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

OUTRATA, E.:

A STATISZTIKUS AZ ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN

(A statistician in transition: differences between an official statistician in a planned economy and in a market one.) – *Statistical Journal of the United Nations*. ECE. 1997. 1. sz. 13–21. p.

A szerző 1993 óta a Cseh Köztársaság Statisztikai Hivatalának elnöke, ezt megelőzően pedig 1968 után 24 éven keresztül a Kanadai Statisztikai Hivatalban dolgozott különböző felelős beosztásokban (1984 és 1993 között például informatikai főigazgatóként). Így személyes tapasztalatai alapján mutat rá azokra a lényeges különbségekre, amelyek egy totalitárius, illetve egy demokratikus állam hivatalos statisztikájának feladatai között megfigyelhetők. Együttel rövid áttekintést ad arról az átalakulási folyamatról is, amelynek eredményeként a Cseh Köztársaság statisztikai szolgálata a legutóbbi hat év során felszámolta ezeket a különbségeket.

Csehszlovákia a központi tervgazdálkodást folytató államok között is szélsőséget képviselt, mert még a Szovjetuniót is meghaladó mértékben érvényesítették a centralizált állam működésének elméleti követelményeit. Emiatt az államosítás után magánvállalat semmiféle formában nem maradt fenn: ha nem államosították, akkor szövetkezetbe tömörítették őket, s tevékenységüket az állami tulajdonhoz hasonló módon ellenőrizték. Az ötvenes évek közepére a tulajdonos fogalma annyira értelmét veszítette, hogy a változásokat nem is regisztrálták. Ez jelentős problémákat is okozott a kilencvenes években, a korábbi törvényes keretek helyreállításakor.

Az ötvenes évektől 1990-ig lényegében az egész állam egyetlen nagy vállalként működött, amelynek tevékenységét – a párt Központi Bizottságának határozataihoz igazodva – a kormányzat közvetlenül irányította. Az ehhez szükséges tervezési feladatokat a minisztériumi hatáskörű Tervhivatal látta el, az Állami Statisztikai Hivatalt pedig tulajdonképpen országos szintű számviteli szervvé alakították át. A hivatalos statisztika szerepe így gyökeresen átalakult: a legfőbb feladatot a központilag meghatározott mutatókra vonatkozó tervek teljesítésének mérése jelentette, tervezési egységenként, illetve aggregált szinten. (Még a színházak, vagy az írók teljesítményeit is így kezelték.)

Piacgazdasági környezetben viszont a hivatalos statisztikai szolgálat sohasem vállalkozhat annál többre, hogy átfogó képet adjon az általa megfigyelésre kiválasztott gazdasági vagy társadalmi jelenségekről. A statisztikai megfigyelések itt szükségképpen olyan változásokat tükröznek, amelyeket folytonosan módosuló számú, független döntési joggal rendelkező egységek önálló tevékenységeiből származnak.

A marxista közgazdaságtani elméletre alapozott gazdaságstatisztikában a legfontosabb különbségek 1. a „produktív” és a „nem produktív” gazdasági tevékenységek megkülönböztetése; 2. a teljesítmények az anyagi termelés mutatói alapján; 3. az árak szerepének a közös számbavételi egységre való degradálása voltak. Mindez szervezeti szempontból a Statisztikai Hivatal számára nagyobb hatalmat és közigazgatási befolyást eredményezett. Bármely gazdasági adat szolgáltatását előírhatta és joga volt ezek helyességének helyszíni ellenőrzésére is. Legfőbb adatgyűjtőként azonban egyre inkább a kormányzat számítóközpontjának szerepét töltötte be, és nem törekedett az államigazgatási nyilvántartások statisztikai célú, másodlagos hasznosítására. Ugyanakkor – például különböző regiszterek felelőseként – nem közvetlenül statisztikai feladatköröket is magára vállalt.

Amilyen mértékben tolódtak el a feladatok a begyűjtött adatok pusztá összesítése irányába, oly mér-

tékben hanyatlott a statisztikai munka módszertani-elméleti színvonala. (Ebben csak a demográfiai vizsgálatok és a közgazdasági osztályozások voltak kivétel.) A párt és a kormány közvetlen felhasználására azonban rendszeresen készítették elemző értékeléseket; a Hivatal által fenntartott kutatóintézet pedig fontos bázisul szolgált a statisztikai fejlesztésekhez.

A Statisztikai Hivatal megváltozott szerepe lényegesen módosította a végzett munka jellegét is. Ennek legszembevetőbb vonása volt a mintavételek csaknem teljes kiszorulása. (Mindössze az általános társadalmi megfigyelés: az ún. „mikrocenzus”, a háztartás-statisztika és az előzetes mezőgazdasági termésbecslés céljaira használtak mintavételes eljárást.) A teljes körű felvételek igénye egyértelműen következett a teljesítmények ellenőrzésének követelményéből, és ezek végrehajtásának a gyakorlati lehetőségét a gazdasági egységek viszonylag alacsony s eléggé stabilnak tekinthető száma biztosította.

A bürokratikus megoldások gyakran adtak előbbséget a „törvényes” előírásoknak a valós helyzetfeltárással szemben. A gazdasági szervezetek regiszteréből valamilyen okból hiányzó egységekre például nem fordítottak figyelmet.

Az egyedi adatok bizalmas kezelése iránti igény fel sem merülhetett, ez önmagában lehetetlenné tette volna a Hivatal fő feladatának ellátását.

Bár a cseh statisztikusokat sohasem utasították közvetlenül számításaik eredményeinek megváltoztatására, a publikálható adatok köre bizonyos területeken eleve korlátozott volt. Cenzúrára is volt példa „nem megfelelően alakuló” mutatók esetében, ennek nyomai a Statisztikai Évkönyvekben is felismerhetők.

A statisztikai adatok regionális gyűjtése és feldolgozása iránti túlzó igények vezettek a regionális statisztikai központi kialakításához. A megfelelő módszertani tudás nélkül végzett fejlesztések végső soron károsnak bizonyultak: mesterségesen támasztottak olyan keresletet, amelyet nem lehetett megfelelő minőségben kielégíteni.

A módszertan terén különösen fájdalmas nemzetközi lemaradás számos, a korszerű statisztikai hivatalok legfontosabb feladataira kiterjedt. A mintavételek már említett hiánya oda vezetett, hogy a módszertani munka, gyakorlatilag a kérdőívek megtervezésére és az osztályozási kérdésekre korlátozódott. A központi ármegállapítások rendszerében nem volt szükség valódi árstatisztikára. A teljes külkereskedelmi forgalmat nyolc külkereskedelmi vállalat bonyolította le, így lényegében a vámstatisztika is szükségtelenné vált. Korábban az ENSZ Nemzeti Számlák Rendszere (System of National Accounts – SNA) helyett a KGST az MPS (Material Product System) rendszerét használta, a makrogazdasági el-

számolások tartalmát és csoportosításait illetően saját elméletét és gyakorlatát érvényesítette. Nem volt igazi statisztikai feladat a gazdasági regiszter gondozása sem, hiszen mind az egységek körét, mind méreteik, tevékenységük stb. főbb jellemzőit előzetes minisztériumi határozatok rögzítették.

A változás után a piaczgazdaságra áttérés számos területen a statisztika számára is teljesen új feltételeket teremtett. A gazdasági élet szereplőinek köre rendkívüli mértékben kibővült, összetételére a folyamatos változás vált jellemzővé, a korábban támpontot adó ellenőrző mechanizmusok pedig megszűntek vagy gyökeresen átalakultak. Így sokan kezdtek kereskedni, az árak módosíthatóvá váltak stb.

A hivatalos statisztika új tartalommal való megtöltése szempontjából ezért a legsürgetőbb feladat a korábbi tematikus hiányok kitöltése volt. Elsősorban a nemzeti számlák összeállításához kellett létrehozni azokat a megfigyeléseket, amelyekre a korábbi rendszer nem nyújtott lehetőséget. Ezzel egyidejűleg folyt az árstatisztikák teljes skálájának kidolgozása, a vámstatisztikán alapuló külkereskedelmi statisztika, valamint a korszerű munkaerő-megfigyelések kialakítása. Ezekről a témákról korábban jobbra csak elméleti ismeretekkel rendelkeztek, ezért különösen nagy segítséget jelentettek a PHARE-program keretében az Európai Unió fejlett statisztikájú tagállamaitól, valamint az EUROSTAT szakértőitől kapott módszertani és gyakorlati útmutatások.

A sürgős új feladatok közé tartozott a gazdasági osztályozások cseréje is, ami esetenként jelentős összehasonlíthatósági problémákat okozott a régebbi időszakokban és szükségessé tette valamennyi regiszter átalakítását is.

A hivatalos statisztika intézményi kereteinek átalakítása szintén a sürgős és nagy horderejű feladatok közé tartozott. Az 1995-ben elfogadott Statisztikai Törvény elsődleges alapelveként rögzítette a statisztika függetlenségét. A felhasználók egyenlő esélyeit az ún. „érzékeny mutatók” egyidejű közzétételével biztosítják: 1996-tól a kijelölt 12 mutatócsoport adatait előre meghatározott napon, reggel 9 órakor hozzák nyilvánosságra, ezt megelőzően senki sem kaphat ezekről külön tájékoztatást. Az egyedi adatok bizalmas kezelésének bevezetése azért jelentett különösen nehéz feladatot, mert érvényesítése a Statisztikai Hivatal eddigi szerepének teljes átértékelését követelte meg. Közel két évet vett például igénybe az új munkamegosztás elveinek elfogadtatása a különböző kormányzati szervekkel, melyek korábban természetesnek tartották, hogy a részükre szükséges egyedi adatokat is megkaphatják a Statisztikai Hivaltól.

A szervezeti átalakítás fő célja, hogy a statisztikai módszertani, elemzési és publikációs feladatok végzésével magasan kvalifikált szakemberek foglalkozzanak. A területi szervek létszáma és felelősségi köre is csökken: elsősorban a kikérdezéses adatgyűjtések végrehajtása lesz a feladatuk, míg a gazdasági szervezetek kérdőíves megfigyelését központosított formában bonyolítják le. A feldolgozási kapacitások területi elhelyezkedésének számottevő módosítására azonban nincs lehetőség, ezért meghatározott adatgyűjtések feldolgozását adott területi szervhez telepítik (például az ipari kérdőívek feldolgozását Pilzenben végzik).

A felsorolt fejlesztések végrehajtása során a kulcskérdést természetesen a szakembergárda megléte vagy hiánya jelenti. Bár a cseh statisztikusok hagyományos hűsége a szabad és demokratikus szakmai gondolkodáshoz, s az egyetemi végzettségű munkatársak viszonylag magas aránya jó induló bázist biztosít, a továbbiakban a folyamatos, intenzív képzésnek feltétlen prioritást kell kapnia. Már eddig is nagy előrelépést tett lehetővé, hogy a nyugati nyelvtudással rendelkező, magasan képzett cseh szakemberek széles körben kerülhettek közvetlen partneri munkakapcsolatba európai uniós kollégáikkal. Ez a körülmény új szakmai feladatok alapos megismerésén kívül nagymértékben segítette az eddigi munkastilus megváltoztatását is.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

BAUER, M. – KRONSTEINER, C. H.:

A SZEGÉNYSÉG, A VESZÉLYEZTETETTSÉG ÉS A KÍREKESZTETTSÉG

(Statistische Beiträge zur Armut, Armutsgefährdung und Sozialer Ausgrenzung.) – *Statistische Nachrichten*. 1997. 10. sz. 844–852. p.

A szegénységre, illetve az általa való fenyegetettségre vonatkozóan nincs általánosan elismert definíció. Lényegében nem is lehet ilyen meghatározást kialakítani tértől időtől és a társadalom jóléti szintjétől függetlenül. Az *abszolút szegénységet* általában a fizikai létezéshez szükséges minimum hiányával lehet körülírni. E meghatározásnak azonban csak az alacsony jóléti szinten élő országok esetében van létjogosultsága, az Európai Unió nivóján élő országokban már anakronisztikusnak tűnne. A szegénység szintjét ilyen társadalmakban csak „relatív” lehet meghatározni. Ennek megfelelően az Európai Unió 1984. december 19-i programjának kere-

zést kialakítani tértől időtől és a társadalom jóléti szintjétől függetlenül. Az *abszolút szegénységet* általában a fizikai létezéshez szükséges minimum hiányával lehet körülírni. E meghatározásnak azonban csak az alacsony jóléti szinten élő országok esetében van létjogosultsága, az Európai Unió nivóján élő országokban már anakronisztikusnak tűnne. A szegénység szintjét ilyen társadalmakban csak „relatív” lehet meghatározni. Ennek megfelelően az Európai Unió 1984. december 19-i programjának kere-

tében a következő definíció szerepel: „Szegénynek azokat a személyeket, családokat és csoportokat lehet tekinteni, akik olyan kevés (anyagi, kulturális és társadalmi) eszközzel rendelkeznek, hogy ki vannak zárva a lakóhelyük szerinti tagország minimálisnak tekintett életmódszintjéből.

Természetesen minden relatív definíció feltételez olyan döntést, amely szerint meghatározható, hogy milyen esetben lehet szólni szegénységről, illetve szegénység általi veszélyeztetettségéről. A minimumként tekintett életszínvonalat a „szegénységi küszöb” jelenti. Nincs általános normatívaként meghatározott szegénységi küszöb, az elemzéseknél azonban többnyire e háromfajta meghatározás használatos:

- az egy ekvivalencia-egységre jutó átlagos háztartási jövedelmek 50 százaléka;
- az egy ekvivalencia-egységre jutó átlagos fogyasztási kiadás 50 százaléka;
- egyes, általánosan elterjedt tartós fogyasztási cikkek (tűzhely, telefon, mosógép, televíziókészülék stb.) hiánya.

Az ekvivalencia-egységek (fogyasztási egységek) használata arra szolgál, hogy a különböző nagyságú és összetételű háztartások összehasonlíthatók legyenek egymással. Különböző ekvivalencia-skálák használatosak:

- az OECD-skála a háztartás első felnőttjét 1,0-nek, a további felnőtt személyeket 0,7-nek, a gyermekeket 0,5-nek tekintti;
- az EU-skála, más néven módosított OECD-skála szerint a háztartás első felnőtt személye 1,0-nek, a további felnőtt személyek 0,5-nek, a gyermekek pedig 0,3-nek tekintendők;
- Ausztriában az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal által kidolgozott, ún. ÖSTAT-standard-variánst használják. E szerint a háztartás első felnőtt személye 1,0, minden további felnőtt személy 0,7, a 0-3 éves gyermekek 0,33, a 4-6 évesek 0,38, a 7-10 évesek 0,55, a 11-15 évesek 0,65, a 16-18 évesek 0,7, a 19-21 évesek 0,8, a 22-27 éves gyermekek 0,7 fogyasztási egységet képviselnek. Gyermekek számításánál – a családi pótlékra vonatkozó rendelkezésekkel összhangban – az óvodások, az iskolások, a szakmunkástanulók és egyéb eltartott személyek 21 éves korig, a felsőfokú tanítványok pedig 27 éves korig.

A különböző ekvivalencia-skálák használata érzéketlenül hatással van arra, hogy melyek azok a háztartások, amelyeket szegénynek lehet tekinteni, illetve amelyeknél fennáll az a veszély, hogy könnyen szegénnyé válnak. A „meredekebb” skálák (OECD-, ÖSTAT-skála) – a második, illetve többedik felnőttnél használt magasabb súly miatt – olyan irányban hatnak, hogy több népesebb háztartás, így több gyermekes háztartás minősül anyagi szempontból veszélyeztetettnek. A „laposabb” skála (EU-skála) ezzel szemben a kisebb háztartások, főként a nyugdíjas háztartások veszélyeztetettségére mutat rá. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy az alacsonyabb jövedelem, illetve fogyasztási kiadás önmagában még nem jelenti azt, hogy egy háztartást jelen-

leg szegénynek vagy társadalmilag kirekesztettnek kellene tekinteni.

Nincs egyetértés a *társadalmi kirekesztettség* fogalmának definíciója tekintetében sem. A szegénység fogalmánál általában elégségesnek tartják a monetáris szempontok (alacsony jövedelmek vagy fogyasztási kiadások) figyelembevételét, a társadalmi kirekesztettségénél az előbbieken kívül egyéb jellemzőket is számításba kell venni: a lakáskörülményeket, az e-gészségi állapotot és a társadalomban elfoglalt helyet, de még olyan területi dimenziókat is, mint a hiányzó vagy nem elérhető infrastruktúris berendezések.

Az e témával foglalkozó elemzések csak olyan adatforrásokat tudnak felhasználni, amelyek az egész háztartást egy egységként mutatják be. Ilyenek a mikrocenzus (a magyar ELAR-nak megfelelő lakossági felvételek), az Európai Háztartási Panel vagy egy fogyasztási felvétel.

A mikrocenzus egyik felvételeként Ausztriában 1993-ban mintegy 30 ezer háztartástól kérdezték meg jövedelmüket. A kapott adatok alapján ismertett definíció szerint számított szegénységi küszöb az ÖSTAT-skála szerint 6100 schilling, az EU-skála szerint 7000 schilling volt (az éves jövedelem 1/14-ét véve számításba). Az előbbi szerint a megfigyelt háztartások 10,8 százaléka, az utóbbi szerint a háztartások 11,5 százaléka élt e szint alatt. Az ÖSTAT-skála szerint a gyermektelen háztartások 7,4 százalékat fenyegette szegénység, az EU-skála alapján ez az arány 11,0 százalékos volt. A gyermekek számának növekedésével a szegénységi veszélyeztetettség mindkét skála szerint erősen nő, bár egymástól jelentősen különböző szinteken. Így az EU-skála szerint a három- és többgyermekes háztartások 18,1 százaléka veszélyeztetett, az ÖSTAT-skála alapján készült számításokban ez az arány kétszerese az előbbinek.

Az Európai Háztartási Panel az Európai Unió magánháztartások körében végzett, egységes kérdésprogramú, longitudinális adatgyűjtése, elsődlegesen a háztartás egyes tagjainak és a háztartás egészségének jövedelmeire vonatkozik. Az OECD-skála felhasználásával ez az adatgyűjtés azt mutatja, hogy 1995-ben a háztartások 10 százaléka sorolható a szegények közé, ami 325 ezer háztartást, illetve 1,14 millió személyt jelent. Az EU-skála szerint a háztartások 10,5 százaléka, azaz 331 ezer háztartás, illetve 887 személy tartozott az említett csoportba.

A háztartások jellegét tekintve az OECD-skála felhasználásával az Európai Háztartási Panel adatai alapján a következő fontosabb eredmények állapíthatók meg:

- az érintett háztartások 15 százaléka önálló háztartásai voltak, 19 százaléka a nyugdíjasok, 10 százaléka a mun-

kanéklüli háztartások közé, 8 százaléka a gyermeküket egyedül nevelő szülők háztartása közé tartoztak;

– minden harmadik érintett háztartás vidéki volt, melyeknek több mint a felében gyermek is élt;

– a háztartási panelbe bevont önállók háztartásai közül a kis és közepes nagyságú háztartások jövedelmük alapján arányuknál magasabb hányadban voltak a szegények kategóriájába sorolhatók.

Az osztrák háztartások társadalmi helyzetéről készült tanulmányban elkülönítették a tényleges szegénységet attól a veszélytől, amit a szegények körébe történő lecsúszás jelent. Egy háztartást csak akkor tekintettek szegénynek, ha alacsony jövedelme mellett a következő három kritérium közül legalább egynek megfelelt:

– a háztartás egy bizonyos minőségi szint alatti lakásban lakik vagy a szokásosnál kevesebb helyiséggel rendelkezik; vagy

– nem tud sem megfelelő fűtést biztosítani, sem új ruháról vagy bizonyos élelmiszerről (például hús) gondoskodni; vagy

– lakbér-, hitelrészlet- stb. fizetési elmaradása van.

Az e meghatározás alapján készült becslés mintegy 128 ezer háztartást (mintegy 422 ezer személyt) tart szegénynek. Ez a szegénység által veszélyeztetett háztartásoknak 39, az összes háztartásnak mintegy 4 százalékát teszi ki. A szegény háztartások rétegek szerinti struktúrája, a veszélyeztetett háztartásokéhoz hasonló.

Az 1993–1994-ben Ausztriában végzett fogyasztási adatgyűjtés alapján a szegénység által veszélyeztetett háztartások aránya – a különböző skálák szerint – az összes háztartás 15,5 és 16,5 százaléka közé esik, 6200, illetve 7000 schilling egy ekvivalencia-egységre jutó átlagos kiadással. E felmérés adatai lehetőséget adtak arra is, hogy szembeállítsák a szegény háztartások kiadásait a nagyfogyasztású háztartások kiadásával. Nagyfogyasztásúakat azokat a háztartásokat tekintették, amelyeknek az egy ekvivalencia-egységre jutó fogyasztási kiadásai az átlagosnak legalább 150 százalékát tették ki. E háztartások aránya mindhárom skála szerint az összes háztartásnak 15,1 százaléka volt, 34 860, illetve 39 470 schilling egy ekvivalencia-egységre jutó fogyasztási kiadással.

A szegénység azokat a háztartásokat fenyegeti legerősebben, ahol alacsony szintű a háztartásfő iskolai végzettsége. Majd minden második háztartás a veszélyeztetettek közé tartozik azok közül, amelyekben a háztartásfő nem rendelkezik a kötelező legalacsonyabb iskolai végzettséggel. Az iskolai végzettség növekedésével viszont párhuzamosan növekszik a nagyfogyasztású háztartások aránya.

Amennyiben a vizsgálat alapját a fogyasztási kiadások képezik, a veszélyeztetettség csak a három- és többgyermekes családoknál mutatkozik, ellentét-

ben a jövedelem alapján végzett számításokkal, ahol ez a veszély már az egy- vagy kétgyermekes családoknál is jelentkezik.

Az összes háztartást figyelembe véve az egy ekvivalencia-egységre jutó élelmiszerkiadás csökken a növekvő gyermekszámmal, és egyben növekszik az élelmiszerkiadás aránya. A szegénység által veszélyeztetett háztartásoknál nem mutatkozik ilyen egyértelmű összefüggés a fogyasztási összkiadás és a gyermekszám között; itt a fogyasztásra fordított összes kiadás – gyermekszámtól függetlenül – számottevően alacsonyabb 7000 schillingnél. Az élelmiszerkiadások aránya ezeknél a háztartásoknál az összkiadásnak mintegy egyharmada, amit a szerzők igen magasnak tartanak.

A nagyfogyasztású háztartások egy ekvivalencia-egységre jutó összes fogyasztási kiadása a gyermekszám növekedésével csökken, az élelmiszerarány viszont ezekben a háztartásokban lényegében konstansnak tekinthető: egy gyermek esetén 10,4 százalék, a három- vagy többgyermekes családokban 11,4 százalék.

A fogyasztási adatgyűjtés során a következő kérdést tették fel a megkérdezetteknek:

Az Ön életszínvonalja hogyan alakult az elmúlt évhez, illetve az elmúlt öt évhez hasonlítva?

– erősen csökkent?

– némileg csökkent?

– változatlan maradt?

– némileg növekedett?

– jelentősen növekedett?

Az összes megkérdezett háztartás 70 százaléka változatlanok ítélte helyzetét az előző évihez viszonyítva. A csökkent életszínvonalú háztartások között a veszélyeztetett háztartások aránya egytötöddel magasabb volt, mint az összes háztartás körében (16,3%). Az öt évvel ezelőtti helyzethez képest a szegény háztartások több mint egynegyede jelzett negatív változást, míg ez az arány az összes háztartás átlagában mintegy 20 százalék volt.

Továbbra is megoldatlan kérdés a háztartási adatgyűjtés körébe egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben bevont olyan rétegek behatóbb vizsgálata, amelyekhez tartozók többsége anyagi szempontból igen veszélyeztetettnek tekinthető (hajléktalanok, intézeti háztartásokban élők). Ezért szükséges lenne a hivatalos statisztikai számbavételeket ebben a vonatkozásban kvalitatív vizsgálatokkal kiegészíteni. Ugyancsak nagyobb hangsúlyt kell kapniuk a jövedelmi és fogyasztási adatgyűjtéseken túl azoknak a statisztikáknak, amelyek az életszínvonal nem monetáris szempontjait vizsgálják.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

Anuário estatístico : Continente, Açores e Madeira =
Annuaire statistique / Instituto Nacional de Estatística. -
Lisboa: INE, 1997. - 368 p.

*Portugália (az Azori-szigetekkel és Madeirával együtt)
statisztikai évkönyve, 1996.*

I-035-B-0001/1996

L'Algérie en quelques chiffres : Résultats / Office
national des statistiques. - Alger : ONS, 1997. - 40, 40 p.

Algéria számokban, 1995.

I-064-C-0008/1995

Lithuania's statistics yearbook = Lietuvos statistikos
metraštis / Lithuanian Department of Statistics. - Vilnius :
Lietuvos ukis, 1997. - 598 p.

Litvánia statisztikai évkönyve, 1997.

I-042-C-0268/1997

Narodnoe khozajstvo Rossijskoj Federacii. Statističeskij
ezhegodnik/ Goskomstat Rossii. Moskva. Goskomstat,
1996. - 1200 p.

Oroszország statisztikai évkönyve, 1996.

I-042-C-0202/1996

Statistical handbook of Japan / Statistics Bureau
Management and Coordination Agency. - Tokyo : Stat.
Bureau, 1997. - XI, 165 p., 1 térk.

Japán statisztikai kézikönyve, 1997.

I-051-D-0001/1997

Statistical yearbook of Norway. - Oslo [etc.] : Stat.
Sentralbyrå, 1997. - 475 p.

Norvégia statisztikai évkönyve, 1997.

I-040-C-0167/1997/A

Statistical yearbook Republic of Argentina / Instituto
Nacional de Estadística y Censos. - Buenos Aires : INDEC,
1997. - 560 p.

Argentína statisztikai évkönyve, 1997.

I-080-B-0050/1997/A

Statistická ročenka České republiky = Statistical
yearbook of the Czech Republic / Český statistický úrad. -
Praha : CSÚ, 1997. - 711 p.

Csehország statisztikai évkönyve, 1997.

I-002-C-0163/1997

Statistički godisnjak Jugoslavije = Statistical yearbook
of Yugoslavia / Savezni zavod za statistiku. - Beograd :
SZS, 1997. - 498 p. + mell. (1 t.fol.)

Jugoszlávia statisztikai évkönyve, 1997.

I-046-B-0016/1997

Statistisches Jahrbuch 1997 für die Bundesrepublik
Deutschland = Statistical yearbook for the Federal Republic
of Germany / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] :
Kohlhammer, 1997. - 775 p.

*A Német Szövetségi Köztársaság statisztikai évkönyve,
1997.*

I-004-C-0002/1997

Statistisches Jahrbuch 1997 für Bayern / Bayerisches
Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung. - München
: BLSd, 1997. - 547 p.

Bajorország statisztikai évkönyve, 1997.

I-006-C-0002/1997

Statistisches Jahrbuch für das Ausland = Statistical
yearbook for foreign countries / Statistisches Bundesamt. -
Stuttgart : Metzler-Poeschel, 1997. - 398 p.

A Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi statisztikai évkönyve, 1997.

I-004-B-0308/1997

Suomen tilastollinen vuosikirja = Statistisk årsbok för
Finland = Statistical yearbook of Finland / Tilastokeskus. -
Helsinki : Tilastokeskus, 1997. - 663 p.

Finnország statisztikai évkönyve, 1997.

I-043-C-0001/1997

World development indicators / The World Bank. -
Washington : World Bank, 1997. - XXXIV, 339 p.

A Világbank statisztikai adatai, 1997.

I-072-B-0680/1997

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

Annual report on international statistics / publ. by the
International Statistical Institute ... in cooperation with the
Institut national de la statistique et des études économiques
... - Voorburg : ISI ; Paris : INSEE, 1997. - 156 p.

*Éves jelentés a nemzetközi statisztikai intézményekről,
1997.*

472791/4

Lee, P. M.: Bayesian statistics : An introduction. - 2.
ed. - London [etc.] : Arnold, 1997. - XII, 344 p.

Bayes-féle statisztika. Bevezetés.

726105

The practice of Bayesian analysis / ed. by Simon
French and Jim Q. Smith. - London [etc.] : Arnold, 1997. -
IX, 284 p.

A Bayes-elemzés gyakorlata.

726106

GAZDASÁGSTATISZTIKA

1993 agricultural census. Whole kingdom / National
Statistical Office. - Bangkok : NSO, [1997]. - 158 p.

Thaiföld 1993. évi mezőgazdasági összeírása.

I-058-B-0063/1993/[5]

Abstract of statistics on agriculture, forestry and
fisheries : Japan / Ministry of Agriculture, Forestry and
Fisheries. - Tokyo : Min. of Agriculture, Forestry and
Fisheries, 1997. - XIII, 112 p.

*Japán mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati
statisztikai zsebkönyve, 1996.*

I-051-C-0008/1996

African development indicators / The World Bank. -
Washington : World Bank, 1997. - XXV, 434 p.

Az afrikai országok gazdasági jelzőszámai, 1997.

I-072-B-0669/1997

Annual report of the Executive Board for the financial
year ended April 30 1997 / International Monetary Fund. -
Washington : IMF, 1996. - XI, 284 p.

AZ IMF éves jelentése, 1997.

470174/1997

- Australian transport and the environment 1977 / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, cop. 1997. - V, 186 p.
A közlekedés, szállítás környezetkímélő hatásának vizsgálata Ausztráliában, 1977.
 I-091-B-0082/1997
- Bank profitability : Statistical supplement : Financial statements of banks = Rentabilité des banques : Comptes des banques / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, 1997. - 349 p.
Bankjövendelmzés. Az OECD-országok bankjainak pénzügyi helyzete, 1997.
 I-033-B-0467/1997
- Best practice policies for small and medium-sized enterprises / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, cop. 1995. - 210 p.
Milyen gazdaságpolitika segíti elő a kis- és középvállalkozások fejlődését?
 819935
- Buchan, D.: The single market and tomorrow's Europe : A progress report from the European Commission. - Repr. - Luxembourg : EC ; London : Kogan Page, 1997. - XII, 161 p.
Az egységes belső piac és a holnap Európája.
 725440
- Canada. - Paris : OECD, 1997. - VI, 139 p., [2] fol.
Kanada gazdasági áttekintése, 1996-1997.
 I-033-C-0137/1996-1997
- CO2 emissions from fuel combustion : A new basis for comparing emissions of a major greenhouse gas / International Energy Agency. - Paris : OECD, 1997. - XXIV, 36, 335 p.,
Üzemanyag felhasználásból származó széndioxid-kibocsátás, 1972-1995.
 I-033-B-0524/1972-1995
- Les comptes de l'industrie en 1996 : La situation de l'industrie française en 1996. - [Paris] : INSEE, 1997. - 213 p.
A francia ipar elszámolásai, 1996.
 I-033-B-0381/1996
- La consommation des ménages en 1996 : Séries de la comptabilité nationale. - [Paris] : INSEE, 1997. - 190 p.
A francia háztartások fogyasztása, 1996.
 I-033-B-0390/1996
- The digest of agricultural census statistics : United Kingdom / Ministry of Agriculture, Fisheries and Food. - London : HMSO, 1997. - IV, [97] ism. p.
Nagy-Britannia mezőgazdasági statisztikai felméréseinek kivonata, 1996.
 I-036-B-0358/1996
- Enquête sur l'emploi de 1997 : Résultats détaillés. - [Paris] : INSEE, 1997. - 167, [38] p.
Franciaország munkaerő-felmérése, 1997.
 I-033-B-0375/1997
- Die Entwicklung der Verbraucherpreise von 1900 bis 1996. - Wien : ÖStZ, 1997. - 133 p.
A fogyasztói árak alakulása Ausztriában, 1900-1996.
 I-002-B-0125/1240
- Estatísticas do turismo : Continente, Açores e Madeira = Statistiques du tourisme / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa : INE, 1997. - 142 p.
Portugália idegenforgalmi statisztikai évkönyve, 1996.
 I-035-B-0089/1996
- Étude sur l'économie mondiale : Tendances et politiques économiques actuelles dans le monde / Département des affaires économiques et sociales internationales. - New York : NU, 1997. - XIV, 276 p.
Tanulmányok a világgazdaságról, 1997.
 470226/1997
- Facts on foreign trade of the Czech Republic / publ. by Ministry of Industry and Trade, Czech Statistical Office, Centre for Foreign Economic Relations. - Prague : Min. of Industry and Trade : CSO : CFER, 1997. - 249 p.
Tények Csehország külkereskedelméről, 1997.
 I-020-C-0069/1997/A
- Foreign trade according to the Standard International Trade Classification (SITC-Rev.II) Special trade. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.] Kohlhammer, 1997. 422 p.
A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme a SITC-módosítások szerint, 1995.
 I-004-B-0096/1995
- Global economic prospects and the developing countries / World Bank. - Washington : World Bank, 1997. - VI, 114 p.
Világgazdasági kilátások és a fejlődő országok, 1997.
 472757/1997
- Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik. - Tübingen : Mohr, 1997. - 311 p.
Gazdaság- és társadalompolitikai évkönyv, 1997.
 472568/42
- Indkomster og formuer = Income and wealth / Danmarks Statistik. - København : Danmarks Stat., 1997. - 209 p.
Dánia jövedelem- és vagyonstatisztikája, 1994.
 I-039-B-0039/1994
- Industristatistikk. Naeringstall = Manufacturing statistics. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, 1997. - 124 p.
Norvégia iparstatisztikája, 1995.
 I-040-B-0086/1995
- International auto statistics / Verband der Automobilindustrie. - Frankfurt am Main : VDA, 1997. 428 p.
Nemzetközi gépjármű-statisztika, 1997.
 I-004-C-0077/1997
- International financial statistics : Yearbook / International Monetary Fund. Washington. IMF, 1997. XXIV, 922 p.
Nemzetközi pénzügyi statisztikai évkönyv, 1997.
 I-072-B-0093/1997
- Iron and steel scrap: its significance and influence on further developments in the iron and steel industries. - 7. updating. - New York : UN, 1997. - XI, 162 p.
A vas- és acélhulladék jelentősége és hatása a további fejlesztésekre a világ országainak vas- és acéliparában.
 I-031-B-0193/7
- Jaktstatistikk = Hunting statistics / Statistisk Sentralbyrå. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, 1997. - 58 p.
Norvégia vadászati statisztikája, 1996.
 I-040-B-0059/1996
- Labour force statistics = Statistiques de la population active / OECD Department of Economics and Statistics. - Paris : OECD, 1997. - 587 p.
Az OECD-országok munkaerő-statisztikája, 1976-1996.
 I-033-B-0167/1976-1996
- Labour force survey : First results / comp. by the Central Statistics Office. - Dublin : CSO, 1997. - 104 p.
Írország munkaerő-felmérése, 1997.
 I-036-B-0266/1997
- The least developed countries : Report / United Nations Conference on Trade and Development. - New York : UN, 1997. - XII, IX, 192 p.
Jelentés a legkevésbé fejlett országokról, 1997.
 I-072-B-0504/1997
- Le logement locatif de 1992 ... 1996. - Paris : INSEE, 1997. - 239 p.
Bérlakások Franciaországban, 1992-1996.
 I-033-B-0481/1992-1996

- Manufacturing industry Australia / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, 1997. - 46 p.
Ausztrália feldolgozóipari statisztikája, 1995–1996.
I-091-B-0067/1995-1996
- Motor industry of Great Britain ; World automotive statistics / Society of Motor Manufacturers and Traders Limited. - London : SMMT, 1997. - 336 p.
Nagy-Britannia járműipara ; A világ gépjármű statisztikája, 1997.
I-036-B-0101/1997
- Natural gas information / International Energy Agency. - Paris : OECD IEA, 1997. - [480] ism. p.
Nemzetközi földgázstatisztikai információk, 1996.
I-033-B-0523/1996
- New earnings survey. Distributions of hours, joint distributions of earnings and hours, analyses of earnings and hours / Department of Employment. [London] HMSO, 1997. [114] ism. p.
Új jövedelem-felvétel Nagy-Britanniában. A jövedelmek és munkaórák együttes megoszlás, a jövedelmek.
I-036-B-0302/1997/F
- New earnings survey. Analyses by region, analyses by age group / Department of Employment. - [London] : HMSO, 1997. - [136] ism. p.
Új jövedelem-felvétel Nagy-Britanniában. Régiók és korcsoportok szerinti elemzés, 1997.
I-036-B-0302/1997/E
- New earnings survey. Analyses by occupation. Department of Employment. [London] : HMSO, 1997. [140] ism. p.
Új jövedelem-felvétel Nagy-Britanniában. Foglalkozás szerinti elemzések, 1997.
I-036-B-0302/1997/D
- New earnings survey. Streamlined analyses; description of the survey / Department of Employment. - [London] : HMSO, 1997. - [194] ism. p.
Új jövedelem-felvétel Nagy-Britanniában. Egyszerűsített elemzések: a felmérés leírása, 1997.
I-036-B-0302/1997/A
- New earnings survey. Analyses by industry / Department of Employment. - [London] : HMSO, 1997. - [188] ism. p.
Új jövedelem-felvétel Nagy-Britanniában. Iparágak szerinti elemzések, 1997.
I-036-B-0302/1997/C
- Produzierendes Gewerbe. Beschäftigung und Umsatz der Betriebe im Bergbau und im Verarbeitenden Gewerbe nach Bundesländern / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1997. - 92 p.
A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A bányászati és feldolgozóipari vállalatok foglalkoztatottsága és forgalma szövetségi tartományok szerint, 1996.
I-004-B-0271/1996
- Reiselivsstatistikk = Statistics on travel. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, 1997. - 94 p.
Norvégia idegenforgalmi statisztikája, 1996.
I-040-B-0130/1996
- Report on the special survey of the labour force survey. - Tokyo : Stat. Bureau, 1997. - 273 p.
Jelentés a japán munkaerő-felmérésről, 1997.
I-051-C-0036/1997
- Road transport research : Road infrastructure rehabilitation and safety strategies in Central and Eastern Europe : Summary report of thirteen joint workshops. Paris. OECD, cop. 1995. - 187 p.
Közúthálózat és a közúti szállítás fejlesztésével kapcsolatos kutatások Közép- és Kelet-Európában.
819932
- Les salaires dans l'industrie, le commerce et les services en 1994. - [Paris] : INSEE, 1997. - 121 p.
Bérek a francia iparban, kereskedelemben és szolgáltatásokban, 1994.
I-033-B-0383/1994
- Sirketler kooperatifler ve firma istatistikleri = Statistics on companies, cooperatives, and firms / Devlet Istatistik Enstitüsü. - Ankara : DIE, 1997. - XXIII, 127 p.
Törökország társaságainak, szövetkezeteinek és vállalatainak statisztikája, 1996.
I-050-B-0040/1996
- Skatter og afgifter: Oversigt. Taxes and duties. Danmarks Statistik. - Kobenhavn : Danmarks Stat., 1997. - 236 p.
Dánia adó- és vámstatisztikája, 1997.
I-039-B-0035/1997
- Small firms as foreign investors: case studies from transition economies. - Paris : OECD, cop. 1996. - 225 p.
Kis- és közepes vállalkozások mint beruházók. Esettanulmányok az átmeneti gazdaságokból.
819942
- Statistical yearbook of Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries : Japan. - Tokyo : Min. of Agriculture, Forestry and Fisheries, 1996. - 29, 645 p.
Japán Mezőgazdasági, Erdőgazdálkodási és Halászati Minisztériumának statisztikai évkönyve, 1994–1995.
I-051-C-0078/1994-1995
- Statistics on occupational wages and hours of work and on food prices : October inquiry results : Special supplement to the Bulletin of labour statistics = Statistiques des salaires et de la durée du travail par profession et des prix de produits alimentaires / International Labour Organisation. - Geneva : ILO, 1997. - XIII, 309 p.
A foglalkoztatottak bér- és munkaidő statisztikája, és az élelmiszerek árak alakulása a világ országaiban, 1995–1996.
I-031-B-0147/M/1995-1996
- Statistiké tourismou kai metanasteusés. Tourism, migration and travel statistics. [Nicosia] Min. of Finance, 1997. - 101 p.
Ciprus idegenforgalmi statisztikája, 1996.
I-048-C-0006/1996
- Statistiké xenodocheion kai estiatorion. Hotels and restaurants statistics. [Nicosia] : Min. of Finance, 1997. - 123 p.
Ciprus szálloda- és éttermi statisztikája, 1995.
I-048-B-0012/1995
- The steel market in 1996-1997 / Economic Commission for Europe. - New York : UN, 1997. - VIII, 173 p.
A világ acélpiaca és jövőbeni kilátásai, 1996–1997.
I-031-B-0098/1996-1997
- The steel market in 1996 and the outlook for 1998 / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, 1997. - 44 p.
Az OECD-országok acélpiaca és kilátásai, 1996–1998.
I-033-B-0337/1996-1998
- Tarim istatistikleri özeti = The summary of agricultural statistics / Devlet Istatistik Enstitüsü. - Ankara : DIE, 1997. - VII, 49, [8] p.
Törökország mezőgazdasági statisztikájának összefoglalója, 1996.
I-050-B-0015/1996
- Tatsachen und Zahlen aus der Kraftverkehrswirtschaft / Verband der Automobilindustrie. - Frankfurt am Main : VDA, 1996. - 293 p.
Tények és adatok a világ és a Német Szövetségi Köztársaság gépjárműközlekedéséről, 1996.
I-004-C-0039/1996

Teollisuuden ja rakentamisen rakennetilasto = Strukturstatistik över industrin och byggandet = Statistics on the structure of industry and construction. - Helsinki : Tilastokeskus, 1997. - 174, 9, 5 p.

Finnország ipar- és építőipar-szerkezeti statisztikája, 1995.

I-043-B-0246/1995

Udenringshandel : Statistisk Årbok Comercio exterior = Commerce extérieur = Aussenhandel und inngemeinschaftlicher Handel. - Luxembourg : EUROSTAT, 1997. - 183 p.

Az Európai Községek külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 1958–1996.

I-030-B-0184/1958-1996

Ulkomaankauppa = Utrikeshandel = Foreign trade / Tullihallitus. - Helsinki : Tullihallitus, 1997. - XXII, 803 p.

Finnország külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 1995.

I-043-B-0009/1995/1

Umwelt. Umweltökonomische Gesamtrechnungen : Ausgaben und Anlagevermögen für Umweltschutz / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 1997. - 73 p.

A Német Szövetségi Köztársaság környezetstatisztikája. Környezetgazdasági elszámolások, 1997.

I-004-B-0341/1997

United States. - Paris : OECD, 1997. - VI, 214 p., [2] fol.
Az Egyesült Államok gazdasági áttekintése, 1996–1997.

I-033-C-0129/1996-1997

Utanríkisverslun eftir tollskrárnúmerum = External trade by HS-numbers. - Reykjavík : Hagstofa Íslands, 1997. - 438 p.

Izland külkereskedelme, 1996.

I-039-C-0055/1996

Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen. Konten und Standardtabellen / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1997. - 421 p.

A Német Szövetségi Köztársaság nemzetgazdasági elszámolásai. Az 1996. évi számlarendszer és input-output táblák.

I-004-B-0211/1996

Wholesale and retail trade statistics = Statistikké hondrikou kai liamikou emporiou. - [Nicosia] : Min. of Finance, 1997. - 294 p.

Ciprus nagy- és kiskereskedelmi statisztikája, 1995.

I-048-B-0013/1995

World debt tables. Analysis and summary tables. Country tables : External debt of developing countries / the World Bank. - Washington : World Bank, 1997. - XIII, 219 p. + XXIV, 617 p.

Jelentés a fejlődő országok adósságállományáról, 1997.

I-072-B-0464/1997/1-2

World development report. The state in a changing world / the World Bank. - New York [etc.] : Oxford Univ. Press, 1997. - VIII, 265 p.

Jelentés a világ gazdasági helyzetéről, 1997. A tervtől a piacig.

I-072-C-0433/1997

World labour report. Industrial relations, democracy and social stability / International Labour Organization. - Geneva : ILO, 1997. - XIII, 283 p.

Az ILO jelentése a világ munkaügyi helyzetéről, 1997–1998.

472511/1997-1998

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – EGÉSZSÉGÜGY - KULTÚRSTATISZTIKA

XI Censo general de población y vivienda 1990. Estados Unidos Mexicanos: perfil sociodemográfico / Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. - [México] : INEGI, 1992. - IX, 100 p.

Mexikó 11. népszámlálása és lakáosszeírása, 1990. Társadalmi–demográfiai adatok.

I-073-B-0098/[3]

Affirmative action in the employment of ethnic minorities and persons with disabilities / [International Labour Organization]. - Geneva : ILO, cop. 1997. - IX, 115 p.

Etnikai kisebbségek és fogyatékosok foglalkoztatottságának elősegítése 8 országban.

725429

Criminal statistics : England and Wales / Home Office. - London : HMSO, 1997. - 263 p.

Anglia és Wales büntügyi statisztikája, 1996.

I-036-B-0334/1996

Économie de la santé : Trajectoires du futur. - Paris : INSEE, 1997. - 372 p.

Az egészségügy gazdaságtana. A jövő mozgási lehetőségei. Konferenci anyag.

I-033-B-0420/64-65

Employment and growth in the knowledge-based economy. - Paris : OECD, cop. 1996. - 389 p.

Foglalkoztatottság és gazdasági növekedés a tudásra épülő gazdaságban. Az 1994. novemberi OECD-konferencia anyaga.

819944

Faerdselsuheld = Road traffic accidents / Danmarks Statistisk. - København : Danmarks Stat., 1997. - 130 p.

Dánia közúti közlekedési baleseti statisztikája, 1996.

I-039-C-0053/1996

Gerichtliche Kriminalstatistik für das Jahr 1996. - Wien : ÖStZ, 1997. - 223 p.

Ausztria bírósági büntügyi statisztikája, 1996.

I-002-B-0209/1996

Gesundheitswesen. Diagnosedaten der Krankenhauspatienten / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 1997. - 159 p.

A Német Szövetségi Köztársaság egészségügye. A kórházi diagnózisok adatai, 1995.

I-004-B-0343/1995

Hansen, A. C.: Air pollution and sick-leaves: is there a connection? : A case study using air pollution data from Oslo. - Oslo : Stat. Norway, 1997. - 18 p.

A légszennyezettség és a betegállomány közötti összefüggés vizsgálata oslói adatok alapján.

819951

Jugendwohlfahrt. - Wien : ÖStZ, 1997. - 133 p., [2] fol.

Ausztria ifjúsági szociális gondozási statisztikája.

I-002-B-0216/1995

Kohler, C.: Les immigrés et leur famille au recensement de 1990 / C. Kohler et S. Thave. - Paris : INSEE, 1997. 210 p.

A franciaországi bevándorlók és családi helyzetük az 1990. évi népszámlás tükrében.

I-033-B-0405/538-539

Literacy, economy and society : Results of the first International Adult Literacy Survey / Organisation for Economic Co-operation and Development, Statistics Canada. - Ottawa : Stat. Canada ; Paris : OECD, cop. 1995. - 199 p.

Műveltség, gazdaság és társadalom. Az első nemzetközi felnőtt műveltségi felmérés eredményei.

I-071-B-0183

- Martinez, C.: Détection d'actifs patrimoniaux par les ménages en 1996. - Paris : INSEE, 1997. - 203, [4] p.
A francia háztartások megtakarításai 1996-ban.
I-033-B-0405/540-541
- Rouault, D.: L'estimation du nombre d'immigrés et d'enfants d'immigrés. - Paris : INSEE, 1997. - 80 p.
A bevándorlók és gyermekeik számának becslése, 1997.
I-033-B-0420/66
- Social security statistics / Department of Health and Social Security. - London : HMSO, 1997. - VI, 335 p.
Nagy-Britannia társadalombiztosítási statisztikája, 1997.
I-036-B-0255/1997
- Statistiche della scuola secondarie superiori : Anno scolastico / Istituto Nazionale di Statistica. - Roma : ISTAT, 1997. - 481, [12] p.
Olaszország oktatási adatai, 1995-1996.
I-032-B-0283/1995-1996
- Technology, productivity and job creation. Analytical report : Unemployment in the OECD area, 1950-1997 / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, 1996. - 257 p.
Technológia, termelékenység és munkahelyteremtés. Munkanélküliség az OECD-országokban, 1950-1997.
819946
- World health statistics annual = Annuaire de statistiques sanitaires mondiales / World Health Organization. - [Geneva] : WHO, 1996. - XXV, 16, 821, 15 p.
A világ egészségügyi statisztikai évkönyve, 1995.
I-031-B-0103/1995
- DEMOGRÁFIA
- XI Censo general de población y vivienda 1990. Estados Unidos Mexicanos: resumen general / Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. - [México] : INEGI, 1992. - XX, 769 p.
Mexikó 11. népszámlálása és lakásösszeírása, 1990. Összesített adatok.
I-073-B-0098/[5]
- 1990 population and housing census. Subject report. Household head characteristics and factors affecting size of household / National Statistical Office. - Bangkok : NSO, [1997]. - 47, 36 p., 6 t. fol.
Thaiföld 1990. évi népszámlálása és lakásösszeírása. A háztartások fő jellemzői.
I-058-B-0059/6
- Befolkningsstatistik = Population statistics. - Stockholm : SCB, 1997. - 199 p.
Svédország népességstatisztikája, 1996.
I-041-B-0112/1996/4
- Bevölkerungsbewegung in der Schweiz = Mouvement de la population en Suisse. - Bern : BFS, 1997. - 84 p.
Svájc népmozgalma, 1996.
I-031-B-0236/1996
- Births, Australia / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, 1997. - 72 p.
A születések alakulása Ausztráliában, 1996.
I-091-B-0064/1996
- Brockerhoff, M.: The poverty of cities in the developing world. - New York : PC, 1997. - 54 p.
Városi szegénység a fejlődő világban.
725381
- Causes of death Australia / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, 1997. - 75 p.
Ausztrália halálhálói statisztikája, 1996.
I-091-B-0022/1996
- Census 91. Housing. Travel to work, school and college / Central Statistics Office. - Dublin : CSO, 1997. - 253 p. + 1133 p.
Írország 1991. évi népszámlálása. Lakáshelyzet. + Utazás a munkahelyre, az iskolába és a főiskolára.
I-036-B-0364/10-11
- Deaths, Australia / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, 1997. - 78 p.
Ausztrália halálozási statisztikája, 1996.
I-091-B-0075/1996
- Demographic yearbook. Household and family statistics = Annuaire démographique / Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office. - New York : UN, 1997. 1997. - X, 1087 p.
Nemzetközi demográfiai évkönyv, 1995. Háztartás- és családstatistika.
I-072-B-0090/1995
- Demographisches Jahrbuch Österreichs. - Wien : ÖStZ, 1997. - 330 p.
Ausztria demográfiai évkönyve, 1996.
I-002-B-0230/1996
- Framskrivning av folkemengden: Regionale tall. Population projections. Oslo [etc.]: Stat. Sentralbyrå, 1997. 154 p.
Norvégia népességlőrejelzése, 1996-2050.
I-040-B-0155/1996-2050
- Grosszählung 1991. Ausgewählte Masszahlen nach Gemeinden. - Wien : ÖStZ, 1997. - 14, 167 p.
Ausztria 1991. évi népszámlálása, épület- és lakásösszeírása és munkahelyszámlálása. A települések adatai.
I-002-B-0125/1025/2
- Popis na naselenieto, domajkinstvata, stanovite i zemjodelskite stopanstva vo Republika Makedonijha, 1994 godina : Definitivni rezultati = The 1994 census of population, households, dwellings and agricultural holdings in the Republic of Macedonia : Final results / Zavod za statistika. - Skopje : ZS, 1997. - 131 p. + 96 p. + 60 p.
Macedónia 1994. évi népszámlálása, háztartás-, lakás- és földterület-összeírása.
I-046-B-0157/07, 11 12
- Population & labour force projections / Central Statistics Office. - Dublin : CSO, 1995. - 55 p.
Írország népesség- és munkaerő-előrejelzése, 1996-2026.
I-036-B-0370/1996-2026
- Population of Japan / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo : Stat. Bureau, cop. 1997. 100 p.
A japán népesség szociális és demográfiai helyzetében bekövetkezett változások a népszámlálások tükrében.
I-051-C-0106/[1997]
- Recent demographic developments in Europe / Council of Europe. - Strasbourg : Council of Europe, 1997. - 405 p.
Demográfiai fejlemények Európában, 1997.
I-033-B-0456/1997